

БОРИС БОРОВЕЦЬ

**ПОЛІССЯМ
НАРОДЖЕНЕ
СЛОВО**

ЛІТЕРАТУРНІ ПОРТРЕТИ

ВИДАВНИЦТВО
"ВОЛИНСЬКІ ОБЕРЕГИ"

2012

УДК 882
ББК 84 (4 Укр) 6
Б 83

*Автор вдячний народному депутату України
Миколі Шершуну та всім, хто допоміг видати
цю книгу.*

Редактор Євген Цимбалюк

Б 83 **Боровець Б.Т.**
Поліссям народжене слово. Літературні портрети /
Б.Т.Боровець. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 194 с.
ISBN 978-966-416-284-2

Нову книгу Бориса Боровця становлять літературні портрети письменників, чий життєвий і творчий шлях пов'язаний з Рівненським Поліссям. Вона буде цікавою тим, хто вивчає літературу рідного краю.

УДК 882
ББК 84 (4 Укр) 6

ВІД АВТОРА

У свій час поет трагічної долі Дмитро Фальківський написав прості, але неперевершені за глибиною відтворення реалій Полісся рядки:

*Очерет мені був за колиску;
В болотах я родився і зріс.
Я люблю свою хату поліську...
Я люблю свій зажурений ліс...*

Вірш став піснею, навіть не просто піснею. Вважалося, що це гімн української партизанки – бульбівців.

Але мова в цій книзі піде не про Фальківського і його пісню, а про тих, хто і хату свою поліську, і ліс свій зажурений любив і любить не менше, кого народило й виростило Полісся, кому дало воно крила для злету, надихало й надихає жити і творити.

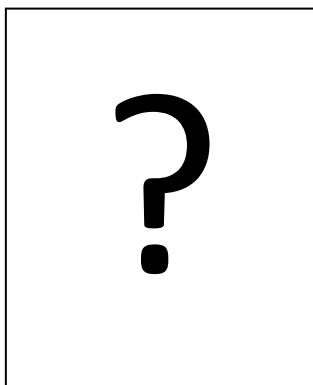
Хтось із них – уже далека минувшина, яку не годиться забувати. Хтось – наш сучасник, про кого не лише чую – читаю, а й з ким маю втіху приятелювати.

Окремі з уміщених тут розповідей уже публікувалися в періодиці і подані без якихось змін, деякі доопрацьовані або й написані щойно. Вважаю, що, зібрані в одну книгу, вони укотре потвердять, наскільки багатий наш поліський край на талановитих людей, гідних подиву і зачудування.

Інший поет – волинянин Олександр Богачук освідчився Дмитрові Фальківському:

*Я ріс із твоєї колиски,
Що пахла мені очеретом.*

І вже не конкретному поетові, а всьому Полісся, яке народило їхнє слово, по-своєму неповторно освідчилися й персоналії пропонованих літературних портретів.

МИХАЙЛО ЯЦКОВСЬКИЙ

У ДОКУМЕНТАХ, ВІРШАХ І ЛИСТАХ

УСЛІД ЗА СТАРШИМ КОЛЕГОЮ

Уперше про Михайла Яцковського як літератора я почув од відомого рівненського краєзнавця Григорія Дем'янчука десь усередині вісімдесятих років минулого століття.

Знав до того з переказів, що село наше Яцьковичі заснував пан Яцковський, переселивши сюди з півтора десятка, як говорили, непокірних сімей з сусіднього Хотиня нібито наприкінці дев'ятнадцятого століття. Але що отой пан Яцковський (саме без пом'якшення і назва села вимовлялася колись його мешканцями. Це вже пізніше на папері стали йменувати його із -ць-) писав ще й вірші, перекладав польських авторів (сам Іван Франко про ці переклади відгукувався), обстоював українську мову в часи валуєвщини – то розповідь поважного дослідника старовини стала для мене відкриттям, заінтригувала.

Ми домовилися з Григорієм Семеновичем, що він узагальнить розшукане ним у архівах і підготує матеріал для районної газети – хай земляки почитають, відкриють і для себе забуту сторінку свого краю. Але збігло ще років і років, поки така публікація з'явилася.

А ще по тому домовилися, що він приїде до мене і ми помандруємо-походимо разом довколишніми селами, пов'язаними

з іменем Яцковського, пошукаємо його захололих від давнини слідів, а, якщо пощастить, то, може, й могилку забуту напитаємо на котромусь із сільських цвинтарів.

Не судилося. За щоденними клопотами, іншими темами, не менш цікавими для дослідника (за цей час Григорій Дем'янчук повернув із забуття цілу низку цікавих літераторів Великої Волині першої половини двадцятого століття), збігали літа, аж тут сумна звістка – за робочим столом під час вичитування чергового літературно-краєзнавчого дослідження зупинилося серце Вчителя (як його називали усі, хто знав, спілкувався з ним, кого він виводив у люди).

Отож пішов я тими селами та сховищами архівів і бібліотек сам, маючи за орієнтири віхи, проставлені моїм старшим колегою. І на тому шляху, здається, й мені відкрилося про Михайла Яцковського багато чого нового.

Зібраний матеріал, вочевидь, уклався б у наукове дослідження, але я не науковець, а тому не обмежуватиму себе відповідними умовностями.

ЩО ЗБЕРЕГЛОСЯ В ПЕРЕКАЗАХ І В НОТАТКАХ МОГО ПОПЕРЕДНИКА

Отож спочатку про те, що збереглося в пам'яті земляків. У найбільш сконцентрованому вигляді воно зафіксоване яцьковичанкою Оленою Боровець (у довколишніх селах Боровців – куди не поткнися) на сторінках районної газети "Надслучанський вісник":

"В сусідніх Холопах жила сім'я пана Яцковського. Говорять, що був він із добрим серцем, мав дві дочки – Холопу і Хотину. Не випадково, що й сусідні села Хотинь і Холопи були названі так на честь панських дочок. Коли Хотинь і Холопи розрослися, то пан Яцковський виселив із цих сіл 17 хазяїв із сім'ями в бори й ліси, де зараз знаходиться село Яцьковичі. Це сталося в 1840 році. Господарства були поділені рівними шнурами землі. Ще й тепер дехто називає ці шнури іменами перших поселенців: Мельниковсь-

кий, Домуньовський, Клемезовський, Боровцовський, Габрельовський і т. д.

Кожен хазяїн мав 47 десятин (шнур) землі, тяглася вона від теперішньої центральної вулиці села і аж до теперішнього урочища Піч. Однаково всім попадало і поля, і лісу. Пан дав право кожному хазяїну розпоряджатися своєю землею, як тому хочеться: продати, розділити між дітьми, передарувати.

Від центру села, тобто від місця, де зараз знаходиться медпункт, дорога тяглася аж до урочищ Залав'є і Смолярня. По обидва боки дороги були ліс, поля, болота. Вже пізніше, коли переселені сім'ї почали розростатися, виростили й одружувалися сини, виходили заміж дочки, то будували вони вже хати обабіч цієї дороги. Так утворилася вулиця, яка зараз тягнеться від магазину і на схід.

Теперішня вулиця Зарічна теж має свою історію. За річкою була слобода, тобто теж невелике село, яке називалося Рудня – Поташня. В старовину тут копали руду, переплавляли її на залізо. Поряд були ще великі печі, в яких випалювали цеглу. Бо цей край багатий на глей, пісок, глину. Відходи ж від виробництва – поташ – висипали обабіч річки. І зараз ця місцевість усипана жужелем та попелом.

Слободу заселяли поляки (мазури), кажуть, що заселені вони тут ще з часів Богдана Хмельницького.

Вздовж річки росли здоровенні дуби-красені. На горбочку, де зараз знаходиться пошта, було кладовище. А трошки нижче розташувався костел, але це був не той костел, що в передвоєнний час побудований у селі там, де зараз клуб стоїть.

Господарювали перші мешканці села самостійно, кожен працював на своїй землі, хоч була вона і неродючою. Тому пан не збирав податку з господарів, а встановлював порядок, щоб із кожної господи на нього відпрацьовували. То ліс різати-рубати йшли, то дорогу висипати і встеляти колодками, щоб можна було пану переїхати з Холоп у Яцьковичі".

Перекази – і є перекази. Відомо, що беззастережно вірити їм не варто. Щось там правдиве, а щось домислене, перемислене

(такий "добрий пан був"...). Отож поглянемо, що ж відшукалося Григорієві Дем'янчуку в джерелах надійніших, аніж людська пам'ять.

"На нашу думку, для характеристики національних почуттів поліського субетносу в останній чверті XIX ст. важливе значення мають життя і діяльність нині нікому не відомого поліського письменника Михайла Гоноратовича Яцковського (наприкінці життя підписувався як Михайло Тризна-Яцковський), твори якого (вірші, статті), листування збереглися у фонді В. Барвінського рукописного відділу Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Він – корінний поліщук, народився у с. Холопи (тепер Прислучі) Березнівського району на Рівненщині. У 1846 році його мати Марія Яцковська розділилася із сестрою Цецілією Омецинською. Марія стала володіти частиною села Холопи. Роздільним актом їй було виділено з іншого маєтку (с. Хотинь) 15 селянських родин, які Марія поселила на окремі ділянки землі й утворила село Яцьковичі. В історико-краєзнавчій праці Т. Стецького "З бору і степу" (Краків, 1888, с. 325), краєзнавчому словнику О. Цинкаловського "Стара Волинь і Волинське Полісся" М. Яцковський згадується як дрібний поміщик, власник невеликого фільварку, що підтверджується й архівними документами. У 1855 р. мати виділила своєму синові, колезькому реєстратору, 1176 десятин землі.

У 40-их роках він навчався в Рівненській гімназії. Уже тоді в учнівському, переважно польському, спольщеному та зросійщеному середовищі вирізнявся як свідомий українець, що проявлялось у зацікавленості історією рідного народу, вживанні української мови, одяганні під час свят національного українського вбрання. Його вплив на тогочасну рівненську молодь, як пізніше зазначав у своїх спогадах вихованець гімназії поляк Мечислав Щепковський, був "позитивним".

Затим Г. Дем'янчук переходить до аналізу літературної діяльності М. Г. Яцковського, свій погляд на яку, звичайно ж, нижче подам і я. Пані Мирослава Дядюк із Відділу рукописів бібліотеки ім. В. Стефаника люб'язно посприяла мені отримати

ксерокопії його творів та листів. Але перед тим усе ж спробую на основі розшуканих архівних матеріалів доповнити ледь окреслений Г. Дем'янчуком життєпис Михайла Яцковського в контексті подій, що відбувалися в краї у 19 столітті.

Перед тим зазначу лише, що у О. Цинкаловського згадка про М. Яцковського має такий вигляд: "Холопська Вільна, село, Рівенський пов., Селищенська вол., 35 км. від Рівного. В кінці 19 ст. до пом. М. Яцковського належало там 7,302 дес., в тому 5,643 дес. лісу".

Дві зауваги до цього запису. Перша. Село "Холопська Вільна" – це, очевидно, спроба перекладу з польської слова "вулька", бо насправді і в народі, і в документах село називалося Холопська Вулька, сьогодні – Колодязне. Друга. "35 км. від Рівного"... Тут уже очевидна неточність. У наші дні відстань від Колодязного до Рівного кілометрів вісімдесят, отож тоді вона, хай і шлях пролягав, можливо, навпростець, не через Березне, не могла бути настільки меншою.

Не знайшов я у О. Цинкаловського довідки про родинне село Яцковського – Яцьковичі (хоч інші довколишні села ним згадуються). Зважаючи на неточність, допущену автором в попередньому випадку, не відкидаю варіанту, що запис "Яковичі, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 19 км. до ст. Сарни. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 93 жителів" може якраз його і стосуватися. Правда, до Сарн хоч і не 19 кілометрів, але навпрошки не так уже й далеко. Та й в означених межах поблизу Сарн сіл зі схожою назвою немає. А от про Поташню, яку фактично поглинули посталі поруч Яцьковичі, згадується: "Поташня, слоб., Рівенський пов., Седлищанська волость, – 20 домів і 89 жителів.

ВІХИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Найперш, звичайно, узявся прослідкувати хронологію життєвого шляху свого земляка. В Державному архіві Рівненської області натрапляю на документ, датований 18 червня 1841 року:

"Панові Попечителю Київського Учбового Округу

На (далі нерозбірливо, скоріш за все – "виконання" – Б.Б.) таємного розпорядження Вашої Світлості від 16 травня за №46 маю честь надати при цьому Вашій Світлості по запропонованій формі список про учнів, які закінчили курс при Рівненській гімназії...".

У цьому списку значиться і "Яцковский Михаил". Однак, коли щодо інших усі графи заповнені, то по М. Яцковському (як і ще декількох) "вік, віросповідання і нація, з якої походить", "стан або звання батьків", "спосіб існування і місце перебування. Губернія, повіт, село", "скільки років знаходиться в гімназії" – залишаються порожніми.

Добре, хоч одна конкретна дата є – рік закінчення гімназії. Але скільки ж то було йому тоді літ?

Із записів про інших випускників видно, що один закінчував гімназію в 17, інший – у 23 роки...

Як стверджує сучасний дослідник історії міста Рівне Ярослав Поліщук, "... учнем гімназії міг стати далеко не кожен. Це був заклад для привілейованих. Через високу плату за навчання та станові обмеження тут могли здобувати освіту лише діти (хлопчики) поміщиків, купців, рідше – чиновників та священиків. До гімназії віддавали у 10-літньому віці, причому обов'язковою передумовою була початкова освіта, знання з якої екзамінувалися при вступі. Повний курс навчання займав 12-13 років. Вихованцям треба було набиратися терпіння, адже тільки завершення повного курсу гімназії давало можливість вступу до університетів та успішної службової кар'єри".

Принагідно згадаємо, що "гімназію спочатку було відкрито в Луцьку в грудні 1832 року. 1834 року, у зв'язку з незручністю гімназійних приміщень, навчальний заклад тимчасово перевели до Клевани (нині селище міського типу Рівненського району Рівненської області). 1839 року гімназію перевели до Рівного в спеціально збудоване для неї приміщення".

Отже, треба думати, своє гімназійне навчання Михайло Яцковський мав би розпочати ще у Луцьку, якщо закінчив його в 1841 році?

Точніше рік народження майбутнього літератора дозволяють визначити два інших документи, знайдені в тому ж архіві.

Перший з них. У протоколі кандидата в мирові посередники по Рівненському повіту, складеному 16 грудня 1893 року, що міститься у "Справі по клопотанню мешканців слободи Броніславки Куряти Василя і інших про визнання за ними чиншових прав на землю в маєтку Валевського-Понінського (1903-1909 роки)" зазначено, що свідчення дав "Михайло Гоноратович Яцковський, 71 року, мешканець с. "Вулька-Холопська", на прохання управителя згаданим маєтком.

Отже, виконаємо елементарну арифметичну дію і отримаємо 1822 рік.

Другий документ. Свідоцтво (сьогодні сказали б довідка), видане 4 серпня 1895 року рівненським міським лікарем "поміщику Михайлу Гоноратовичу Яцковському, 72 років" про те, що він внаслідок хвороби так ослаб, "що протягом травня і 1-ої половини червня місяця не міг цілком розпоряджатися своїми розумовими здібностями і мав тимчасово притуплений зір майже до втрати його...".

Знову вдамося до арифметики. 1895 мінус 72 дає 1823 рік. Розбіжність між першою і другою датами – у місяцях.

А от дати його смерті встановити хоча б з подібним наближенням поки що не вдалося. Із зацитованої вище довідки бачимо, що в 1895 році Михайло Яцковський ще, як говорять, топтав ряст. Топтав він його і в 1904 році. Навіть активно втручався в суспільні процеси, що збурювали тогочасне життя на селі.

Професор історії слов'ян Сорбони, що в Парижі, Даніель Бовуа у монографії "Битва за землю в Україні 1864-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах" зазначає, що усмиряти селян Броніславки, Березняків і Янівки Рівненського повіту на Волині (на землях Міхала Яцковського, Броніслава Понінського – Валевського та Євгенії Бланшманш) за непослух і бунти був викликаний

127-й Путивльський батальйон, який вранці 26 квітня 1904 року "оточив село Березняки, заводія бунту Миколу Лисецького було заарештовано, його родину виселено... Скориставшись присутністю війська, поміщик Яцковський послав групу робітників з тачками, які за кілька годин зруйнували будівлі у садибі Лисецького і відвезли всі матеріали в масток". Батька й старшого сина ув'язнили за незаконне варіння горілки...".

Прикметно, що чимало відомостей про Михайла Яцковського вдалося почерпнути якраз із документів, які містяться в судових справах, пов'язаних з далекими від творчих поривів подіями: борговими суперечками, земельними угодами та конфліктами. Мабуть, тому, що ці судові справи ретельно велися у відповідних відомствах, а потім потрапили в архіви на збереження.

Із згаданої справи про клопотання мешканців слободи Броніславка щодо визнання чиншових прав на землю можна зробити, зокрема, висновок, що в 1909 році М. Яцковський уже помер, або став недієздатним як свідок, бо на заключному його етапі не залучався до розгляду конфлікту, що тягнувся довгі роки.

Одне можна з певністю стверджувати: в 1912 році масток у Вульці-Холопській – родинному його селі, уже не належав Михайлові Яцковському чи його спадкоємцям. Це засвідчує "Постанова Новоградволинського-Рівненського повітового із чиншових справ Присутствія" від 12 серпня 1912 року, де говориться: "Мешканець уроч. Смагли при селі Вульці-Холопській Людвипольської волості Рівненського повіту міщанин Іван Петров Жигадло прошенієм, поданим в Повітове Присутствіє 21 червня 1912 року порушив клопотання про облаштування його земельного побуту по закону 9 червня 1886 року в мастку бувшому Яцковського, а нині Бережецького..." І далі: "Ця ділянка Жигадлом взята в оренду у колишнього поміщика Яцковського по контракту і за закінченням терміну оренди по цьому контракту був укладений новий 18 липня 1904 року, копію якого надав до справи".

Впадає у вічі, що продаж набутих у спадок землі та мастків іншим власникам для Яцковського був не такою вже й незвичною справою.

У 1872 році він продав землю в Слободі Подрало колезькому асесору Володимирі Яковичу Якубовському, що дісталася йому від "матері поміщиці Марії Яковлевої Тризни-Яцковської за окремим її записом, учиненим у Волинській палаті Цивільного Суду 6 червня 1856 року".

Щоб продати ці землі, мав повернути борг 7000 рублів з процентами ще й протоіерею м. Дубровиці Осипу Теодоровичу. А зробив це, продавши маєток Мале Вербче (село знаходиться у нинішньому Сарненському районі – Б.Б.), який був у нього в заставі за борг, належний йому від поміщиків Томіліних. Заставні права на цей маєток перейшли до М.Яцковського від його батька Гонората Яцковського.

А останньому ці заставні права дісталися на основі "заставного контракту 1 листопада 1804 року, укладеного між поміщиком Степанського маєтку графом Станіславом Григорієвим Ворцелем і Фомою Яцковським... що перший віддав наступному у заставне володіння в сумі 8000 червінців... с. Мале Вербче".

Отож тут прослідковується уже родова гілка: Фома – Гонорат – Михайло Яцковські.

Винен був М. Яцковський 1500 руб. і поміщиці Геронімі Вигурі з Острозького повіту, та 7500 руб. поміщиці Алексі Врочинській (місце проживання не згадується), у яких теж бралася згода на продаж землі В.Якубовському.

Обидві вони – Гоноратівни. Як згодом розшукаю в документах, – його сестри.

Частина маєтку дісталася йому у спадок від тітки Цецилії Омечинської. А та в свою чергу, отримала його у спадок від свого батька. Як це сталося – ще один документ:

"Тисяча вісімсот сорок шостого року, грудня, вісімнадцятого дня, Тимчасове Відділення Рівненського Земського Суду отримало Указ Рівненського Повітового Суду від 18 листопада за № 1977, яким повітовий суд по вислухання прохань поміщиць Марії Якова дочки Яцковської і повіреного рідної її сестри поміщиці Статської радниці Цецилії Омечинської Житомирського Повітового Предводителя Дворянства Титулярного радника і Кавалера Валентія

Антонова сина Омединського 25 жовтня подане, при якому представляючи роздільний акт по всьому із спільного маєтку покійного її батька Якова Любенецького в цьому Указі состоящего при полюбовному поділі дісталось поміщиці Яцковській половина села Холоп, що утворює першу ділянку і містить по розподілу з переведеними із поселення Хотинь ревізьких 215 душ, а інвентарських 231 душа чоловічої статі селян і землі з нарізкою від того ж поселення Хотина всього 411 уволок 27 моргів і 136 $\frac{1}{4}$ прентів, а рідній сестрі Цецилії Омединській дісталось поселення Хотинь з руднею Поташнею, в котрій ділянці за даним розділом мається ревізьких 199, а наявних інвентарних 231 душа чоловічої статі селян і землі 411 уволок, 27 моргів (далі нерозбірливо, скоріш за все 136 $\frac{1}{4}$ прентів – *Б.Б.*) по цьому ж акту і рухоме батькове майно оцінене за суму 2000 руб. сріблом порівну між діючими сторонами поділене, просять полюбовний акт про поділ маєтку записати в явочну Повітового Суду книгу, оригінал з видачею копії його з належним посвідченням у справжності повернути і разом з цим послати Повітовому Земському суду, щоб згідно з полюбовним роздільним актом ввів у володіння поміщицю Яцковську в половину села Холоп і поміщицю Цецилію Омединську в село Хотинь і Рудню Поташню".

Декілька слів про згадувану вище "залізну фабрику", відходи виробництва якої ще до другої половини минулого століття, допоки не розрівняли під дорогу жужелицю та не вивезли на колгоспні поля під льон попід, впадали у вічі кожному, хто під'їжджав до Яцькович. Від неї, власне, й пішла назва Рудня-Поташня, щоб згодом зникнути з офіційного вживання. Хіба старші мешканці сусідніх сіл, збираючись у Яцьковичі, можуть кинути: "Йду в Поташню", а її поселян називають інколи поташенцями.

"1896 року лютого 13 дня ми нижчепідписані селяни села Хотиня Селищської волості, Рівненського повіту Костянтин Гурин, Никифор Семенович і Ілля Гурин: 1-й із нас 78, 2-й 79 і 3-й 84 літ від роду даємо дане свідчення поміщику Хотинського маєтку Михайлу Гоноратовичу Яцковському в наступному: "Ми достеменно знаємо, що (нерозбірливо – *Б.Б.*) п. Яцковського,

колишній поміщик того ж маєтку Яків Любенецький, маючи залізну фабрику при селі Рудні-Поташні в тому ж маєтку, її через вичерпання залізної руди знищив і міщани рудокопи, що проживали там: Якуб Матіашев син Кур'ята з сином Валентієм і малолітніми тоді внуками Фомою і Ігнатом, а також Павло Кур'ята з сином Іосифом і внуком Антоном переселились на проживання в село Кленове Мижирицького маєтку, Матіаш же Кур'ята батько названого Якуба Кур'яти помер в Рудні-Поташні, а поміщик Любенецький невдовзі по знищенню цієї фабрики помер і наскільки пам'ятаємо тому назад буде уже з лишнім п'ятдесят років перед святами Світлого Воскресіння, що вищеназвані Кур'ята 3-го року після смерті п. Любенецького переїхали з села Кленове в урочище Вороновку Хотинського маєтку і там стали господарські споруди, створивши слободу тієї ж назви; до прибуття ж їх в урочище Вороновка не було ніяких поселень. Одночасно з вищепойменованими Кур'ятами із Рудні-Поташні переселились в село Кленове Франц Кур'ята і брати його Мартин Кур'ята, звідки переселились в урочище Козярник Хотинського маєтку в два роки після смерті поміщика Любенецького і з часу возведення там ними господарських споруд стали називать це урочище слободою Козярником, після їх поселення прибували з різних сторін і селились там і інші мазури. На яких умовах вищепойменовані особи були прийняті на ґрунти цих урочищ поміщиком уже не Любенецьким, а зятем його Омецинським і за яку плату ми не знаємо, чули тільки, що платять чинш в невідомому нам тожє розмірі, в чому і розписуємося селяни Костянтин Гурин, Никифор Семенович і Ілля Гурин".

Але найдавнішу згадку про Любенецьких знайшов я у Тадеуша Стецького:

"Дальша доля Холоп була спільною з Губковом; тільки від Любомирського, дорого продана, переходить та маєтність в 1754 р. до Миколая Любенецького, ловчого новоградського, правнук якого п. Міхал Яцковський до сьогодні її посідає.

Рікою тільки од Холоп відділене лежить село Хотинь, сумне в пісках, розлоге поліське поселення; чия історія спільна з

Губковом і Холопами. Заселене через Марину Даниловичову біля 1626 р., поділяє вже потім усю долю семашківського спадку. В 1754 р. ловчий Миколай Любенецький, коли складав пошанівок з Новим Роком князю підстолю Любомирському, отримав од нього передноворічні пункти на володіння Хотиним. Підстолий аж надто знаний був своєю схильністю до марнотратних вчинків, бо його аж власні діти під опіку потім взяти мусили – недорого таким чином напевне і село нашому ловчому дістатись мусило. Правом спадку заволоділа потім тією маєтністю внука ловчого Цецилія з Любенецьких Омецінська, вдова Якоба, маршалка губернського волинського. Бездітна, частину життя провела у Варшаві, добре знана в колі добродійних дам того міста. В році (минулім?) тільки померла у... Франції, а масток по ній успадкував сестриниць п. Яцковський, дідич сусідніх Холоп. *Chot* в мові старослов'янській означає коханка, може, таким чином назва того села пов'язується з якоюсь любовною легендою, зниклою напевно в мороці історії".

Кілька вагомих віх до родоводу Михайла Яцковського вдалося почерпнути з "Метричних книг про народження, шлюб, смерть Римо-Католицької приходської церкви м. Березно". У книзі за 1843 рік натрапляю на запис:

"Літа Господнього тисяча вісімсот сорок третього місяця квітня тринадцятого дня в с. Хотинь помер Яков Любенецький, хоронжий Ровенського повіту від старості. Дворянки Броніслави із Цешковських, що залишилася вдовою, законний чоловік, що мав від роду літ вісімдесят шість, цього ж Березенського костелу прихожанин, Залишив по собі дві дочки: Маріянну і Цецилію. Котрого тіло Його Високопреподобіє ксьондз Станіслав Ловецький, Прелат, Декан луцької кафедри, настоятель Березненського (тут і далі варіанти написання назви містечка подаю за оригіналом – *Б.Б.*) костелу тисяча вісімсот сорок третього року місяця травня першого дня в фамільному гробу на публічному приходському кладовищі похоронив".

Жовтнем 1848 року датовано інший запис:

"Тисяча вісімсот сорок восьмого року жовтня сімнадцятого дня в містечку Березному упокоївся поміщик Дворянин Гонорат

Яцковський від сухот, був прилучений до святого таїнства. Що залишилася вдовою Маріанни уродженої Любенецької Яцковської чоловік, який мав від роду шістдесят п'ять літ; цієї Березенської церкви прихожанин; залишив після себе одного сина Михайла і дочок Героніму, Маріанну, Алексу. Тіло його преподобний Антон Бенчковський Декан і настоятель приходу Корецького місяця і дня двадцять сьомого цього року на цивільному приходському Березненському кладовищі похоронив".

Ще один запис від липня 1850 року:

"Тисяча вісімсот п'ятдесятого року липня третього дня в містечку Березному упокоїлась поміщиця благородна Броніслава Любенецька, уроджена Цешковська. Більш від старості ніж від хвороби, була прилучена св. таїн. Померлого поміщика благородного Якова Любенецького дружина, що мала від роду біля сімдесяти восьми літ; цієї ж Березенської церкви прихожанка; що залишила після себе дочок Маріанну і Цецилію. Тіло її ректор і настоятель Межирицького костелу (нерозбірливо – Б.Б.) Невировський місяця і дня дев'ятнадцятого цього року в гроб предків її вніс і там похоронив".

Нарешті, ще два записи, які засвідчують не сумні, а радісні події в родині Яцковських.

Перший. "Тисяча вісімсот сімдесят сьомого року лютого третього дня в Березненській Римо-Католицькій приходській церкві охрещена дитина дворянин Альфред Гонорат... Дворян Волинської губернії Рівненського повіту Михайла (нерозбірливо – Б.Б.) і Марії Луцини уродженої Потоцької Яцковських законного подружжя син, що народився тисяча вісімсот сімдесят сьомого року січня, тринадцятого дня в с. Холопах Березненського приходу".

Другий. "Тисяча вісімсот сімдесят дев'ятого року, березня, сьомого дня в Березненській Римо-Католицькій приходській церкві охрещена дитина трьох (нерозбірливо – Б.Б.) Марія Генріка, Цецилія... Дворян Волинської губернії Михайла і Марії з Потоцьких Яцковських законного подружжя дочка, що народилася тисяча вісімсот сімдесят дев'ятого року, січня двадцятого дня в с. Холопах Березненської парафії".

Тут напрошується кілька зауваг. Коли взяти за рік народження Михайла Гоноратовича Яцковського 1822-23, як ішлося про це вище, то діти в нього з'явилися чомусь у доволі таки зрілому віці – в 55-57 років. І якщо з сином його Альфредом зустрічаємося згодом (2 грудня 1899 року) як повіреним батька при розгляді спірних земельних питань, то дочка Марія Генріка Цецилія в наступних документах жодного разу не згадується і її подальша доля після народження залишається нам невідомою. Зрештою, як невідома подальша доля й Альфреда. Правда, на карті нашої місцевості польського періоду за три кілометри від Яцькович у напрямку згадуваної Подраловки значиться поселення Альфредівка. Однак чи має його назва якийсь стосунок до сина Яцковського – невідомо. А чому б і ні, якщо воно знаходилося на його землях? Невідома нам доля і самого Яцковського, про що вже йшлося. На жаль, остання метрична книга березнівської римокатолицької церкви, що зберігається в архіві, датована 1879 роком. Можна тільки припускати, що похований Михайло Яцковський в Березному "на публічному міському кладовищі", як і його предки. Однак те кладовище уже зруйноване часом і людьми.

ПОЛЯК З УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ

З усіх зацитованих записів метричних книг напрошується однозначний висновок: Михайло Яцковський за національністю – поляк. Це опосередковано стверджується і в згадуваній уже справі про продаж землі В. Якубовському:

"Беручи до уваги, що височайше затвердженим восьмого березня 1864 р. Положенням надана (нерозбірливо – Б.Б.) тим, що купують в західних губерніях нерухомі маєтки від власників польського походження, закладені в кредитні установи, перекладати борг, належний тим установам, на придбані ними маєтки".

Отож визначення "українець" у статті Григорія Дем'янчука "Відповідь українця з-над Случа малоросу в Київ" може бути витрактуване ніяк не в етнічному вимірі.

Й тоді виникає закономірне питання: то де ж запалився українськістю польський дворянин Михайло Гоноратович Яцковський, щоб так ревно обстоювати право місцевого населення на свою мову та свою писемність перед різними малоросійськими перекинчиками і пропагувати їх серед суспільності? В гімназії? Але ж ось що стверджує згадуваний уже дослідник історії Рівного Ярослав Поліщук:

"Навчання... в основі своїй було казенно-нудним. А основним методичним прийомом було зазубрювання певної інформації. Особливо нелегко давалися учням мови (латина, німецька, старослов'янська та інші), точні науки. Система нагінок, лайок, покарань, у тому числі й фізичних, явно не сприяла розвиткові здібностей дітей: навчання сприймалося як похмура, нудна, обридла казенщина, а не приємне, радісне пізнання".

Нагадаємо зацитоване вище твердження Григорія Дем'янчука, який пише: "Уже тоді в учнівському, переважно польському, спольщеному та зросійщеному середовищі (Яцковський – Б.Б.) вирізнявся як свідомий українець, що проявлялось у зацікавленості історією рідного народу, вживанні української мови, одяганні під час свят національного вбрання. Його вплив на тогочасну рівненську молодь, як пізніше зазначав у своїх спогадах вихованець гімназії поляк Мечислав Щепковський, був "позитивним".

Але як же тоді бути із згадуваним уже питальником на Михайла Яцковського, заповненим керівництвом гімназії для попечителя Київського навчального округу? Ось він:

"Чи не притягався хто з родичів за участь в політичному відношенні – не притягався.

Яке враження справляють на учня різні предмети і обставини, глибоке чи швидкоминуче – глибоке.

До яких наук чи мистецтв має особливу схильність і в яких виявив особливі успіхи – до історії і німецької мови і в них виявив особливі успіхи.

Яку мову використовує в розмові і чи старається у вдосконаленні себе в російській мові – частіше польську, старається також про вдосконалення себе в російській мові.

Розважливий чи легковажний за розумом – розважливий.

Чи не помічені схильності до просторіччя, самоуправства і хитрощів – не має.

Жвавого чи хитрого характеру, потаємного чи відвертого – характеру тихого і відвертого.

Чи має брак або надмір самолюбства – благородно самолюбний.

Нерішучий чи навпаки сміливий і заповзятливий – ні нерішучості, ні сміливості особливої не помітно.

Прихильний до релігії чи, навпаки, схильний до вольнодумства – до релігії прихильний.

Чи виявляє прихильність до Росії і російського, або навпаки виявляє неприхильність – виявляє прихильність до Росії і російського.

Якої поведінки і які має моральні схильності, хороші чи шкідливі, крім названих – відмінної, має такі ж моральні якості, як і попередній (а в попереднього записано: хороші – Б.Б.).

Чи не займався діяльністю репетитора і як її виконував – не був.

Загальний висновок директора про благодійність чи неблагодійність учня в політичному відношенні – благодійний і може бути безпечно прийнятий в Університет св. Володимира".

Як бачимо, за цією характеристикою Михайло Яцковський постає не зовсім таким, яким змалював його М. Щепковський, а за ним і Г. Дем'янчук.

У ці міркування я змушений був унести суттєві уточнення, щойно ознайомився з оригіналом спогадів Мечислава Щепковського, розшукавши їх у Рівненському краєзнавчому музеї.

Отож помилковою є думка нібито Щепковський стверджував, що наш земляк вирізнявся серед гімназистів як "свідомий українець". Насправді у "Спогадах" йдеться про нього не як про гімназиста сорокових років, а як уже власника "невеликого фільварку" у сімдесятих роках ХІХ століття і "деякий вплив" його на "певну групу молоді зі сфери земляцької, а навіть "однодвір-

ців", тобто шляхти загонової з околиць, здається, Людвиполя, Коловерті і Харалуга".

Але слово самому Щепковському:

"Окрім впливу на молодь ідеалів так званих "позитивістів" варшавських, на певну групу молоді з кола поміщиків, а навіть "однодвірців", тобто шляхти загонової (військової – Від перекладача) з околиць, здається, Людвиполя, Коловерті і Харалуга, деякий вплив мав власник невеликого фільварку Міхал Яцковський.

Породичавшись через сестру з численною родиною Вигурів, він мав хороші стосунки з молоддю, а рідко бачений у той час практичний демократизм спонукав його до встановлення близьких стосунків із загоновою шляхтою, серед якої багатих був хіба невеликий відсоток.

Яцковський замолоду дописував у малоросійський (нині названо українським) місячник "Основа", заснований Костомаровим, Шевченком, Маркевичем й іншими у Києві. Підписував свої поетичні твори псевдонімом Михалко з-над Случі. Ідеї того місячника, а разом Братства Кирила і Мефодія щодо федерації слов'янських народів, основою якої мала бути федерація польсько-малоросійська, збереглися у Яцковського і після закриття "Основи", заслання Шевченка до Оренбурга, а Костомарова вглиб Росії, і січневого повстання. Яцковський доводив, що самі поляки ніколи не зможуть досягти незалежності, тимчасом як 12 мільйонів поляків в поєднанні із 18 мільйонами малоросів (так він подавав чисельність обох народів) створять дуже поважну силу, котра може заважити на дієву мету, особливо якщо буде пропагована ідея Всеслов'янської федерації. На наші зауваження про відступництво від цих ідеалів проф. Антоновича і Садик-Паші-Чайковського, про втрату для справи народної майбутніх поколінь заможного роду Рильських, відповідав посиленням на рід Подгорецьких, котрі дітей своїх возили хрестити до Львова і т.д. До винародовлення впливи його не спричинилися, бо, зрештою, він і сам себе вважав за якогось покруча від змішання націй рутенської та полонської, але бували під його впливом фотографії учнів у свитках українських, а їх сестер чи кузинок з групи

ентузіасток – у сорочках з вишиванками малоросійськими. Зрештою, на потребу зближення і порозуміння згоджувалися всі, різниця полягала тільки в умовах дальшої співпраці: чи за зразком порозуміння Яна Кароля Ходкевича з Петром Конашевичем-Сагайдачним, чи на зразок пізніших пактів з Іваном Виговським.

Все ж таки, дивлячись тепер з віддалі часу на суспільні умови, не можна вважати вплив Яцковського на молодь за вплив згубний. Ідею боротьби за незалежність, яка вже завмирала під впливом, може, неправильно трактованих наказів творців цієї ідеї стосовно органічної праці, праці фундаментальної, він оживив і змусив шукати засоби її реалізації".

Зважаючи на викладене вище та з урахуванням доступних на сьогодні джерел, іншої відповіді на питання, звідки ж набрався українськості М. Яцковський, окрім тієї, що таким його сформуло само середовище, в якому жив з малолітства, я так і не знаходжу. Але безперечним є й те, що гімназійні роки для нього не пройшли марно, навіть з урахуванням тих гнітючих порядків, що панували в навчальному закладі. Та й Ярослав Поліщук стверджує:

"А все ж серед педагогів завжди траплялися добрі, благородні, порядні люди, і саме їх потім з великою вдячністю згадували вихованці. Таким виявився учитель логіки та російської словесності Павло Науменко. Він працював у гімназії одразу після переведення її у Рівне (з 1839 року) і навіть виконував обов'язки інспектора. Пізніше Науменко здобув авторитет відомого українського педагога".

Були, очевидно, й інші педагоги, які справили позитивний вплив на формування світогляду юнака. Згадаймо, що трохи пізніше тут працював Микола Костомаров, ще пізніше навчався Володимир Короленко.

На жаль, відшукати свідчення про те, що М.Яцковський здобував освіту ще десь інде, не вдалося, хоча, як пам'ятаємо, й був рекомендований до Київського університету.

Цікавий нам Михайло Яцковський, звісно ж, не земельними та борговими обладками, про які йшлося вище, хоча для краєзнавця і вони мають вагу – з яких іще джерел пізнати історію

краю? – а тим, як поглинутий усім цим та дрібними господарськими справами він зі своєї (нашої) поліської глибинки, де в очеретах та верболозах, як мовиться, чорти навулачки б'ються (якщо точніше, то – билися, сьогодні тут ні очеретів, ні верболозів, а, здебільш, сипучі піски), долучив і свій голос до голосів тих, хто в умовах валуєвщини виступив на захист права народу на свою мову, свою писемність. І тим самим наблизився до них, може, не за глибиною і розмахом таланту, а за прагненням працювати задля розвою народу, серед якого народився поляком, але зріс і звікував українцем. Хіба мало подібних прикладів маємо? Згадаймо хоча б тодішню молоду київську українсько-польську інтелігенцію, яку деякі публіцисти називали зневажливо "хлопоманами".

"НАШПИГОВАНІ ПРОВІНЦІАЛІЗМАМИ" ВІРШІ

У ті незабутні часи, коли я мав втіху спілкуватися з Григорієм Дем'янчуком про свого земляка, почув від нього й таку річ: "Михайло Яцковський уклав і видав у Рівному в 1901 році книгу "Вірші і переклади". І що цю книгу Г. Дем'янчук начебто бачив у, як мені запало в пам'ять, обласному архіві. Однак мої пошуки там цієї книги були безрезультатними. Не знайшов її і в Рівненському краєзнавчому музеї... Може, в тій розповіді йшлося про якесь інше сховище старовини? Тепер уже не перепитаєш.

А цікаво було б поглянути, як видавці відтворили друкованим словом його вірші, "нашпиговані", як він сам писав у листі, "провінціальними словами" та ще й ним самим витвореною орфографією.

До осягнення "правописі" і "укладниці" рукописних же його творів, що зберігаються, як уже зазначалося, у Львівській бібліотеці ім. В. Стефаніка, я підступав протягом тривалого часу. Доводилося розшифровувати чи не кожен рядок, а то й літеру: письмо ж "від руки" та ще й за принципом "чую-пишу", з говірковими вкрапленнями. Здавалось, автор малознайомий і з основами віршування – рядок ламаний, без звичної ритмо-мелодики, римування теж кульгає... Але варто було в якусь мить відійти від сьогочасних

усталених правописних норм, змістити наголоси в словах із звичного нам на сьогодні місця так, як цього вимагає мелодика вірша і як їх проставив сам автор, то чи не кожен на перший позір сумнівний рядок, кожен вірш зближував таким різнобарв'ям, такою неповторністю, яких давно не випадало зустрічати. І які, внаслідок безглузлого шліфування, дистилювання нашої мови, здається, втрачені вже безповоротно. І впевнююся, наскільки був правий М. Яцковський, застерігаючи від подібного хоча б у цьому ось листі:

14/26 червень 1870 Вулька Холопська
Вельможний Пане Добродію.

Хоч не маю приємності бути особисто знайомим з Паном Добродієм, але повідомлений через ксьондза Яна Сохацького, що попередня моя праця – переклад "Кондрата Валенрода" (так у автора – *Б.Б.*) повинна була бути надрукованою у періодичному російсько-українському виданні під назвою "Правда", що виходить під редакцією Пана, осмілюсь надіслати до цього ж журналу нинішню мою скорочену працю – переклад першої книги "Пана Тадія" Міцкевича, видання, що було пропущено тутешньою цензурою. Можливо, що мій слабкий талант не міг докладно передати силу виразів твору такого знаменитого майстра, хотів би тільки довести, пізнавши докладно всі чотири висловки мови наших предків, що вона (мова) така багата, що при достеменному її опрацюванні з часом зможе стати нарівні з іншими слов'янськими мовами. Велику у цьому плані послугу зробив нам Микола Закревський виданням своєї праці під назвою "Старосвітський Бандуриста", де є обширний збір пісень, прислів'їв і словник, що вміщає 11000 слів, які не можна знайти ні в рос., ні в старослов. мовах, бо вони властиві лише укр. мові; із 102 томів різних стародавніх і сучасних праць, написаних на цій мові, в поданому мною перекладі я користувався з цієї праці; і щоб мене не запідозрили в тому, що я придумував нові слова, я виписав деякі укр. слова, які не вживаються в Галичині, в нотатках. Зараз моїм обов'язком є пояснити орфографію, якою я послуговувався в

поданому перекладі. За моїм переконанням, найправильніше буде писати так, як вимовляється, але в цьому правилі припускаю завжди два винятки. 1-й: якщо в будь-якому випадку при відмінюванні іменників змінюється якийсь голосний, то для дотримання грам. правила потрібно зберегти кореневу (радикальну) букву, а там, де вона змінюється, поставити орфографічний знак – н-д – вѡл – вола, кѣнь- коня. 2-й: слова, що відрізняються вимовою в різних наріччях, також відрізнити літерами, або принаймні орфографіч. знаками; н-д – в Задніпровськiм наріччi говорять – дозволь, постой, сход, в Подільсько-Київському – дозвѣль, постѣй, схѣд, в Поліському (котрим розмовляють в північних частинах Волинської губернії, Київської, Чернігівської, південних повітах Мінської і Гродненської, а також за Бугом) говорять дозвѡль, постѡй, схѡд; в такому разі потрібно зберегти радикальну літеру о і над нею поставити орфографічний знак. Або, наприклад, в двох перших наріччях говорять ступенѣв, королѣв, кошелѣв, отже в цьому разі зберігається радикальна літера е, коли пишеться ступенев, кошелев, королев. Писати ж гъ замість і не вважаю за доречне, бо ніхто не вимовляє льѣто, тьѣнь, смьѣх., тільки літо, тѣнь, смѣх, зрештою, навіщо додатково писати непотрібні літери в тих словах, котрі в усіх чотирьох наріччях укр. мови – Задніпровськiм. Поліськiм. Подільсько-Київськiм та Галицькiм вимовляються однаковим способом. Такої орфографії дотримувався Котляревський у своїй "Енеїді" і я її вважаю за правильну. Далі вважаю своїм обов'язком пояснити вживання літер. Для ясності мови і точності слів укр. мові потрібні деякі слов'янські букви, що не вживаються в російській мові; н-д ѡ повинно вживатися там, де в звичайне переходить в у, але тільки для правильності вірша або ж для милозвучності (гладкості) слів у мові, або уникнення не гармонійності в багатоскладових словах як у, що потрібно у словах, що починаються від префікса – від (од), яке в різних наріччях вимовляється по-різному, н-д – одписка, одправка – вимовляється за Дніпром; на Поділлі – відправка, відписка; на Поліссі – вудписка, вудправка; і можна назвати багато ін. прикладів. Там, де треба вимовляти со як wі, я поставив над ним значок і зберіг його в

деяких виразах як радикальну літеру, що змінюється на *wi*. Твердий знак, як непотрібний, випустив, згідно до того, як писали Закревський, Рудченко та багато ін., часом тільки ставиться він для відокремленої вимови голосного: *н-д* – здоровъя. Літера *ъ* непотрібна в укр. мові, бо всі тутешні літератори прийняли *э* за *йо*, а *е* вимовляють зазвичай твердо, а *й* м'яко, однак без *ы* цілком обійтися не можна, по-перше, для розрізнення у випадку іменників однини *ж. р.* міри, хати, лопати, а у випадку множини міры, хаты, лопаты, та в одн. в мірі, в хаті, на лопаті.

Ви скажете, що достатньо поставити ризку над складом, на який падає наголос. 2-й випадок іменника лопата. В Поліському варіанті слова лопати – знак поставлю над *о*, *и* і *ы*, означає, що ці голосні як м'яке і вимовляти потрібно, і тут є привід, що в деяких винятках укр. мови і на початку слів, а також після приголосних *к*, *ч*, *х* твердо, а в інших м'яко вимовляються. І нарешті вважаю своїм обов'язком пояснити щодо граматичних форм, вжитих мною. В найвищому ступені я вживаю префікс над *як* це є у звичаї на Волині і Поліссі, замість префікса *най*, слова *самий*, що вживається за Дніпром; перша форма – *яко* польська, друга – *яко* російська, за моїм переконанням, не властива укр. мові. Вища ступінь в прислівниках повинна закінчуватись на *й* для відрізнення від таких же прикм., *н-д* – *луччей*, *ширшей* для різниці від *лучче*, *ширше* і т. д. як це вживається на Волині. Слова, які в Галицькому і Поліському наріччі закінчуються на *ъэ*, *н-д* – *здоровъэ*, *щастъэ*, в Київ. губернії закінчуються на *ъя* – *здоровъя*, *щастъя*, в іншому ж випадку однини вимовляються *здоровъя*, *щастъя*, А перший випадок множини так само вимовляється, тільки акцент переноситься на інший склад. Цю форму, вживану Кулішем та ін. авторами, я і прийняв. Я переконаний, що літ. мова ніколи не повинна опиратись лише на одному наріччі, а взяти з кожного оригінальні слова і форми, які не схожі на інші наріччя. Таким чином, рос. мова поволі відокремилася від укр. мови і старослов'янської, наріччям яких вона була, і здобула собі самобутнє становище.

П'ятий рік минає, як я не був у Галичині і тому не знаю, яка за цей час вийшла найкраща граматика укр. мови. Та, котру міг на

той час дістати, більш відповідає перекрученій рос. мові в газеті "Слово", ніж чистій укр., якою розмовляють на Поділлі, над Чорним морем і в околицях над Дніпром. Більш наближеною до неї є "Граматака" Павловського, але та опирається на Харківському провінціалізмі і містить в собі багато помилок, оскільки авторові були невідомі інші діалекти укр. м.

Зараз мій швагер Врочинський, переїжджаючи через Львів, вручить Пану Добродієві цей рукопис. Прошу ласкаво надіслати мені відповідь на цей лист в конверті до Леопольда Врочинського поштою "до запитання" до Кракова, найдалі за три тижні, а лист дійде до свого призначення. В листі цьому прошу Пана Добродія, щоби був такий ласкавий повідомити мені, чи моя скромна праця може бути видрукована окремо, чи може в журналі, редагованому П. Д-єм. І в першому, і в другому разі буду задоволеним, що хоч трохи зможу спричинитися до підтримання укр. літ. і в такому разі знайду видавця, якого в наступному листі вкажу Панові Добродієві, і, якщо він зареквізує це, то прошу надіслати йому кілька екземплярів окремо виданого мого твору, або періодичного видання, в якому буде він надрукований, якщо П.Д-й зауважить, що "Кондрат Валенрод", яко коротший, може бути надрукованим в періодичному часописі, а "Пан Тадій" в окремому виданні, то подальші 5 книг "Пана Тадія" надішлю, а надіслану зараз працю прошу залишити в себе. Якщо же П.Д-й зауважить, що котрийсь з цих рукописів не заслуговує на те, щоб бути виданим, то прошу відіслати його на кошт Врочинського до Кракова. Якщо П.Д-й вирішив, що орфографія, яку я вжив, не є властивою, то прошу її виправити чи змінити, бо в цьому разі вердикт може винести товариство, створене з вчених людей, з якими Пан може порадитись, а я є лише окрема людина

Залишаюсь із щирою повагою найпокірнішим Пана слугою.
Михайло Тризна-Яцковський Кузьма Волинець.

Опрацьовуючи ж самі вірші Михайла Яцковського, щоб запропонувати їх до ознайомлення читачеві, я не намагався підігнати їх під сучасні правописні канони, а залишав, наскільки

це було можливим, такими, якими вийшли вони з-під пера автора, з написанням фонем так, як він радив у своїх філологічних замітках.

Ідейно-тематична спрямованість його віршів прозора для того, хто дослухався поради й собі підібрав ключик, яким відмикаються мовно- стилістичні особливості письма автора. Назву лише, що це: тогочасний погляд у минувшину України, її величні і не дуже сторінки, роздуми про героїчні, відторгнуті багато ким постаті в її історії, вболівання за майбутнє свого краю. Від чого

Хоч серце зболіє тай воко заплаче,
 Уздрівши могили в розлогах глухих,
 Але спом'янеш із хвальбою, козаче,
 Що кров українська б'є в жилах твоїх.

Інколи цей погляд дещо відрізняється від нашого сьогоднішнього, трактовка подій і вчинків теж своєрідна, але тим і цікавий нам автор не лише як літератор, а й як людина, яка посміла в тогочасній суспільній обстановці поставити, скажімо, в центр свого твору таку постать, як підданий анафемі Мазепа чи йому подібну. Та ще й обстоювати своє право писати і друкувати все те українською "окромішньою правописью".

Як ілюстрація – один із віршів автора

ДО МОНУМЕНТУ ХМІЛЬНИЦЬКОГО

*У Кийві на міській явилась площині
 Якась неспогáдана чúдна проява,
 Чиж сúду страшнóго сурмо́й в Україні
 Наш вéлетень скрэ́снув і давня сла́ва?
 І лицар, що двісті літ в грóбі спочів
 Вже янголом рéмсту очу́няний встав,
 Тай сміло у правóю рúку схопів
 Ту ша́блю, що в в́ражій крові полоска́в.
 А во́чі орло́ві так дівля́ться чва́рно,
 Як в час, ко́ли віру спаса́вши Христья́ньську,*

*На Хóтиньських шáнцях відва́жно зугáрно
Жерéтiю лiцар громiв Мусульмáньську.
А кiнь воронéнький там мчав iз копiта,
В нього пiд ногáми лежить шкеребёртъ
Лихá Татáрва iз ножом вже побiта,
I Турок закáтний знайшов що там смёртъ.
Чому́ж зажури́лась сампóстать та тмáяна,
Коли на схiд сонця надись погляда:
I наче сльозина iде з во́ка Гетмáна
Чому́ж во́на впáла, ни́хто не згада́.
Син вiрний Слав'яньськiй заплакав вiн рéвне,
Жаль в серце пирну́в, iз к отчiзнi любвi
Бо ниньше закáтне прiйдéшне не пéвне,
А Пóльща й Вкраiна в сльозáх i кровi
Як в бóжiй колишнiй поганськiй домiвцi
Той жéврiв вогóнь, що никóли не втух,
Так здрiвши сей óбраз братi Украiнцi
Предкiвськой най сла́ви оскрéсне в вас дух.
Хоч сёрце зболiе тай во́ко заплаче,
Уздрiвши могiли в розлóгах глухiх,
Але спóm'янеш iз хвальбóю, коза́че.
Що кров Украiньська б'є в жи́лах твоiх.*

КУЗЬМА ВОЛИНЕЦЬ

В доповнення до сказаного, ще один лист М. Яцковського до В. Барвінського:

Пане редахторе

Ще 1844 і 1845 року подавав я до Редакції тогдішніх Русинських Газет мої віршувні утвори Упирова жінка – Умираючий козак – Скочище – Проща – На могилах України і такі інші, Завсіди було моєю гадкою, що для вишметности нашої мови потрібна нам окромішня Правопись і Укладниця (Граматика)

Ниньки подаю і прошу надруковати декотрі мої вірші притаманного утвору. Жодної нагороди не бажаю, тільки щоби Галицька публіка приняла ласкаво плоди мого пера. Опріч того, що представляю, єсть у мене власні Співомовки і переклади

віршей Одама Міцкевича Гражина, Кондрат Валенрод, Пан Тадій і немало все дрібніші його утвори. Одзиваюсь до патріотичних чуттів учоних громад – Товариства Шевченка, Народніх Читалень а так же і Газет, котрі приймають на себе труд писати і друковать Книжки і Газети у рідній нашій мові.

Кузьма Волинець/ Михайло Яцковській

12 Червня

1894 року.

Маємо можливість заглянути у творчу робітню Михайла Яцковського ще й он з якого боку: у фондї В Барвінського зберігаються по декілька варіантів одного й того ж вірша, уважне прочитання яких дозволяє прослідкувати процес шліфування, удосконалення "утвору"

Високоповажний

Пане Редахторе

Дуже міні приятно було дізнатися, що Ви не нехтуєте мою працюю, котру би я рад посвятити на підпору нашої народньої Літератури. Де забракує дотепи, прийміть хоч щиру волю.

Осєдь посилаю вірші, не помічані в Русалці, бо тогді те періодичне письмо зништожилось. Після посилатиму Оповідання з Поліських Народніх Пословин... Пана Тадея перетворяно вже 9 Книжок, як скінчу, пришлю Вашому Учоному Товариству. У перетворі Валенрода треба буде багацько перейначити, те наступить не хутко.

З шанобою для Вас

Ваш Схильчивий Слуга

Яцковський

1/13 Мая

187 (4?) 5 року.

"...Треба буде багацько перейначити...", "Багацько перейначував", прагнучи його удосконалити, він не тільки своє, а й те, що перекладав з інших.. Скажімо, натрапляємо в різних теках фонду

В.Барвінського на два варіанти "Вилії" та "Соловейка" Адама Міцкевича й бачимо, як шукав щонайточнішого слова, рядка, щоб передати думку автора оригіналу.

Рукописну збірку поетичних перекладів з польської 1875-1886 років Михайло Яцковський відкриває "Переднім словом", яке надзвичайно цікаве для пізнання його поглядів на розвиток і утвердження української мови як окремішньої від польської чи великоруської, а так само й для розуміння його творчої лабораторії.

"1885 року пан Іван Франко у листі своїм до газети "Край" про похлиню, яку сподівав Адам Міцкевич на Русько-Українське письменство, спом'янув і про мій переклад двох книжок поеми "Пан Тадій", займав міні деякі малозаслужані похвали; а тільки дав міні докір, що я нашпигував той переклад провінціональними словами: то єсть, не шукав чуженних вираженій, а зкористував з наших областних слів. Правду сказавши, я рад такій критиці дотепного письменника і почитую її для себе хлюбою. Надперш, вона доказує, що я знаю мою рідню мову, і старався збагнути її, не потокаючи письменникам, котрі пізнавши одну її говірку, почитують вже себе вишметніми літератами, можучи її судити непохибно о всім тім, відносячи до Русько-Української мови.

Нема у світі такої мови, де би книжна словість опиралась тільки на одній областній говірці; але там є вибір самих еклєктичних слів і вираженій, придобних для книжної словісті, котрі до ладу привести і скласти ув одну гармонічну цілину є діло дотепного і працьовитого мовознавця (хвилолога).

Як витворимо для нашої мови самовитую путную укладницю (Граматику), добре застосованну і придобну для неї правопись, котра би була знаком порозуміння поміж усіми народніми говірками, і так іще не достигнемо всього, що потрібно для вишметності нашої мови. Опріч усього вищесказанного треба іще придумати для нашої укладниці придобні технічні слова і очистити мову нашу від напливу польських і великоруських слів, замінивши їх народніми. Як же усього вищесказанного не зробимо: то мова наша буде тільки областною великоруською

говіркою: або мішаницею польських і великоруських слів. Як те написав хвилолог Греч. Дуже було би жально, якби ми, мавши такі багаті хвилологічні джерела у народніх піснях, казках, приказках, загадках і народніх пословках, не скористували з сього і залишили мову нашу у теперішній сустанції, не пригадавши їй одвітніх укладничих хорм і книжньої словісти: то вона ніколи не дійшла би до вишметності...".

У перекладній, так само як і в оригінальній творчості, Михайло Яцковський не відходить від народнопісенних, фольклорних мотивів, підбираючи до перекладу вірші, співзвучні, очевидно, його внутрішнім настроям і переконанням: "Соловейко", "Вилія", "Упир". "Вечірня розмова", "Фарис" А. Міцкевича, "Сільський лірник", "Тінь матері" В. Сирокомлі. І робить це доволі вправно.

Уже наводилися листи Михайла Яцковського до редакції "Правди", в яких він обгрунтовує свої підходи до передачі української мови на письмі.

Цікавий факт: в одному з них він пише про 102 томи "різних стародавніх і сучасних праць, написаних на цій мові". І, з усього видно, чимало цих "томів" опрацював, посилаючись надалі на них. А звідси – й вільне володіння правописними нормами, яких притримувалися тогочасні українські автори, прихильне чи критичне ставлення до їх новацій.

Закревський, Рудченко, Куліш, Павловський – у них та в інших він шукає прийнятне для себе або відкидає те, що вважає зайвим.

Сам же виділяє в українській мові чотири наріччя: задніпровське, поліське, подільське і галицьке, на противагу іншим дослідникам. Але він переконаний, що "літературна мова ніколи не повинна опиратись лише на одному наріччі, а взяти з кожного оригінальні слова і форми, які не схожі на інші наріччя". І впродовж усього свого життя не полишало його переконання в цьому. "Завсіди було моєю гадкою, що для вишметности нашої мови потрібна нам окремішня Правопись і Укладниця (Грамматика)".

Цю думку він повторює не раз. Зокрема і в цитованому вже "Передньому слові" до збірки поетичних перекладів з польської

1875-1886 років". Але щоб мова стала досконалою, потрібно ще й увести в неї "придобні" технічні слова. Очистити її від напливу польських і великоруських слів, замінивши їх народними. Без цього, стверджує він, мова наша буде тільки обласною великоруською говіркою або мішаницею польських і великоруських слів.

Ах, яким же був прозірливим наш земляк Михайло Яцковський, пишучи про оту мішаницю! За більш як століття потому начебто і українська мова утвердилась, і "самовитую і путную укладницю" витворили. А скільки ж втратили самобутнього, засмітивши солов'їно-калинову не нашими, чужинецькими словами!

Волаючи зі своєї поліської глухомані, він хотів, щоб його почули найперш фахівці в культурних центрах:

Достоповажний Пане

Добродію

Пан Прохвесор Павел Вахнянин писав до мене, що Ви поміщаєте мої Переклади з Міцкевича і самовиті поетичні Утвори у вистачасмій Вами Газеті Правді, за що я Вам дуже вдячний. Притим увідомляю Вас, що я написав Укладницю (Граматику) Русько-Української мови, основу на джерелах часто народніх. На сіх часах я маю навагу приїхати у Галичину. Будьте так добрі, дайте міні знати, чи не сподівається сього року у Галичині Педагогічного З'їзду: то я би приїхав на сю пору і представив на Суд компетентних людей мою Укладницю. Зостаюсь з шанобою для Вас.

Готов к услугам Вашим.

Кузьма Волинець.

Адрес. Його Високоблагородію Михайлу Яцковському Ровенського Повіту на Березеньску Почтову Станцію.

Будьте так добрі, дайте хутко одвіт, бо я незабаром маю їхати до Вас.

28 Травня

1895 року.

На жаль, здебільшого не чули. А він усе ж писав, пояснював, обстоював. Як, скажімо, у "ХВІЛОЛОГІЧНИХ УКМІТКАХ. Передньому слові" до укладеного ним полісько-польського словничка:

"Не можна інчим робом довести Русько-Українську мову до самовитости і вишметности як тільки забогативши її притаманними, узятими з народньої гуторки, а не вийнятими з чужородніх або чуженних, хочай одноплемінних мовей словами. З цих останніх тогді тільки можна брати підспору, коли вже якого слова не знайдеться у жодній нашій народній висловці. Як чотири народи Слав'янського рода були тубильниками Задніпрянських і Югозахідніх Губерній тай Галичини, а поімянно Деревляне, Поляне, Волиняне і Хорвати: то й ниньки Русько-Українську мову розділити можна на чотири висловки – Поліську, Слободсько-Українську, Україно-Подольську і Карпацьку.

Поліською висловкою говорять у сивіркій частині Волинської, Київської, Чернігівської, у юговій Мінської і Гроднянської Губерній, та у деяких західніх повітах Царства Польського. Одміни мови повз край Села Кривиці у Ровеньському і у поближніх Селах Луцького і Пиньського Повіта, де кілька давніх городищ Кривичанських досіль можна побачити, є так невелика, що не можна з її скоїти окремішньої висловки. Поліська висловка має ту одзначку, що там, де в інчих о перемінюється на *û*, а *e* на *a*, *ÿa* у Поліській висловці перша з цих гласок замінюється на *у*, а друга на *ю*. Наприклад: замість сказати *мій кінь*, *віл* говорять *муй*, *кунь*, *вул*, замість сказати *ступенів*, *каменів*, *тернів* вимовляють *ступенюв*, *каменюв*, *тернюв*, *гь* так як і в інчих висловках вимовляють як *і...*".

Не беруся судити, наскільки правописні новації і погляди Михайла Яцковського були слухними для того часу і наскільки прийняття їх до вжитку сприяло б розвою української писемної мови. То справа професійних мовознавців вивчати, аналізувати, порівнювати. Мені ж ідеться про сам факт існування такої особистості, яка упродовж другої половини дев'ятнадцятого століття наполегливо стверджувала: українська мова як мова самодостатня, окремішня від усіх інших, в тому числі й від російської, є і буде,

допоки є її носії! Попри владне її заперечення, утиски, заборони. "Никакого особенного малороссийского языка, – писав міністр внутрішніх справ Росії П. Валуєв у відомому циркулярі від 18 липня 1863 року про заборону друкування книжок українською мовою, – не было, нет и быть не может и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши; ...общерусский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссиянами и в особенности поляками, так называемый, украинский язык".

Достоповажни Пане

В останніх днях Жовтня 1895 року написав я до Вас карту і переслав 4 рублі, просячи, щоб мене наставили членом Товариства Шевченка, але півтора року вже минуло, а я не отримав від Вас жодного одвіту. Будьте ласкаві сповістити міні чи друкуєте у вашій Газеті Правді Переклад Кондрата Валленрода з Міцкевича і інші вірши мої, котрі я віддав Пану Вахнянину. Деякі твори мої посилав я до друку у Києві, але тутешня Цензура не дозволила друкувати, бо їй не сподобалася моя Церковна Правопись. Я заскаржив Цензуру до Міністра Нутрянніх Справ і отримав одвіт, що є Указ з 1876 року, де сказано, що можна друкувати Книжки Українські тільки писані Руською Правописью: що дуже перепиняє розвиток мови та просвіти Українського народу. Не маючи Конституції, ми не можемо на це нічого нарадити: тепер як ваш Монарх живе в добрих стосунках з нашим, то можете просити вашого Цесара, щоби вніс інстанцію до нашого о знівчанні того Указу, згубного для розвитку й просвіти нашого народу, і так шкідливого для нашої рідної мови.

Посилаю Вам вираження моїх добрих бажаній для Вас і поздоровлення при наступаючих Великодніх Празниках і вираження шаноби і поважання. Михайло Тризна.

Кланяйтесь жінці і дітям вашим.

16-го Марця 1897 року.

Поклоніться від мене Пану Белею і Пану Вахнянину.

Певно, Ви загубили мій адрес, то пишіть – Волинской Губернії Ровенского Уезда почта Березное для передачі Михайлу Яцковскому.

Можна подивуватися наївності поважного за віком літератора, котрий вірить, що один цесар може внести до іншого "інстанцію о знівчанні того указу, згубного для розвитку просвіти нашого народу і так шкідливого для нашої рідньої мови". Але не можна не поважати його за спробу заскаржити ту заборону самому міністру внутрішніх справ. . Понад те, у згадуваному вже листі від 1870 року він висуває і таку доволі сміливу не лише на той час, а й на сьогодні тезу: "Таким чином рос. мова поволі відокремилася від укр. мови і старослов'янської, НАРІЧЧЯМ ЯКИХ ВОНА БУЛА (виділення моє – *Б.Б.*), і здобула собі самобутнє становище". Тобто не українська мова – наріччя російської, як стверджують великото малороси, а навпаки: російська – наріччя української.

Пристрасно обстоює самобутність українського народу і його мови наш земляк і в статті "Одказ п. Андріяшеву" (О. Андріяшев – директор Київської гімназії, як пише М. Яцковский, – "завзятий великорус"), надісланій до журналу "Правда" у травні 1876 року – за десяток днів до видання Олександром II так званого Емського указу про заборону ввозу на територію Російської імперії з-за кордону українських книг, видання книг оригінальних і перекладів українською мовою і взагалі заборону публічного використання української мови:

ОДКАЗ п.АНДРІЯШЕВУ

Нахаби п.Андріяшева на нашу вишписьменность [літературу] приневолюють нас одказати щосьно на всі обставини, виказані у писулці "Братнє слово к южноруссам", вистаченій у Київськiм Календарі прошлого року і в опослідній його гуторці, поміщеній недавно в газеті "Слово". Первий раз Автор, завзятий великорус, замість то показується побратимом, щоб, як каже народня приказка, лестощами з нас дух вийняти. Після же, побачивши, що нічого не вдіє, байкалиться на инчий бік, робить нас спільниками польської каверзи [інтриги]: тут вже нема ніякої

підвалини у доказках нашого опонента. Політишнею каверзою називаємо зазвичай прошуки тоєї партії, котра хоче воскресити давніші політишні засади, що вже напрутульні ік новій тим гадкам о попереді [прогресі], людолобстві і народнім праві. Так між поляками є старошляхецька партія, мріюща о самостайности Польщі: вона манячить о спроможности воскресити давню Польщу з такою перевагою шляхецької живосили [елементу], щоби можна було хоч трохи тим надолужити утраток сеймового "не позвалям" і крепацького права. Останні соціяльні і політишні переміни, яко то: безшасні опослідки польської рухавки 1863 року, ослобонінне сільського люду і в кінці загальне прямування усіх націй, щоб виробити свою народню культуру, зменшили вишмененну партію до десятої частини того, що було перш, бо навіть на збірці у Раперсвілі більшоість польських прочан [емігрантів] проявила схильчивость свою для Австрії. Наше прямуванне, простуючи до розвою своєї народности і просвіти простого люду, знаходило здавень симпатію у величезних Польських і Російських письменників і політишних діячів: єї проявляли Чацький, Андрій Замойський (1787 року), Голуховський, Духінський, Репнин, Міцкевич, Чайковський, Гралевський, Чарновський, Генкель, Скарятин, Герцен, Пипін. Всі вони проявляли ту розумну гадку рівноправности і побратимства всеньких Слав'янських народів. Прямуванне себелюбно-патріотичної великоруської партії, подобнісеньке своїми засадами егоїзму і нешаноби братніх народностей з тенденціями старошляхецької Польської каверзи: з тоєю різністю, що оба ті політишні почини [принципи] до инчої прямують мети. У давніші часи нераз вони входили з собою у спілку; доказкою того: замиренне Гр[...]товського і його опослідок Конституція 1699 року, Торунський трактат між Петром I і Августом II тай Торговицька конхведерація. І ниньки при инчих політишніх обставинах хучій би з'єднався п. Андріяшев в ворогуванні проти братів Слав'ян з польською каверзою, як з нашими прямуваннями. Письмак "Братнього слова" каже: що ми, вигадавши якоби Малоросійський вопрос (Український загад), повинні іще видумати Пільтавський, навіть Васильківський, але як же тут суперечник

[опонент] наш розминувся з Історією і Етнографією, Від берегів Прип'яти і Сули до берегів Чорного моря, Тиси і гирла Дунаю, від Бірюча і Грайворона до Санока і Ридзина живе 14 мільйонів Українського народу, котрий, розлучений під трьома царюваннями, сохранив одну мову, одержує, звичаї, також однаковіснікі народні пісні, пословки (традиції) і весільні обрядки, а крайниця житла того народу тридцять миль за Дніпром, як сказано у літописі Нестера. Отже ж тії краї у Іпатіївській літописі з XII століття названі Українськими землями, такеж є і справдешне прізвисьце домуючого у сіх краях народу, а люд, живущий дальше на схід сонця, котрий скоївся з мішаниці Слав'ян, Чухнів і Монголів, прийняв від Варягів назву Руссів: так як західні Слав'янські племена назвались ляхитами від Ляха, загального їх погромителя. До теперішнього часу тубільники Придніпрянського Краю не носять чекманів, бород, не лешають хліборобство з за для гедлярства і немають у себе всегромадської [общинної] притаманности землі. Для всіх вишмененних націй можна їх назвати одним Українським народом: єдноту сю виробили і політишні обстановини. Від смерті Мстислава великого 1132 року до часу вибору Казіміра великого на Великого Князя Галицького 1340 року; Галицько-Українські землі скоювали окрімне Велико Князівство: а тогді як Московські Князі були такими вірними голдовниками Татаршини, що один із їх Михайло Тверський був покаран смертю за те, що хотів орудовати у своїому Краю неначе самостайний Монарх: в той час Галицько-Українські Князі хочай платили гарач Монголам, але завсіди були у своїх Краях окрімніми Монархами, мавши дипломатишні стосунки зо всіми сусідніми державами. Під безщасним царюванням Польщі Україна була захистом Слав'янських народів від Кормиги Іслама, і ниньки Кургани, розпорошені по степових розлогах, – то монументи, котрими хоробрі предки Українців, проливавши кров за святу віру, назнаменали своїм потомкам дільницю між Слав'янами, а народові своєму славетний спомин у всесвітній Гисторії. Чи ж те пригадавши, можна заперечити окрімшность нашої народности? Безглузда то гадка, щоби яка нація добровольно посвятила

народність для племінності. Чиж згодивби ся Голендерець називатись Німцем або Італієць Французом: а навіть у нашій Слав'янщині як Чехи загадали Коринфійцям установити між собою одну книжню мову і письменницю, одказано їм сіми словами: "держітесь при своєму, а для нас наше милійше". І нашої народности не зможуть голоси її супротивників. В Угерщині, Буковині, Галичині, що раз більш вистачують часописей: у Києві установилась наська книгарня і підспоряється книжками, друкованими у різних Галицько-Українських городах: мова Українська що раз більш приходить ік вишметности, тай просвічани нашенці перестають єї цуратися. Пан Андріяшев зажеврівся пересердем і громи доносів того Літературного Юпітера запинили нашій тихомірній Правді доступ по за крайниці Росії.: але з книжками нічого вдіяти, хочай пропущані цензурою, а все вони по його словам, "деморалізують молодіж і сільський люд": з за для того годилось би з їми поступити робом Гишпанської інквізиції або Александрійського Омара: бо теж справдешні то Омари убийники народнеї просвіти, що нівічать власну культуру якого небудь народу. Кожен молодий чоловік може тільки щиро взятись до просвіти, притулитись до єї душею і серцем. Коли науки будуть йому толковані тоєю мовою, у якій він почув перші материнські пещоти, у котрій щиро люблячий батько вогнобив у його душу перші основи богобоязні і моральності, а молодий вирощак виспівав у піснях найперші чутива зугарного серця, що на провесні літ зажеврїло любовою для рідного краю, наслуховавшись о лицарських подіях предків у народніх думках: але як молодчику почнуть, мов попугаю, забивати глузди чуженною мовою, неначе мавпі звелять перековерзати свої звичаї і вдачу, то хочай би молодий чоловік скористував дещо з такої науки, то буде се тільки освіта майстерська, мов кравецтво, шевство і таке инче. Школяр перейде Гимназію, Окадемію, спеціаний абиякий Інститут, стане Інженером, Лікарем, техніком, але всім тім буде тільки виканючана рутинна, освіта для хліба, котра не до ни до вишметних знаходок, ні до якого небудь попереду у науці і зробиться з чоловіка (як сказано у "Листах з хутра") ни богові свічка, ни чортові кочережка. З за для того не

має рації, п. Андріяшев, чванитися просвітою у Задніпрянщині, хочай там після ослобоніння селаків (дякувати ласці Монарха Олександра II) знаходиться більш письменних. У західніх губерніях хочай уряд знівечив споруджані у чужій мові школки при дворах деяких панів, але народ з того не скористував. Перш бувало декотрий дідич приневолював абияких підданських хлопців ік науці, щоби їх собі призначувати на охвиціялистів, слуг і рамесників: оседь і таківської дрібноголової просвіти нема у західніх губерніях. Селацькі хлопці немають ніякої охоти ік науці, толкованій їм чуженною невтямливою для їх мовою. І так Мироний Посередник (комісар до сільських справ) вручить Старості (Войту) приказ набрати у Селі дванайцять хлопців тай спорудити Шкілку, тай пише зараз шумний Рапорт до висшого уряду – "школки основаннны, просвещеніе распостраняется". Тимчасом мине два чи три місяці, а Старості і на Село не показатися, бо очи йому поруть селяки ось якимим викидками: "а чи то тільки на мене ся казённа напасть вискіпалась; нехай усіх та черга не мине". Таким робом дитина побуде місяців зо три у шкілці і, ледь навчившись слезбевувати, вертається до дома тай всього забуде. Трапляло ся, що Меценат просвіти Посередник приїхав у сільську шкілку тай завів таку розмову з хлопцями: "Э, ты большой парень, вероятно уже нехочешь учиться, а желал бы вступить в брак". "Ой щоб мене вже хучій збраковали з тоєї шкілки, а то батькові воли поздыхають, бо нема кому пасти", – був одказ хлопця. "Знаеш ты урок" запитав урядник другого. "Мій батько відьмарем не був і я не вмію знахарувати", – сказав школяр. Після, обернувши ся до третього найменшого, зо всіх начальник, кепкуючи, озвався: "А ты, мальчишка, вероятно, ничего неучишься, а только по заборах лазиш". "Я не сільський Староста, щоб лазив по селі і забур брав за подушне", – отвітував хлопчина.

Каже п. Андріяшев, що великоруська і Українська мови вийшли з єдного джерела – з письменних творів Київської Окадемії у XVII столітті; тому зовсім неправда. Іще і чутки не було о Київській Окадемії, а вже зустрічаємо прослідки Українського слова у Іпатіївській Літописі і "Слові о полку Ігоря": то мова

Слав'ян, предковічних тубільників Дніпрянсько-Бужанських земель, котрій не могли зовсім перековерзати ні Варяжчина, ні Монгольщина, ні Польщизна. Не брали взору з творів Київської Окадемії Хмеліовський, Головатий і такі інші народні віщуні Українські. Не так то вбога мова Українська, як те здається письмаку "Братнього слова": перечитавши Старосвітського Бандуриста Закревського, Словарь Левицького, Словниці Пискунова, Зелений Барвінок Карпенка, тай інші твори новітніх письменників і хвілогів Українських, можна там знайти до 14 000 ідіомів, котрих не знає мова великоруська; а знать не дуже вона багата, коли п.Андріяшев радить своїм письменникам черпати деякі вираження з того видуманого жаргона (віс): а одначе єсть у йому слова, зміст, поперед, рукопаш, острог, погонич, збентежити і багацько інших, котрі великоруська мова бере з чуженщини; а справедливо сказано в Листах з хутра, що геніяльїі наші автори Шевченко і Квітка не запомагались творами ніяких Окадемій і брали взори з народніх дум і пісней. Чиж мав [би] ті такі багаті і повні джерела народ Український, не прямуючи ік самостайности, не міг би завести своїй рідній культурі так як Угри, Чехи, Кріати і такі інші. Хіба п.Андріяшев разом з прихильниками старошляхецької партії думають, що хохлацька голова Українця сотворена під гострішим вуглом, як башки інших Слав'янських народів отцеж як вколупались у систему Дарвіна. З того виходить, що політишньою моготою народу не йде завсіди вишметность його мови, державшись противної гадки, п. Андріяшев якби жив за часів Самозванців, певне би сказав, що Польська мова повинна бути єдиною для цілої Слав'янщини, а живши у XIV-му Столітті, коли учонії люде старались знайти загальну мову для цілого роду людзького, певне би сказав, що таківською повинна бути мова Монголів, наймоготійшого тогді народу в світі.

Прихильники зупинної [ретроградної] партії у Росії бажали макогоном одної урядової просвіти збити ув одну патолоч Литваків, Українців, Німців, молдавців і таких інших; а з тоєї патолочі вицедити перевертнів, котрі би балакали сьак так по-великоруськи і ходили у Православну церкву, ні у віщо не

віривши. Чиж такі перевертні посвятились би так для царюючої над їми держави в абияких злигодніх політишніх знагодах як Еміратці, котрих народность шанувала Франція 1870 року; або наші Галичане для Австрії під час опослідней Прусько-Італійської війни.

Автор "Братнього слова" зовсім не по-братерськи глузує з нашої бувальщини, рівнявши з галабурдником Палієм нашого патріота мученика Виговського, котрий посвятився за Україну і так само бажав їй добра, як Хмельницький і Дорошенко, з тоєю різностію, що всі тії три велетні прямували инчим робом до одной мети. Пам'ять тих лицарів так дорога Українцям, як Великоруссам спомин Минина, Пожарського і Кутузова, і здається, що справдешні патріоти всіх націй шанувати повинні патріотичні чутива других народів; глузують з тоєї святині народньої тільки перевертні і космополити, котрих заповіт "там мині дідовщина, де мині добре". Пан Андріяшев, не мігши звоювати нас своєю гуторкою, обскаржує письменників Українських яко бунтовців, котрі мають небезпечні для Росії прямування, тому зовсім неправда. Зваживши, що народ наш не просвітиться без розвою народної культури, ми би радили, щоби всі повітові і Губернські Управи просили висшій уряд о споруджанні народніх шкіл, де би науки толковані були ув Українській мові; а як те нам буде заперечано, з покірностію прийняти волю Монаршу; а щоб дождити ся аж до чого часу, поки висьша власть сама згадає, що прийшла вже пора запитатися народ об його бажаннях і потрібках, через сеймових посланців; тогді будемо допевняти ся автономії, котру, здається, вислужив уже народ Український кровією, проллятою за Росією, і вірностію для монаршого трону. Може, і втойчас прихильники зупинної великоруської партії (котра робом Монголів хтіла би все під себе загарбати) обскаржать нас як бунтовців. Може, кров поллеться, як у Харкові 1872 року: або поодні з Українців за безвинну любову для своєї дідовщині засіють кістьми своїми степи Сибірські, мов у Півтавщині і Чернигівщині 1848 і 1862 року? Але є добро, котрого ниhto гарматами не розіб'є, в острогах незлумить, шпигами не виколе... то наш всенародній геній.

Мов Христос, поставлянний перед Пилатом, скаже він хижим супостатам України, прихильникам гевальства [варварства] і зупину у Росії "царюваннє моє не з сього світа".

Василько з Батурина

8 Мая 1876 року.

А який набір подій, імен з різних історичних епох, країв! Що, безперечно, засвідчує глибокі знання нашого земляка історії свого та чужих народів.

ІВАН ФРАНКО ПРО МИХАЙЛА ЯЦКОВСЬКОГО

Прагнучи відшукати бодай ще якусь згадку про Михайла Яцковського, заглянув у "Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.)" О.І. Дея і натрапив на запис: "**Волинець, Кузьма** = Тризна – Яцковський, Михайло.

"Правда", 1874. Дж.: від. рук. ЛНБ, арх. "Правди", тека 21 (надсилав також до "Правди" рукописи за підписом **Василько з Батурина**).

Та надія почерпнути щось нове з отієї "теки 21" була даремною. Згадувана уже пані Мирослава Дядюк із Відділу рукописі бібліотеки ім. Стефаніка повідомила, що архів "Правди" є складовою частиною родинного архіву Барвінських (ЛНБ. ВР. Ф. 11), і крім тих матеріалів, які вже були надані раніше, інших, що стосувалися б М. Яцковського, не виявлено.

Про свого забутого земляка цілком випадково прочитав і в Михайла Москаленка, який у "Нарисах з історії українського перекладу" [48], називаючи відомих нині діячів тогочасної української культури, що займалися перекладом (Марко Кропивницький, Василь Мова-Лиманський, Іван Рудченко, Іван Манжура, Павлин Свенціцький), пише: "У журналі "Правда" 1874 р. Кузьма Волинець (справжн.- Михайло Тризна-Яцковський) надрукував у своєму перекладі першу книгу "Пана Тадеуша" А. Міцкевича; мова цього перекладу, хоч і "насичена оригінальними зворотами"(І. Франко),

містила надто велику кількість провінціалізмів, вузькорегіональних слів тощо". На жаль, коли в інших випадках автор дає посилання на джерело, звідки взятий той чи інший вислів, то тут такі посилання відсутні. Але що це не переказ відомого нам листа М. Яцковського, наводять на думку взяті в лапки оті три слова, яких у цитованому вище листі немає. Отже, М. Москаленко користувався Франковим оригіналом? Проте він уже в засвітах... А пошуки газети "Краї" навіть у Бібліотеці ім.В.Вернадського позитивного результату не дали.

Зате у власній бібліотеці натрапив на придбану ще в студентській юності працю О. Мороза "Іван Франко. Семінарії." А в ній – перелік прижиттєво опублікованого І. Франком. В тому числі і в Санкт-Петербурзькій газеті "Краї". З усього, що було в тому списку під 1885 роком, щонайбільше під потрібну мені проблему підходила його стаття "Адам Міцкевич в українській літературі". Здавалося б, немає нічого простішого: бери Франків 50-томник і шукай її під потрібним роком.

Аж виявилось, що в нашій провінції не так то й просто це зробити: в жодній бібліотеці не знайшлося 50-томника! У свій час і я його передплатив. Але отримав лише половину зібрання, як дізнався згодом, на іншу половину оголошувалася окрема передплата....

Мало не зазнав невдачі і в обласній науковій бібліотеці, де потрібний якраз мені том був "на руках". І все ж, бачачи моє розчарування, бібліотекарка спустилася у книгосховище і через якийсь час принесла 18-ий том із попереднього, 20-томного видання, де й була опублікована згадана вище праця. І в ній знайшов таки те, що шукав.

Ось що писав Іван Франко про нашого земляка:

"Доказом того, що живий інтерес до поезії Міцкевича поміж українцями не охолов і пізніше, в 70-х і 80-х роках, є спроба перекладу найбільшого епічного твору Міцкевича "Пана Тадеуша".

У львівському журналі "Правда" в 1874 р. вміщений був переклад першої книги цієї поеми, зроблений Кузьмою Волинцем. Переклад цей, багатий на незвичайні звороти, написаний мовою,

надмірно насиченою провінціалізмами, незважаючи на свої неабиякі достоїнства, не сподобався і не дістав продовження. "Пан Тадеуш, "Гражина" і "Конрад Валенрод" ще чекають українського перекладу".

Які висновки з цього відгуку видатного письменника можна зробити, на мій погляд?

Найперш той, що переклад "Пана Тадеуша", здійснений Михайлом Яцковським, – це, з усього видно, перша спроба перекласти поему українською мовою. Другий: переклад мав "свої неабиякі достоїнства". І кому він не сподобався? Франкові? Але ж він не пише "мені не сподобався"... Швидше за все, не сподобався видавцям журналу, інтелігенції, що гуртувалася довкола видання, а тому й "не дістав продовження". Та чи може те бути критерієм оцінки рівня майстерності перекладу? Згадаймо, що й сам Франко у свій час "не сподобався" деяким представникам галицької інтелігенції і не був допущений до викладання в університеті, який носить зараз його ім'я.

Бажання побачити цей переклад на власні очі вкотре привело мене у Львівську Національну бібліотеку ім. В.Стефаника, на цей раз у Відділ українки, де зберігається один із комплектів журналу "Правда". І от у рочнику VII за 1874 рік, редагованому Олександром Огоновським, зацікавлює мене щонайперше вступна стаття "Від редакції" (тут і надалі зберігаю правопис оригіналу): "Щоб Правду більше піднести що до цікавості єї змісту, удалась редакція до знаменитих наших писателів, як Галицьких и Буковинських так закордонских, з просьбою о підмоганє єї своїми творами. На сей раз [на] наш зазив надіслано (або приобіцяно) нам много цінних матеріялів як до части белетристичної и наукової, так і політичної, з котрих деякі тут наводимо.

А) Поезія. Пан ґадій, переклад з Міцкевича (Pan Tadeusz) 1. и 2. Книжка, Кузьми Волинця...".

Тут варто зазначити, що журнал "Правда. Письмо літературно-політичне" у різні роки виходив з різною періодичністю. На час публікації в ньому перекладу Кузьми Волинця він видавався двічі на місяць обсягом два аркуші, а потім за підсумками року зшивався в один том. Отож публікація Пана Тадеуша відкриває

"Число 1. дня 6.(18) Лютого 1874 року". До імені перекладача зроблено примітку:

"Переклад сей 1-ої н 2-гої книжки спорудив ш. автор після Варшавського видання Мерцбаха, дозволеного російською цензурою, ещс у 1870 р.. Ще перед тим виготовив був переклад Конрада Валенрода. – Може бути, пише в листі до редакції Правди, що не зміг я докладно віддати сили виражіння у творі так знаменитого майстра; я хотів доказати, пізнавши докладно всі чотири висловки мови наших батьків, що ся мова так богата, що при щирій праці коло неї незабаром буде могла стати на рівні з іншими язиками славянськими.... Коли сей переклад мій сподобається, то я виготовлю и дальші книжки".

Попри запевнення редакції про оприлюднення перекладів двох книжок "Пана Тадеуша", надруковано було тільки першу. Чому так сталося, дізнаємося з Ч.2 "Правди" від "дня 16. (28) Лютого 1874 р.", у якій вміщена така редакційна примітка:

"Не поміщаємо в сім нрі дальшого перекладу "Пана ґадія", бо поміщенне одної частини его у I-ім нрі не сподобалося де котрим из наших ш. передплатників. Тим менше ж нагадуємось пійти тут за волею хоч би й не дуже многих, що й ми самі не гадали більше як дві частини сего перекладу помістити. Ми гадали его більше яко пробу першого перекладу Міцкевича на язык руский и в доказ, як майстерські твори чужих літератур дадутся навіть и провінціоналізмами нашої мови вірно оддати – так багатий матеріал язиковий нашого народа! Безперечно сей переклад – хотя не дорівнує первотворові у згляді поетичнім – має свою стійкість у згляді язиковім".

Отже, подали "...яко пробу першого перекладу Мицкевича на язык руский". Це уже не сьогоднішній здогад про те, що М. Яцковський – перший, хто взявся перекладати на українську "Пана Тадеуша", зроблений вище хай і на конкретних фактах, а визнання сучасників. І погодимось з ними, що він "хотя не дорівнує первотворові у згляді поетичнім – має свою стійкість у згляді язиковім".

Доречним, вважаю, буде зачитувати ще одне місце із згаданої вище праці Івана Франка, де автор хоч і не торкається

беспосередньо Яцковського, але опосередковано засвідчує його перекладацькі здібності:

"З-поміж усіх поетів, які робили спробу перекладати поезії Міцкевича українською мовою, пальма першості безперечно належить Навроцькому. Треба було мати неабияку сміливість, щоб зважитись на переклад таких творів, як "Ода до молодості" або "Фарис".

Зважився на це і Михайло Яцковський, чий переклад "Фариса" маємо у своєму розпорядженні.

Тут, як і в перекладі "Пана Тадеуша", незвичні звороти, чимало провінціалізмів, і, знову ж таки за Франком, неабияка сміливість, щоб зважитись на такі переклади. Думаю, що якби "Хварис" М. Яцковського був опублікований, то і про його достоїнства критик мав би підстави говорити.

На завершення історії мого пошуку оригіналу відгуку Івана Франка про Михайла Яцковського хочу зазначити таке. Сьогодні, коли він уже знайдений, доскіпливий читач може сказати: "От, знайшов сокирку за лавкою! Та відразу треба було звернутися до зібрання творів." І я з ним погоджуся. Але як же часто ми блукаємо довкола трьох сосон, аж поки не знайдемо дороги, котра нам потрібна. Найгеніальніші відкриття здаються нам такими простими, але яким же непростим буває шлях до них! І яка втіха, коли відкриваєш для себе хай і те, що, можливо, комусь уже давно відоме.

Навчений гірким досвідом, узявся ґрунтовніше знайомитися з 50-томником Івана Франка, зокрема з вказівником згадуваних ним імен, уміщеним у довідковому томі до зібрання творів. І таки натрапив на ще одну згадку про М.Яцковського. У статті "Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в ХІХ в." Франко пише: "Для історика українського національного відродження сей факт панування польщини до 1860 р. має велике значення. Він пояснить йому, чому перші проблiski нової української національної самосвідомості повстали не на Поділлі ані в Київщині, тільки за Дніпром, у Полтаві та Харкові, пояснить гарячу, елементарну, бо серцем перечуту опозицію до польщини

Шевченка і кокетування з нею лівобережних українців, таких, як Куліша й Кониського, пояснить політичну безбарвність українців-подолян та ще й поповичів Руданського або Свидницького, пояснить таку появу, як Тимко Падурра, або пізніші Осовський, Осташевський та перекладник "Пана Тадея" Кузьма Волинець ... Усі ті появи мусить мати на увазі історик нашого національного відродження. І для того історія "польської суспільності" на Україні в першій половині ХІХ в. має для нього першорядну вагу".

Як на мене, то Іван Франко зарахував нашого земляка у доволі таки поважне товариство.

І на завершення теми "Франко – Яцковський" маю прояснити ще одну важливу деталь. Коли цей нарис про життєвий і творчий шлях Михайла Яцковського був майже завершений і я передав його відомому рівненському науковцеві Степанові Шевчуку для зауважень і порад, у якийсь день він зателефонував мені й повідомив, що котрийсь із його колег зустрічав доволі негативний відгук класика про священика Михайла Яцковського.

Згадка про священництво нагадала мені лист, копію якого отримав у свій час із Відділу рукописів бібліотеки ім. В. Стефаника серед інших листів Яцковського. Після певних зіставлень я дійшов тоді висновку, що лист цей не належить перу "нашого" Яцковського і не робив ніяких посилань на нього. Але розмова з С. Шевчуком змусила продовжити пошук.

Крапку над і, як мовиться, поставив сам Іван Франко, який у "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." говорить:

"Важним причинком до златинщення і евентуального ополячення галицьких русинів мали бути два духовні інтернати, засновані католицькими духовними органами на галицько-руській землі, власне: інтернат змартвихвстанців, польського патріотичного і ярко католицького ордена у Львові, та інтернат єзуїтів у Хирові. Майже рівночасно з тим другим інтернатом, а властиво трохи вчасніше від нього, єзуїти завели в поблизькїм Добромилі свій новіціат для василіан, у якім мала виховуватися нова генерація так званих реформованих василіан у строго католицькїм дусї...

На чолі добромильського новіціату для василіан станув езуїт кс. Яцковський".

А укладачі коментарів до цієї праці уточнюють: "Яцковський Михайло – клерикальний діяч у Галичині".

Отож єдине, що поєднувало цих людей, – це однакові імена і прізвища. Ідейно ж вони перебували на протилежних полюсах.

Кілька слів про псевдоніми, які вживав Яцковський.

В одному випадку він підписувався Михалко з-над Случа, в іншому – Кузьма Волинець, ще в іншому – Василько з Батурина... Чи було це спробою уникнути можливих переслідувань за ідейно-тематичну спрямованість пропонованих до друку "утворів"? Можливо. Але що кожен псевдонім має чітке смислове навантаження під тим чи іншим твором – то це безперечно. Перекладні речі здебільшого підписані Кузьма Волинець, оригінальні, особливо ті, що торкаються національних почуттів, – Василько з Батурина, цей же підпис стоїть і під інвективним "Одказом п. Андріяшеву".

Сприймається як псевдонім і підпис під деякими листами: Михайло Тризна-Яцковський. Адже у цитованих вище записах метричних книг йдеться лише про Яцковських, а не Тризна-Яцковських. Михайло Яцковський фігурує і в цитованому вже гімназійному документі. Те ж саме – і в судових справах щодо земельних питань. Однак у ряді тих же справ натрапляємо й на інше написання прізвища : "Літа тисяча вісімсот сімдесят другого березня на другий день поміщик Михайло Гоноратович син Тризна-Яцковський, власник нерухомого майна Слободи Подра-ло., що дісталоя мені від матері поміщиці Марії Яковлевої Тризни-Яцковської..." Під цією ж купчею підпис: "Поміщик Михайло Гоноратов син Тризна-Яцковський". Таке ж прізвище знаходимо і в іншому офіційному документі – листі Схоронної казни Міністерства фінансів від лютого 1872 року: "На задоволення прохання поміщика Михайла Тризни-Яцковського..."

Але, звісно, не в тому річ, був він просто Яцковський чи ще й Тризна. Важливо, що був, творив, діяв.

Маємо ще раз визнати, що він не піднявся урівень з давно вже хрестоматійними діячами української культури, сучасником котрих був. І написане ним ні за обсягом, ні за художністю не може дорівнятися до написаного тими, хто став окрасою української літератури, хто заклав підвалини сучасної літературної мови. Але маємо пам'ятати і пошанувати людину, яка зі своєї поліської глибинки в міру знань і можливостей долучилася до цієї невмирущої справи. І сьогодні, коли українська мова в багатьох випадках, як і в тодішні валуєвсько-андріяшівські часи, так само зневажена, ставати на її оборону, як це робив етнічний поляк з українською душею Михайло Яцковський.

P.S. Цей нарис у "повноформатному", а не скороченому, як тут, варіанті, видрукуваний окремою книгою в 2010 році рівненськими видавництвами "Оповідач" та "Волинські обереги" і схвально сприйнятий українознавцями й культурологами. Але сталося не передбачуване автором: більшість відгуків зацентовано на тому, що герой нарису – саме поляк за національністю, хоча не це мав я на меті показати, а найперш те, що і в нашому забутому Богом і людьми поліському закуткові мешкали просвітені високими ідеями особистості, які захищали українську мову в роки валуєвщини. А що одним із них був зукраїнізований в якомусь поколінні поляк, не так важливо.

Але тепер розумію, що і сам я розділом книги, озаглавленим "Етнічний поляк з українською душею", і автор передмови до неї Степан Шевчук ("Утвердження земляка – етнічного поляка з українською душею") дали для такого зміщення акцентів безсумнівні підстави. Власне, в постаті Михайла Яцковського як ілюстрації до українсько-польських стосунків другої половини XIX століття не бачу нічого такого, що суперечило б істинному стану речей. І цього післяслова не писав би, якби не деякі закиди, що своїм дослідженням ллю воду на млин тих українофобів, які стверджують, що українську мову нам "сотворили" поляки.

Теза ця не нова, з XIX століття й досьогодні дивись та й вигулькує то в одного, то в іншого "чистокровного" велико- чи

малороса. Її з солідною науковою аргументацією давно спростували дослідники не мого рівня. А я хочу сказати лише ось про що. Коли Максим Рильський походить з польської родини, то невже ми маємо відмовитися від нього як від великого українського поета? Якщо Агатангел Кримський за походженням татарин, то хіба маємо не визнавати його великим українським вченим? Цей список імен можна продовжити.

Зрештою, коли йти за подібною нав'язуваною "друзями" чи "братами" логікою, то... Чому б тоді не вимагати від росіян, щоб вони відмовилися від Олександра Пушкіна, ефіопське походження якого ніхто не заперечує? Чи його приятеля поета Петра В'яземського, чия мати була ірландкою. А може, хтось не відає, що Микола Гоголь з українсько-польських Яновських? А предком Михайла Лермонтова був шотландець, хоча він сам вважав себе нащадком іспанського математика Лерми. Сином полоненої турчанки був Жуковський. Блок – німець, Купрін – татарин. Ті ж татарські корені в Аксакова, Тургенєва, Карамзина. Достоевського вважають прямим нащадком пророка Мухамеда, є в його жилах і татарська кров, а впродовж кількох століть його предки були українською шляхтою, що мешкала в Західній Україні.

Тому й цей список можна продовжувати чи не до безкінечності. Але що ж тоді залишиться від справді великої російської літератури, культури? І що залишиться від самої Росії, коли позбавити її усіх, хто утверджував Російську імперію, будучи, так би мовити, інородцем?

Отож питання не в тому, звідки чиє родовідне корінняросло, а яку поросль і які плоди дало те коріння.

Михайло Яцковський закорінений був у українську землю і почувався її сином, в його жилах текла українська кров ("...кров Українська б'є в жилах твоїх" – ним сказано). І підтвердження цьому – його творчість.

2010 р.

ТАРАС БОРОВЕЦЬ

ЛІТЕРАТУРНО- ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

За останнє десятиріччя про організатора Української повстанської армії "Поліська Січ" Тараса Бульбу-Боровця написано чимало. Після багатьох років замовчування і поганьблення як з боку ідеологів радянської влади, так і мемуаристів – оунівців, з'явилися спроби дослідити: а, власне, що це за явище в українському рухові опору часів Другої світової війни? Й окрім передювілейних та інших "датських" публікацій в періодиці різної політичної орієнтації, які, на мою думку, не відзначаються особливою оригінальністю, здебільшого повторюють одна одну, але вже й це добре, що прорвало колишні загати, подеколи надibuємо на серйозні дисертаційні дослідження, що згодом оприлюднюються як монографії, де можна почерпнути чимало цікавого про цю постать. Проте у всьому тому огромі публікацій, що з'явилися, йдеться здебільшого про Тараса Боровця як військово-політичного діяча, практика партизанського руху, що цілком зрозуміло і виправдано. І тільки подеколи, кількома словами згадується його літературно-публіцистична діяльність, яка й стала об'єктом моєї зацікавленості.

Але, перш ніж підступитися до заявленої теми, услід за іншими популяризаторами поліського отамана повторю читачеві основні віхи його життя і те, що на формування його поглядів література справила незаперчний вплив.

Тарас Дмитрович Боровець народився 9 березня 1908 року в селі Бистричі Березнівського району на Рівненщині. Сім'я була багатодітною (дев'ятеро дітей) та малоземельною. У дитинстві за схожий на картоплину ніс старші діти прозвали Тараса "Бульбою". "За цю зневагу, – писав Боровець у книжці "Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади", – я дуже гнівався і суворо відбивався. Коли ж у школі прочитав гоголівського "Тараса Бульбу", то почав своїм ім'ям гордитися".

Дитинство і юність його минули під впливом розповідей діда Уляна про трагічну історію України, про прадіда, котрий виступив разом з Мазепою на боці Карла XII проти жорстокого Петра I.

Не маючи змоги навчатись у школі через скрутне матеріальне становище сім'ї, Тарас Боровець наполегливо займався самоосвітою. Як найдорожчий скарб малий Тарас оберігав пошарпану книжку, що була зачитана до дірок, не мала вже ні обкладинки, ні назви, ні автора, яку подарував йому колишній вояк армії Української Народної Республіки, – "Кобзар".

У тій же "Армії без держави" Боровець згадував: "... у кожному рядку "Кобзаря" я бачив самого себе та всіх моїх найближчих людей. Я бачив, як ті самі ляхи та москалі і тепер роблять лихо з нами. І то всюди – де не подивись: у кар'єрі, у конторі, у селі, у місті і навіть у церкві. Всюди вони зневажають мою рідну мову, знущаються з наших людей і тримають у своїх руках нашу кривавицю.

...Таким чином, я зробився свідомим українцем, тобто я твердо відчув свою приналежність до української нації".

Вирішальну ж роль у залученні його до політики відіграли військовики колишньої армії УНР, яких чимало осіло на Поліссі після поразки українських змагань за незалежність в 20-х роках минулого століття.

Уже в 30-х роках майбутній отаман заснував невелику підпільну організацію під назвою "Українське Національне Відродження", яку сам і очолив. За політичну діяльність Боровця кинули в концентраційний табір у Картузькій Березі. Там він

познайомився з багатьма відомими націоналістами, людьми різних політичних поглядів.

З осені 1935-го до зими 1937-го займався організацією роботи кам'яного кар'єру в с. Карпилівка. Проте узимку 1937 року йому було заборонено жити у прикордонній зоні й наказано переїхати вглиб Польщі. Боровець переїздить до Варшави, де й застала його польсько-німецька війна. Деякий час працює в допомоговому комітеті, згодом переїжджає до Кракова і Холма, де засновує власне виробництво (у Кракові – вугільне, у Холмі – виготовлення ікон та друкарню). Є відомості, що у Холмі співпрацював із архієпископом, згодом митрополитом Іларіоном (відомим українським вченим і церковним діячем Іваном Огієнком), поряд з іншими видавав і його праці.

1 серпня 1940 року за дорученням президента УНР в екзилі М. Лівницького переходить польсько-радянський кордон й організовує націоналістичне підпілля на Поліссі. На початку німецько-радянської війни 1941-45 рр. Бульба-Боровець співпрацює з німецькою владою, але, переконавшись у справжніх намірах окупантів, формує і очолює партизанські виділи УПА "Поліська Січ".

Весною 1943 р. через незгоду з практикою і методами діяльності відхиляє пропозицію бандерівського штабу УПА-Північ про підпорядкування його відділів ОУН(б).

Оскільки ОУН(р) самовільно перебрала назву УПА для своїх загонів, Бульба-Боровець перейменовує своє військо в Українську Народно-Революційну Армію. Влітку 1943 року майже всі її загони силою були роззброєні загонами ОУН(р) і приєднані до бандерівської УПА, розгромлений був і штаб отамана, замучена дружина. Розчарований невинуватим братовбивством, отаман пішов на переговори з німцями.

Наприкінці листопада 1943 р. (за деякими даними 1.12.1943 р.) заарештований гестапо у Варшаві і ув'язнений у концтаборі Саксенгаузен. Звільнений у вересні 1944 р.. З 1948 р. жив як емігрант у Канаді. Видавав журнал "Меч і Воля", створив Українську Національну Гвардію. Помер 15.05 1981 року, похований у Нью-Йорку. Як уже зазначалося, автор спогадів "Армія без держави".

У "Супровідній нотатці" Інституту дослідів Волині до першого їх видання, здійсненого в 1981 році у Вінніпезі, говорилося: "Якщо старий латинський вислів "habent sua fata libelli" ("книги мають свою долю") є правдивим узагалі, то зокрема є він правдивим і в відношенні до книги спогадів Тараса Бульби-Боровця.

Товариство "Волинь" у Вінніпезі отримало від Автора скрипт-машинопис цих спогадів 29 років тому. У прилозі був Авторів лист, в якому він, між іншим, писав, що він уповноважує управу Т-ва "Волинь" покористуватися цим матеріалом – у рамках збирання матеріалів до найновішого розділу історії Волині – "так, як Хвальна Управа (Товариства "Волинь") уважатиме за властиве".

Низка різних причин (про які можна й треба було б писати специфічно та ширше, включно з браком фондів на друк, склалася була на те, що скрипт цих спогадів (якого Товариство "Волинь" передало управі Інституту Дослідів Волині) був зданий в друк тільки після кількарічної проволочки.

Коли скрипт уже був у процесі друку (у Видавництві "Тризуб" у Вінніпезі), до голови Інституту Дослідів Волині зголосився один студент, який пред'явив своє "уповноваження" від Автора цих спогадів, і в його імені зажадав, щоб почерез нього звернути Авторів скрипт, а ту його частину, що була вже надрукована, "негайно знищити".

Управа ІДВ поступила згідно з цим бажанням уповноваженої Автором особи, яка поінформувала, що Автор був хворий, і тому Т-во "Волинь" та ІДВ не зможуть сконтактуватися з ним.

По десятих роках (1980 р.) Тарас Бульба-Боровець передав Управі ІДВ скрипт тих своїх спогадів, що тепер (уже надруковані) поручаються ласкавій увазі читачів. Цей другий скрипт є вислідом тієї ревізії, яку Автор зробив у своєму першому скрипті (тобто в оригіналі з 1952 року).

Листування управи ІДВ з Автором та з уповноваженими ним особами у справі друкування його спогадів є частиною тих документів, що зберігаються в архіві ІДВ.

Якщо у зв'язку з надрукуванням цієї книжки (як частини матеріалів до того розділу історії Волині, що відноситься до подій

з часів Другої світової війни) є щось таке, чого треба було б жаліти, то тут перш за все треба згадати про той факт, що Авторові не судилося дожити до появи друком його спогадів; він помер 15 травня цього року.

Редакційна Колегія ІДВ
Вінніпег, 29 липня 1981 р."

Пояснення такої тривалої праці над спогадами знаходимо у вступному слові до книги самого Тараса Бульби-Боровця, написаному в Нью-Йорку в 1974 році (і його подаю дослівно, оскільки в українських виданнях ці зауваги часто опускаються):

"Дуже багато людей звертаються до мене з запитом, чому я досі не написав своїх спогадів, чому в нас так мало літератури, яка висвітлювала б події в Україні з часів Другої світової війни? А особливо – чому ніхто не береться за об'єктивне висвітлення нашого повстанського руху?"

Я досі не писав про ці справи хоч би й тому, що, по-перше, це ділянка мемуарної літератури і цю працю виконують професійні люди пера. По-друге, я вважаю, що той, хто має писати про ці події, мусить порушити як світлі, так і темні їх сторони, якщо це мають бути об'єктивно навітлені факти. Для мене таке завдання пов'язане з дуже болючими спогадами, як особистого, так і загально-національного характеру.

Однак, невідкладна потреба дати для історика нашої доби бодай початковий першоджерельний матеріал, щоб розпочати студії тієї доби, змушує мене віддати до рук читача бодай ці скромні фрагменти своїх спогадів. Тим більше, що майже всі друковані праці, що появляються у вільному світі про партизанський рух в Україні, грішать жахливим спотворенням фактів, замовчують роллю Поліської Січі, як зародка Української Повстанської Армії і вводять в "блуд живих і мертвих, і ненароджених" синів і дочок України в питанні нашої повстанської боротьби 1941-1945 років.

Ви тримаєте в руках стисле оповідання про наше недавнє минуле, написане на основі того, що я пам'ятаю. Брак архівного

матеріалу не дає мені змоги деталізувати всі події; крім того, не про все можна вже говорити. Вас далі зобов'язують закони конспірації безперервно воюючої батьківщини. Я хочу зазначити, що я пробував в різні часи і в різних видавництвах друкувати уривки чи частини своїх спогадів та не щастило мені видати ці спогади, як закінчену працю. Дякуючи Богові, я закінчив писання та ревізію своєї праці в 1974 році і у цій остаточній редакції випускаю її у світ.

Я вірю, що моя праця виповнить прогалину в українській мемуаристиці нашого століття і послужить правдивим першоджерелом для майбутніх істориків України, як також наукою для наших майбутніх лицарів, яким припаде доля і Божа воля визволити 50-мільйонову націю з-під гніту її численних тяжких ворогів.

Тарас Бульба-Боровець".

Цікаво, що епіграфом до "Спогадів" автор узяв слова Лесі Українки:

*"Хто визволиться сам – той буде вільний,
Хто визволить кого – в неволю візьме".*

Не менш цікавим є й те, що ще одну передмову до книги написав Семен Лантух, чоловік племінниці Тараса Марії. І про нього варто розповісти бодай побіжно.

Семен Еммануїлович Кандиба-Лантух народився в 1918 році в селі біля Умані. Більшовики при видачі документів першу частину прізвища відкинули. Син репресованого, він і сам був не в ладах з радянською владою, а тому в 1944 році услід за відступаючими німцями перебрався за кордон. Потім осів у Канаді, де побрався з бистричанкою Марією Сельджук (Сульжук?), 1921 року народження. Вона воювала в партизанському загоні УПА свого дядька, за що навіть відсиділа 8 місяців у тюрмі.

Саме Семен Лантух став автором однієї літературно-політичної провокації, про яку й сьогодні пам'ятають газетярі старшого покоління, передаючи її як легенду молодшим. І не

тільки газетярі. Оскільки вчинок Семена Лантуха – в руслі того, на що здатен був протягом усього свого життя і Тарас Бульба-Боровець, зупинюся на цій історії детальніше.

15 березня 1965 року в органі ЦК Компартії України "Радянська Україна" (нині "Демократична Україна") за підписом редактора газети А. Рябокляча була уміщена замітка "Слово далекого друга", у якій ішлося, що до редакції надійшов лист "з далекої Канади, де живе кілька сот тисяч українців, які пам'ятають свою Велику Батьківщину".

Автор цього листа – Петро Собків написав, що дехто там, за океаном, недвозначно натякав на те, що його "вірша не вмістить радянська газета, бо в ньому згадується слово "Україна".

"Але, – переконаний П.Собків, – ці люди відстали, мабуть, на сто років від життя. Я не буду ображений, якщо Ви цього вірша не вмістите за його літературні недосконалості, хоч буду вдячний, якщо пришлете мені той примірник газети, в якому буде мій вірш, якщо Ви вирішите його надрукувати".

А. Рябокляч визнає, що вірш Петра Собкова важко назвати досконалим з точки зору літературної майстерності. Але він, – переконаний автор, – має іншу – не меншу громадську цінність. "Мерзенна купка українських буржуазних націоналістів, що отаборились за океаном, воліла б довести, ніби тих, хто живе зараз далеко від рідної країни, відділяє від неї не тільки вир океану, а й прірва незгод, ненависті, недовір'я і неприйняття. Це далеко не так.

Усім добре відомо, що переважна більшість українців за океаном у своїх думках і серцях – почас з тугою, а почас і з сподіванням, несуть образ дорогого їх серцеві краю, що вони з радістю й надією стежать за зростанням і успіхами Радянської України, незмінно лишаючись нашими щирими прихильниками і друзями, і що ніяким брехням не під силу здолати сили цих почуттів.

Саме про це свідчить також і лист, і вірш Петра Собкова – цей переконливий і хвилюючий людський документ, що нижче ми його друкуємо".

І далі йшов сам вірш:

ДУМА КАНАДСЬКОГО УКРАЇНЦЯ

Нема в Канаді соловейка,
Ані зозуля не кус, –
Минають роки, а серденько
От болю крається моє.

Свобода є лиш на папері,
Калитка тут – і Бог, і Цар,
Акули жадні – мільйонери
Людей трактують, як товар.

І з думи-думки ти не сходиш,
Вкраїна, раю наш земний, –
Люблю тебе і всі народи,
Які ввійшли в Союз міцний.

Хвала йому, велика шана
І честь. І слава. І привіт –
В Кореї, в Африці, в Гавані
І там, де пада старий світ.

Юнь вічна сонячна зі Сходу
Дорогу стелить в майбуття,
Несе планети всім народам
Окрилене нове життя...

О!

Час бурхливий,
космокрилий!

Тебе нікому не спинить –
Атомні, ядерні сили
Ми змусим мирові служити

І на землі усій, на новій
Тоді не буде "ми" і "ви":
У щасті, радості на волі
Тоді ми будем всі – брати!

Петро Собків
Канада. Торонто.

Уже в день виходу газети багато хто зробив відкриття – це акровірш. І хоч він піддався певній редакційній правці й декілька рядків, що склали слова ("...жі гостріте") випало, зміст закованого фрази був прозорим.

Скандал спалахнув грандіозний, оргвисновки не забарилися.

З усього можна висновувати, що Семен Лантух є і автором слів "Пісні про "Поліську Січ", підписаної С.Кандиба, котра набула широкої популярності у повоєнний час. Адже, як вище говорилося, перша складова його родового прізвища було Кандиба.

ПІСНЯ ПРО "ПОЛІСЬКУ СІЧ" УПА

*Співається на мотив народної пісні
"Ой наступила та чорна хмара"*

Ой наступила та чорна хмара
 На козацький край...
 Ой то не хмара – вража навала
 Йшла в наш тихий рай.
 Зайди-чекісти, хижі нацисти
 Ще й нещасний лях
 Від хліба-солі, рідної волі
 Йшли нас визволять.
 Ворог грабує, палить, мордує
 І в ясир веде...
 Хто ж за Україну, проти руїни
 В бій нас поведе?
 "Ой не журися, рідная мати –
 Ще нам не кінець", –
 За рідну волю кличе до бою
 Бульба-Боровець.
 Ми ще розвієм чорні хмари,
 Безпросвітну ніч –
 Вся наша сила, наша надія
 Це – Поліська Січ!

Ой заgrimіли визвольні громи,
З ночі стався день –
Це Тарас Бульба, батько-отаман
Січ у бій веде.

Ой не забудуть райхскомісари,
Ні політруки,
Як за свободу свого народу
Йшли поліщуки.

С. КАНДИБА.

До речі, С. Кандиба написав і замітку "Пам'яті Тараса Бульби-Боровця", надруковану у "Вояцькій думці", ч. 39, 26 вересня 1981 року, де йшлося про поминальні заходи у зв'язку з кончиною отамана.

...Але повернемося до "Армії без держави".

Уперше в Україні книжка спогадів Тараса Бульби-Боровця "Армія без держави" вийшла у Львові в 1993 р. Видавництво "Поклик сумління" (!), яке перевидало цю працю, вилучило з попереднього видання чимало розділів, а в інших зробило немало купюр. Вилучено якраз ті частини попереднього видання, де Тарас Бульба-Боровець писав про партійну боротьбу з УПА(б). Згодом стараннями редакції журналу "Дніпро" спогади з'явилися у повному обсязі. Ще одне видання "Армії без держави" здійснило у 2008 році київське видавництво "Книга роду".

Цілком зрозуміло, що з часу появи спогадів і до сьогодні довкола нього точаться гарячі суперечки. Серйозні дослідники нашої минувшини закидають йому відсутність джерельної бази, посилянь на документи, які б підтверджували написане. Опоненти Бульби-Боровця звинувачують його в змальовуванні тогочасних подій у вигідному йому ракурсі. І з першими, і з другими в чомусь можна було б і погодитися, нагадавши при цьому, що, власне, і йдеться не про наукове дослідження, а спогади, які завжди і в будь-кого не позбавлені певної тенденційності. На мій погляд, вони цілком у річищі тієї мемуарної літератури, яка звично

видається, в тому числі й про складні воєнні і повоєнні події на теренах Західної України. До того ж написана простою дохідливою мовою, отож текст спогадів легко трансформувати в літературний твір. В цьому я переконався, працюючи у свій час над драмою "На своїй землі", в основу якої поклав кілька епізодів з "Армії без держави" та спогади соратників Тараса Бульби-Боровця. Уже значно по тому, як драма була надрукована (2003 рік), в Березне родичі померлого Юрія Семенка, в якого у Мюнхені мешкав отаман до виїзду в Канаду, передали деякі рукописи Бульби-Боровця та кілька чисел його видання "Меч і воля". У двох із них, датованих 1951 роком, уміщено під рубрикою "Літературна сторінка" спогад "Брат за брата" за підписом Сот. З. Д-к. Порівняння цього тексту із текстом "Армії без держави" не викликає сумніву щодо їх авторства. Але зацікавили вони мене не лише нагодою ідентифікувати ще один псевдонім Тараса Боровця, а й тим, що і в "Браті за брата", і в моїй "На своїй землі", поряд з іншим, белетризовано один і той же епізод: Шепетівську операцію повстанських загонів проти німців.

У першому числі відновленого закордонного видання "Оборона України" (1947 рік) надруковано як літературний твір "спомин лісовика з недалекого минулого" чотого Івана Окіпнюка "Лісове лицарство". І хоч автор його починає з присвяти: "Моєму незабутньому начальникові та вірному другові Отаманові Леонідові Зубатому-Щербатюкові присвячую", видається мені, що це теж літературна спроба Тараса Бульби-Боровця, адже стиль письма той же, що й у вище згаданих речах, а окремі абзаци наче повністю лягли згодом у "Армію без держави".

Зрештою, це підтверджує і сам автор у цитованій вище передмові до вінніпезького видання головної своєї праці: "Я хочу зазначити, що я пробував в різні часи і в різних видавництвах друкувати уривки чи частини своїх спогадів..."

До речі, про псевдоніми. За роки підпільної роботи Тарас Боровець мав їх чимало, окрім найвідомішого Бульба, ще: Чуб, Гонта, Байда, Старий, Бистриченко-Ристриченко-Пистриченко (очевидно, йдеться про псевдонім Бистриченко – від Бистричі, де

народився автор, але видозмінений різними авторами – мовцями на свій лад, як почулося), Батько, Коненко, згадувані вище з певним припущенням Сот. З. Д – к, Іван Окіпнюк...

У замітці д-ра Івана Кохана з Каліфорнії "Про основи УПА і дії ОУН(р)", опублікованій в газеті "Свобода" 28 квітня 2000 року, читаємо: "Організація і дії УПА були описані сотником О. Гриценком в 1955 році в книжці "Армія без держави"... Що це, помилка д-ра Івана Кохана? Та, мабуть, ні. Ось машинопис виступу Тараса Бульби-Боровця на зборах з нагоди 23-ї річниці постанови УПА (22.6.41 – 22.6.64) з власноручною його правкою. Надруковано в підзаголовку: "Короткий нарис постанови і боротьби УПА (з опублікованої праці сот. О. Гриценка "Армія без держави)". Згодом, очевидно, перед виступом, оте "з опублікованої праці..." Бульба-Боровець викреслює. Отож Бульба-Боровець і сот. О. Гриценко – одна особа? Бо чого б він, вправний публіцист, виступав із чужим текстом?

Якщо визнати цей факт, то стає зрозумілим, чому правка машинопису полемічного матеріалу сот. О. Гриценка "Ретушовані і не ретушовані акти", де йдеться про те, як у повоєнний час прихильники ОУН(б) "підретушовують" у вигідному для себе світлі Акт проголошення Української держави, прийнятий у 1941 році у Львові, зроблена теж рукою Бульби-Боровця. Тому, що він і є його автором?

На підтвердження цього припущення можна навести і той факт, що ні у спогадах отамана, ні в спогадах його соратників, як і в дослідженнях сучасних авторів, мені не вдалося натрапити на реально діючого в бульбівській УПА чи УНРА сотника О. Гриценка.

Хоча і контраргументи щодо твердження, що Т. Боровець і О. Гриценко одна й та ж особа, теж можна навести. Згадану правку одного й іншого тексту він міг робити як видавець-редактор, готуючи їх до оприлюднення. Крім того, "Армія без держави" О. Гриценка, як машинопис, так і фрагменти, надруковані в нью-йоркському журналі "Українська земля" (ч. 1 за 1951 рік і чч. 2-3 за 1953 рік), і "Армія без держави" Тараса Бульби-Боровця, видана тридцять років потому, хоч і описують одні й ті ж події, але текстово не тотожні.

У тій же "Українській землі" (ч. 12. 1985 р.) читаємо:

"Головна команда УНГ (Українська Національна Гвардія. – Б.Б.) (Т. Д. Бульба-Боровець, кол. советський комбриг І. І. Коваль, сотник П. І. Кизима, ген. В. Титаренко, майор І. Коперник, П. Кривобок) видавала журнал "Меч і воля" – ред. сотник О. Гриценко".

Підтвердження, що О. Гриценко редагував орган УНГ "Меч і воля", у самому журналі, а маю його ксерокопії за 1951-53 роки, я не знайшов: у вихідних даних значиться "Редагує колегія".

Ще одне посилання на О. Гриценка відшукав у машинописі статті Володимира Наддніпрянця, позначеної 1964 роком. Оскільки вона цікава не лише тим, що згадується О. Гриценко, а й оцінкою постаті Бульби-Боровця в книгах і публіцистиці радянських авторів, то дозволю собі і в цьому випадку розлогу цитату:

"Москва постійно атакує отамана Тараса Бульбу-Боровця.

Про УПА і "бульбівців" були написані цілі книги, як наприклад героя советського союзу (так в оригіналі. – Б.Б.) полк. Д. Медведєва "Це було біля Рівного", "Сильні Духом" і інші.

Але ті публікації викликали зворотній ефект серед українського народу, а за кордонами СРСР велику зацікавленість з боку західних політиків і військових фахівців. Дехто з них стали використовувати ці публікації, як своєрідний підручник з організації партизанки для майбутнього. Тому відповідні органи большевितської Москви свою увагу перенесли на паплюження самої особи от. Т. Бульби-Боровця.

Цій меті була присвячена велика стаття Мельничука в львівському журналі "Жовтень" і як довідуємося з советської преси, той же Мельничук пише роман під назвою "От. Тарас Бульба (історія одного бандита)"...

...Вважаємо, що настав час правдиво висвітлити історію УПА в противагу ворожим інсинуаціям і без сфальшованих ювілейних дат. З цією метою випускаємо в світ цю брошуру, як матеріали для історії Української Повстанчої Армії (про яку брошуру йдеться, уточнити не вдалося. – Б.Б.)."

І далі:

"Ці матеріали взяті з архиву от. Т. Бульби-Боровця, з його спогадів про збройну боротьбу України в часи 2-ої світової війни, що зараз готуються до друку, з статей О. Гриценка в часопису "Українські вісті" в січні 1951 р., з часописів УПА-УНРА "Гайдамака" і "Оборона України", з документів УПА-УНРА і уривків спогадів проф. Г. Коха в українському перекладі."

Довідково зазначу, що справжнє прізвище Наддніпрянця – В. К. Лобуцький, він був чоловіком Н. П. Павлушкової, рідної сестри засновника Спілки Української Молоді М. П. Павлушкова, племінниці академіка НАУ Сергія Єфремова. Під згаданим псевдонімом видав працю "Українські націонал – комуністи. Їхня роля у визвольній боротьбі України 1917 – 1956 рр." (Мюнхен 1956. Друге видання Нью-Йорк 1983).

Цікаво, що з прізвищем Н. П. Павлушкової сталася прикрість для "Української землі" на кшталт тієї, про яку в журналістських колах подекують ще з царських часів: ніби то одна з газет, розповідаючи про коронацію імператора, надрукувала, що на голову імператриці поклали корову. А в наступному номері дала поправку, що всім же зрозуміло, що на голову імператриці поклали ворону.

"Українська земля" в числі 10 за 1983 рік опублікувала стислий виклад доповіді Тараса Бульби-Боровця "Нова концепція", виголошеної на II з'їзді Союзу Земель Соборної України – Селянської Партії в Нью-Йорку 26 квітня 1953 року, проілюструвавши її фотографією з підписом: "Різдво 1964 року. Т. Д. Бульба-Боровець перед виїздом до США з Н. П. Павлушковим і В. Наддніпрянцем". Судячи з підпису, на фото має бути три чоловіка, однак насправді між двома чоловіками бачимо жінку. Наприкінці цього ж числа журналу зроблена помітка: "Помічена помилка. Вельмишановних читачів просимо фото – текст на стор. 11 читати: "Різдво 1964 року. Т. Д. Бульба-Боровець перед виїздом до США з Н. П. Павлушкою і В. Наддніпрянцем". Замість Павлушковою Павлушкою – це не згадувані вище ворона і корова, але все ж для редакції видання факт малоприємний.

І щоб завершити тему Т. Бульба-Боровець – О. Гриценко (хоча, як видно з усього сказаного, питання хто є хто залишається відкритим), кілька слів щодо того, кому належить така містка метафорична назва спогадів "Армія без держави".

У вступі до своєї "Армії без держави" О. Гриценко зазначає:

"Наголовок для цієї історичної статті ми дозволили собі взяти з назви ще не опублікованих мемуарів отамана Тараса Бульби-Боровця, відомого українського національно – революційного діяча на Поліссі". У замітці ж "Сорокаріччя УПА і Бульба-Боровець", уміщеній в тій же "Українській землі" в 1983 році, говориться:

"Цих своїх злочинів оунівці не заперечують. Про них писав О. Гриценко в документальній статті "Армія без держави" ч. 1/1951. та ч.2-3/1953 р.). Згодом Т. Д. Бульба-Боровець дав своїм спогадам про славу і трагедію українського повстанського руху ту ж назву – "Армія без держави". В них він повторив, розширив і підтвердив сказане раніше в "Українській землі".

Так і напрошується після слова "сказане" додати "ним". Але стверджувати це не маю достатніх підстав. Хоча інший факт спонукає те робити.

Автором добірки матеріалів, в яку входить і названа стаття, є згадуваний уже Юрій Семенко, який у різний час був співробітником редакції "Українських вістей" (Новий Ульм) та головним редактором журналу "Український селянин", місячника "Українська земля" та "Голос неостріляних", упорядником книг про голодомор в Україні та інших, автором багатьох статей в періодиці української діаспори, а після здобуття Україною незалежності – і в материковій пресі. З-під його пера вийшли книги "Шахи в Україні", чотиритомник спогадів "Тички". Прикметно, що дружина його пасинка Маріане Ріхтер ще за життя Ю. Семенка встановила тісні зв'язки з батьківщиною Тараса Бульби-Боровця, не пориває їх і зараз, часто буває в нашому краї з гуманітарною допомогою, а для дослідників життя і діяльності отамана зробила неоціненну послугу – допомогла переправити на Рівненщину чимало матеріалів, що стосуються його діяльності.

Уже в наш час у другому томі виданих львівською "Червоною калиною" "Тичок" (1996 р.) Юрій Семенко пише без посилок на О. Гриценка:

"У 1951-53 рр. журнал Селянської Партії "Українська земля" (чч. 1, 2-3) надрукував статтю "Армія без держави" – про УПА, "початок, славу і велику трагедію української боротьби". Сконденсовано подані факти статті були викладені в 1981 році на 328 сторінках спогадів Т. Д. Бульби-Боровця "Армія без держави", що їх видав Інститут дослідів Волині".

Спогади Т. Бульби-Боровця, його побратимів та дослідження сучасних українських авторів дають підстави стверджувати, що літературний хист поліського самородка проявився ще в юності. Серед перших його літературно-публіцистичних творів називають памфлет "Пан депутат у сеймі", де він дотепно висміяв польську виборчу систему, що й стало одним із приводів до відправки його у концентраційний табір "Береза Картузька".

Чи не в кожного, хто пише про Бульбу-Боровця, можна знайти твердження, що у тридцятих роках минулого століття він написав художню книгу в п'яти томах "Людожери", де розповідається про голодомор в Україні 1933 року, очевидцем якого був сам, коли за завданням уенерівців переходив нелегально кордон для підпільної роботи.

Відколи натрапив у популяризаторів постаті Тараса Бульби-Боровця на твердження "написав художню книгу в п'яти томах "Людожери", мене брав сумнів: чи справді той художній твір був аж такий за обсягом? І шукав підтвердження цього факту в якомусь документі, а не в переказах наших сучасників. Врешті, знайшов джерело, з якого, очевидно, дослідники почерпнули його. Це "Повідомлення із окупованих східних областей" гітлерівської поліції безпеки і служби безпеки про "Виникнення і зростання української банди Боровця, що йменується "Тарасом Бульбою", від 21 травня 1943 року. Уміщене це повідомлення в книзі Володимира Сергійчука "ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали" (Київ, Дніпро, 1996 рік), а його російський переклад з

німецької, як сказано там, зберігається у Центральному Державному архіві громадських організацій України:

"Боровец – сын бедных крестьян. Он сам научился писать и читать. Благодаря собственным стараниям, он приобрел каменоломню. Из различных городов Польши, в том числе и из Варшавы, шли к нему крупные заказы. На это время приходится его литературная деятельность. Он написал, между прочим, под псевдонимом "Ристриченко" (вероятно, "Пистриченко". – прим. перекладача) сочинение в пяти томах "Людоеды", в котором описывается голод на Украине в 1933/34 гг. и преследования украинского населения со стороны НКВД. В книге "Пан депутат в Сейме" он высмеял польскую парламентарно-демократическую систему. В книге содержались нападки на известных высоких должностных польских лиц. За это Боровец был осужден к 3 годам заключения в концентрационном лагере".

Згадку про "Людожерів" знаходимо і в спогадах січовиків. Зокрема, Микола Боришкевич розповідає відомому українському науковцю і письменнику Степанові Пінчуку:

"Пригадую, що в хаті Івана Гожого Тарас Бульба привселюдно читав кіносценарій, а може, й п'єсу "Людожери" про голодомор в Україні 1933 року. Пригадую, в ній йшлося про те, як мати – українка зі східних теренів варила тіло однієї дитини, щоб не дати вмерти з голоду іншим дітям своєї багатодітної родини. Перед тим Бульба встиг конспіративно побувати на Східній Україні і почув про такий випадок з прямих уст очевидців. Слухаючи цю моторошну річ, наші хутірські жінки плакали. Було б добре знати, чи залишився десь рукопис цього твору. Можливо, Бульба виявив у ньому себе непересічним літературним талантом, з яким, до речі, написана його книжка "Армія без держави" (Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи, Рівне, Азалія, 1998 р.)

Там же в спогадах Степана Гожого читаємо:

"На Трудах Тарас написав п'єсу. Потім цілу ніч читав її хуторянам. Іван Митринга (був такий учений чоловік – мій гімназійний учитель) сказав, що п'єса дуже непогана".

Він же згадує:

"Я мешкав у нього три місяці, навчаючись у сарненській українській гімназії. Справ у нього було дуже багато... Коли ж приїде на день чи два, то зразу ж, перепочивши трохи, брався за писання.

Була в нього така манера. Ляже на дивані в кабінеті і чи не цілу ніч пише на листках паперу, опускаючи написане на підлогу. Листки розлітаються по всій кімнаті, вранці, а якщо працює вдень, то і ввечері заходить дружина і складає ці листки по порядку".

Ще один спогад, сина священика, що виконував душпастирські обов'язки в "Поліській Січі", Євгена Симоновича:

"Під час ліквідації "Поліської Січі" в листопаді 1941 року до нас приїхав увесь січковий штаб – зі штабним майном, з друкарнею. І перебував той штаб у нашій хаті декілька днів. Бульба залишив батькові на зберігання чимало літератури, в тому числі й рукописи власних творів (пригадую, серед них була драма "Людожери" про голодомор в Україні в 1932-1933 роках), а також мотоцикл. Через якийсь час отаман усе це забрав".

На жаль, оцінити фактологічні й художні достоїнства "Людожерів" сьогодні непросто, бо, за однією з версій, їх рукопис згорів разом з кількома великими ящиками інших матеріалів Тараса Бульби-Боровця, переданих сім'ї Лантухів на зберігання, внаслідок умисного підпалу недоброзичливцями їхнього помешкання. А чи була книга видана – теж існують різні припущення.

На одному з інтернетівських форумів кількарічної давності (<http://knlu.org/forum/lofiversion/index.php?t100.html>) натрапляю на таку ось полеміку:

– "Україночко" прочитай Василя Барку "Жовтий князь"... може тоді зрозумієш, що це була запланована політика геноциду українського селянства!!!!!!

– Краще Тараса Боровця "Людожери". Документальна книженція. Порівняно з нею "Жовтий князь" – дитяча казочка".

Отож, напрошується висновок, що автор цього твердження читав "Людожерів"? Надіслав і собі декілька слів на цей форум з

проханням до нього відгукнутися, повідомити, де можна знайти книгу. Відповіді, на жаль, не отримав.

Але все ж більше схильний думати, що це таки була драма, а не "книжка в п'яти томах", як стверджується деякими дослідниками.

Інші, згадувані вище дрібніші за обсягом художні речі Тараса Боровця, з якими можемо познайомитися, переконують, що якби нашого земляка не поглинула цілковито військово-політична робота, то він міг би стати гарним українським письменником.

У доступних нам виданнях періоду війни ("Сурма", що видавалася в Сарнах у 1941 році, "Гайдамака" як орган "Поліської Січі", "Оборона України", заснована після перейменування УПА в УНРА) і повоєнного часу, засновником, видавцем і автором яких був Бульба-Боровець, знаходимо також сатиричні твори, які вийшли з-під його пера, так би мовити, на злобу дня. Ось один із них, стилізований під поліську говірку, опублікований у газеті "Гайдамака" 12 жовтня 1941 року:

"ЗАМІСТЬ ФЕЙЛЕТОНУ. ЛИСТ ДІДА ГАВРИЛА ДО СТАЛІНА

– Вісаріоне Йосиповичу! Чи той, тьфу... Йосипе Вісаріоновичу!

Во первих строках мого знацца письма, сообчаю, що я й моя стара, ніби жуонка, живи і здорови, але вам того самого – не жолаєм.

А чому не жолаєм, то заракі скагу. Диело знацца, касасц отих проклятих "совхозов" і "ховкозов". Раз, що через ту вашу камунію і сіцілізму, ми оставилися без хліба, а повторих, та сіцілізма забрала моїх трох синуов і десь повезла на биелие медведі. От по тому-то я й вам сьогодні не жолаю доброго здоровія, а моя стара пересилає вам стогноту і собачу смерть пуд плотом.

Та ваша сіцілізма і комунізма вге лопнули. І нехай полопають усие тис, що ще й сьогодні хочуть заводить у нас "совхози" і "ховкози". Коб моя стара Горпина значиться, могла вас усиех

половить, то вона б вам повиколовала гочи, так як отиє вашіє проклятіє партизани повиколовали гочи нашим січовникам, що то їх зловили в плиєн. Буольш у нас таких-то новостей нема. Геть усієх комунаров і цілу сіцілізму наше січовники видушили в пень, того й вам Вісаріоне Йосиповичу і диеткам жолаю, разом зо своєю жонкою Горпиною.

Гаврило Обруч".

У наступному числі "Гайдамаки" (19 жовтня 1941р.) знаходимо ще один його "Лист до Сталіна", а в першому числі часопису "Оборона України" від 1 серпня 1943 року сатиричний "епістолярій" Тарас Бульба-Боровець продовжив:

"ЛІСОВА ПОШТА ЛИСТ ГАВРИЛА ОБРУЧА З ПОЛІССЯ ДО СТАЛІНА

Драстуйте, Вісаріоне Йосиповичу! Ооо, давно вге я не мав од Вас письма. І до вас так само нічого не писав. Гето все через ту чортову бабу, ниби, маю таки, звиняйте законну знаца жону, Горпину. Я йуой кагу, шо треба написать до Вісаріона Йосиповича, а вона кеге – хай до того обиясника пишуть і говорять чорти, а не люде!

Стара, кагу я, не ляпай рунди! Хтож нас визволить од того проклятого людожера Гіцлера, як не батько Сталін? га? Хто, кагу, прожене од нас оту погань швайнов райнов, як не червона гармия? Хто нашим хлопцам – партизанам допоможе збудувать свою народну знаца, власть, як не нашіє брати русияни, га?!

– Ах дурнийже черепе, дурний! Тебе, кеге, били, але ше мало. Ти вге забув як та кацапська да бушовицька сарана мучила наш народ?! У тебе, кеге, на душиє вге засохла кров моїх дітей, шо їх той гад Сталін замучив "Янкельведою".

Шіє тоbie мало насолили гетіє людоєди?!

Ну, кагу я, гето положить і правельдно. Але бают, шо теперакі воно вге не так, як було. Чирвона гармия вге завела пагони, дией генералов іввозила з Гамерики да Хранції дейи гунас

щоб допомогти знищити Гіцлера і хвашизми, а товдиє вге буде наша, народна, значна, власть, дией добро.

– Хтож тобие те добро зробить?!

– Якто хто; кагу я, а Совет, а батько Сталін, циела Русея! Гетож тоби, кагу, не яка нибуть сила, а циела Русея! Гетож тобие кагу не яка небуть сила, а циела Русея? Сталін пише в казетах, шо Совет зажене геть усю хвашизму да Гіцлера в дошку, дией знов заведе соціалізму, а хто теперакі йому не буде помагать, то як прийде Чирвона гармія да "Янкельведа", то товдиє і нас геть усіх так само позаганяє в дошку. Ну, шо ти собие думаєш?

– Хайно, кеге, той ганцихрист так вельми не хвалиц, а вперед розоб'є хвашизму да Гіцлера. Як Русея така вельми крепка, то нашо вона нас покинула дией утекла, га? Гітлера владіть не Сталін, а нашіє хлопци. А як Сталін знов сюди потиче свого носа, то дадуть і йому!

– Ет, кагу я, рунду ляпаєш, стара. Треба щоб Гіцлера геть усие разом били!

– Ским разом, з отіми злодюгами, шо то їх Сталін спускає до нас на вировци? Шо та погань тут вичворяє? Шие Совета немаскі, а воно вге, стерво, не б'є ниємца а ловить да грабує народ і вбиває наших людей. Хто спалив Губкова да Карпиловку, не бушовики?! Хто заграбив з мого кухра де яка була сорочка, хто вбив Омелькового Степана і заколов дией замучив на смерть Максимового Якова, не бушовики? Ну, помагай ім! Як та погань теперакі дере носа да катує наших людей, то шо буде як сюди присуне Совет з "Янкельведою" дией з "Геповою", га? Шо товде буде? Гето так роблять визволителі? Хай їх геть усіех визволяє чорна мука дией тихоусі.

– Що вгея, знасте Вісаріоне Йосиповичу, не робив, а вона своє дией годи: Я йуой кагу, шо всетаки шо своє, то не чуже. Хоч в Рускі "Янкельведа" дией "Гепева", але проте то, шо Русея то не Гарманея, а шо Сталін то не Гіцлер. Де там, чортова баба просто сказала! Як не визвериц до мене!

– Шо гето, кеге, не все дно шо Гіцлер, а Сталін? Гіцлер злодей і Сталін злодей: І Гарманія банта і Русея банта! І вони кеге,

на те сюді й лиезуть, щоб ото грабить да катувать наш народ. Добре, кеге, бають нашеє хлопци, ниби бульбешники, шо як довго буде і велика Русея і вилика Гарманея, так довго ми не побачимо просвиетлої години. Гетіє гади позаганяют нас не то в дошку, але і в чорну землю. Ну, подумай, стари черепе, чи не леш булоб, якби нашеє хлопци да загнали в дошку і Гарманею і Русею, дий завели в нашему лиси і всюди де оно нашеє люде свою собственну народну знанну власть, щоб бильш не катували людеј, не грабували так швайни райни, як кацапи. Ну, чого мовчиш?! Твоя правда чи моя? Хто тобие поможе? Коли та Русея нам помогла? Кожного разу кацапи наших обшукали, теперакі думаєш гетого не буде? Кожен кацап оно про те й думає, щоб хахла душиць за горло!

Ну тут Висаріоне Йосиповичу звиняйте, але чортова баба таки взяла верха. Гето положить все правельдно. Русея не раз обула нашого брата. І ціелу нашу сторію кацапи вкрали, бо кагут, шо кийовськіє князя були їх, ниби русіяне. І гетьмана нашого, шо то звавс Хмельом, обулі. І Мазепу загнали з анатемою. І Петлюру звели зо свита, дий завели нибито камунію, а по настоящому кацапію. І теперакі знов хочуть нас обуць. А дудки! Хто вам теперакі може виерить, як ви і злодюги і банта, га?! Раз Русея така сильна, то на шо вона пустила в Гукраїну Гіцзера дией не може вигнати, га?! Раз "Янкельведа" така храбра до безборонних жонок і дітей, то чому вона не потрапить сама владить швайнов райнов, а кеге, щоб їх побии нашеє партизане, га? Правельдно бают нашеє бульбашники, ша якби наш хлиєб, наше залиезо да вуголь да танки да трахтори да гвинтовки і гарудії не заграбила собие Русея, дией шоб була наша собственна знацца 5 000 000 ва гармія, то вонаб нено невпустила пуд Харков отого проклятого хама і розбійника Гіцлера, а розтовклаб на махорку його довбаного лоба десь ще на граници, чого і Вам Вісаріоне Йосиповичу, от щирого серця жолаю".

Ваш приятель *Гаврило Обруч*
Обручове Плесо, 20. 7, 1943

Подібні листи писав Гаврило Обруч (от і ще один псевдонім нашого земляка) й до Гітлера. Потрапив під його "обстріл" і редактор "Волині" Улас Самчук.

Повертаючись з еміграції влітку 1941 року, Улас Самчук випадково зустрівся з Тарасом Боровцем, який прибув до Львова з Рівненщини на "тритоновій тягарівці радянської марки "ЗІС" у своїх справах.

Як згадував потім Улас Самчук ("На білому коні"), перед ним постав "...молодий, високий і стрункий з провокативною рудуватою борідкою монастирського послушника добродій у старому, вилялялому однострої радянського піхотинця, з лапідарною вилялялою жовто-синьою опаскою на лівому рукаві. При знайомстві, на превелике моє здивування, виявилось, що це був у власній особі, пізніше широко відомий, автентичний отаман з Полісся на ім'я Тарас Боровець, який очолював певну Поліську Січ і який, як це годиться справжньому отаманові, прибрав собі ще й отаманське ймення, що звучало ясно й виразно – Тарас Бульба. Явище, як казали клясики, гідне богів, бо ж той гнучкий, з ясними очима нестерівського херувима отрок скорше надавався на послідовника сартрівського екзистенціалізму (що за карколомне слово!) ніж на товстючого, як його малюють, славного полковника і рубаку Запорізької Січі Тараса Бульбу, з його довжелезними вусами, довжелезною матнею і не менш довжелезною люлькою. Для мене, зіпсутого урбанізмом, уже саме слово отаман наводило своєрідні корчі дихальних шляхів, але на моїй чудовій батьківщині... слово отаман значило те саме, що батько, генерал і вождь, взяті разом, а тому без отамана не могло бути родини, війська, нації, а хто сказав, що модерний Бульба, який-небудь пра-праправнук свого оригіналу, мусить конче йти за Гоголем. Отаман сонарно, оптично, для шарму, і будемо благородумні: що б ми робили без Січі, без Бульби в часи барабанних римських кроків, сталевих танків і літаючих суперфортець?"

І далі: "Чудовий отаман! Його обличчя нагадує ченця... і анархіста. Він же й поет... І драматург... І, розуміється, як кожний отаман, мрійник і фантаст".

Проте невдовзі, після того, як у призначені день і години виїзд у Рівне не відбувся, і під час самої подорожі, в Самчуковій оцінці постаті Тараса Бульби-Боровця з'являються скептичні нотки. Чого варта хоча б така картинка:

"Саме собою, що ніяких особливих церемоній знайомств тут не дотримувалися, отаман у своїй шкурятинці і "пиріжком" на голові не мав на це часу, він оглядав свою ватагу досить скептично, підозріло позирав на ЗІС, в моторі якої все ще зловісно стирчала велетенська фігура шофера з випнутим задом, що нагадував погрозовий антикапіталістичний плякат більшовиків з перших років революції.

Все довкруги товпилося, вертілося, всідало, висідало, час тягнувся і тікав, а все решта стояло на місці і невідомо чому, бо ж все, здавалося, гаразд, і навіть шофер висунув свою голову і закрив мотор. І, нарешті, десь по десятій годині, пан отаман опритомнів і, як Мойсей, що мав вести Ізраїля через море Чермное, гласом веліім возопив:

– Братва! Не бійся! Вивезе! Сідай!

На цю розпачливу команду почався штурм ЗІС, при чому отаман, стоячи збоку, як капітан корабля під час бурі, командував:

– Маестро! Отам! На тій шині! Андрію! Ти що? На базарі? Продаєш яйця? Чого товчешся, як Марко по пеклу? Тісніше! Не з порцеляни! Ей там! Ти! В береті! На бочку! Геть з тим мішком!"

З різними пригодами, поданими в такому ж іронічно – скептичному тоні, вони прибули в Рівне. "Не можу сказати, – згадує Самчук, – коли від'їхав на свою Січ отаман Боровець, він мав багато власних справ, і ми скоро втратили один одного з поля зору".

У 1943 році через своїх посланців Г. Бульба-Боровець запропонував Уласові Самчуку редагувати "Оборону України", але той відмовився, мотивуючи тим, що він не вірить, що в лісі "можна буде видавати якусь газету, хоч би за браком паперу, а тому моя там присутність зайва". "Однак, – згадує Самчук. – не обійшлося без відповіді від отамана. На мою адресу, через

редакцію "Волинь", надійшло писання під назвою "Лист Гаврила Обруча з Полісся до Уласа Самчука", авторства, здається, самого отамана, в якому бажалося, "щоб йому (тобто Самчуку) покорчило руки і ноги", з такими лютезними епітетами, як "гад та ще й "антихрист", а до того й "підлабузник" і навіть... О, жах! "гітлерів викидиш"... ("На коні вороному").

Цей лист, як пишуть сучасні дослідники творчості Уласа Самчука, згодом радянські публіцисти використовували для звинувачень його у співробітництві з німецькою окупаційною владою. "З огляду на звинувачення отамана, – переконаний рівненський історик Андрій Жив'юк, – аж надто промовистим видається такий факт: газета керованої Т. Бульбою-Боровцем "Поліської Січі" – "Гайдамака", що виходила восени 1941 р., з усіх передовиць У. Самчука, надрукованих у той час, для публікації обрала найодіознішу – статтю "Адольф Гітлер".

Але якби то тільки ця стаття прославляла Гітлера і його "новий порядок"! У "Волині" знаходимо більше десятка таких передовиць. Ось витяги лише з декількох із них:

"Адольф Гітлер, народ, який він веде, Армія, яку він створив, техніка, яка окрилює і зброїть ту дійсність – це знов таки далеко перевищує звичайне поняття звичайної воєнної сили, яка веде звичайну, що їх велося безліч, війну.

Європейська духовність зо всіма її проявами культури, цивілізації та світоглядних рухів у певний період історії скупчується в одну активну, ударну воюючу силу, і та сила репрезентує основний зміст і сенс поняття Європи".

1941, ч.2, 7 вересня.

"... Безперечно, ударна сила німецького народу неймовірно велика. Бо це не є лише сила масовості, сила фізична. Це є та непереможна духовна і моральна потужність, яка протягом віків формувала і гартувала той народ. Це є ті чисельні покоління невмирущих носіїв творчого духа того народу, який у своєму

завершенні виступає сьогодні на чолі історичних подій під проводом свого могутнього Вождя".

1941, ч.7, 12 жовтня.

"І ось сьогодні прийшов судний день. Сьогодні німецький народ, народ з'єднаний національно, до кінця свідомий, політично дозрілий і оформлений, очолений геніяльним провідником, представляє світові свій рахунок. Рахунок дуже поважний і не малий. Він сьогодні зняв на ноги весь світ. Бо знає, що справедливість, яку диктує світові меч німецького народу, у першу чергу найдошкульніше торкнеться тих, які своїм егоїзмом, своєю ненажерливістю й своєю ігнорацією решти світу допустили до цього великанського конфлікту... У тому невеликому часі, але великанському просторі, поволі, сутужно, з болями родиться нова, ще небувала дійсність".

1942, ч.2, 7 січня.

"Німці у минулій світовій війні перші склали зброю і піднесли руки. Але це було лише показово. Адольф Гітлер – рядовий вояк німецької подоланої збройної сили, не тільки не підняв рук, а навпаки... Він щойно тоді ожив, щойно тоді спружнів, щойно тоді дістав до рук справжню зброю, щойно тоді зі всією гвалтованою силою ображеної і пониженої душі виступає на арену боротьби... Бо він належав і належить до раси європейців. Це раса, чи це людина, яка першим завданням ставить перед собою свободу. Свободу душі, свободу тіла. Свободу у часі і просторі. І дарма, що хтось думає, що зараз точиться боротьба під натиском обставин. Ні. Точиться боротьба за першенство у світі, за абсолютну перевагу, за повну і необмежену свободу. Боротьба європейців, боротьба свободних за перевагу, боротьба людей за те, що Ніцше назвав "надлюдиною".

1942, ч.9, 1 лютого.

"Вождь Німецького народу Адольф Гітлер був завжди майстром слова. Слово він любить, використовує його доцільно й практично, кладе його в основу всіх своїх починань, але одночасно ніде і ніколи не користує словом лише й виключно для слова...

...Ні. Слово для нього – це лишень заповіть певного, ясно окресленого і виразно оформленого чину. Чин і тільки він є основною спонукою для тієї великої людини забирати слова. Історія, без сумніву, не раз особливо підкреслить це твердження. Цілий ряд подій, які одна за другою на наших очах потрясли нашим суходолом, міняючи щороку його мапу, більш ніж проречисто говорять, що це так. Ми чули слова цього велетня нашої доби через апарати на всіх континентах світу і хто вмів їх належно розуміти, той непомильно міг твердити: слово сказане! Тепер чекаємо чину. Його боротьба за владу в лоні власного народу. Його міжнародні труднощі і потягнення".

1942, ч.11, 8 лютого.

"Сьогодні пише свою правду сила Німецької зброї. Знаємо і віримо, що вона переможе. І в тій вірі, у тім переконанню маємо переможне бажання нести у своїх серцях те Шевченкове, те велике слово, сказане нам на всі часи і на всі обставини.

Повинно бути! Бо сонце стане
І осквернену землю спалить".

1942, ч.19, 8 березня.

То чи так уже винен Тарас Бульба-Боровець в тому, що радянські публіцисти звинувачували Уласа Самчука у співробітництві з німецькою окупаційною владою?

Зрештою, отаман і сам у певні періоди своєї діяльності мав надії, що саме німецька армія допоможе українському народові здобути незалежність, але навіть на перших етапах війни у своїх писаннях подібної апологетики гітлеризму не допускав.

Закрема, коли Улас Самчук славословив "великому творцеві нашої епохи Адольфу Гітлеру", Тарас Бульба-Боровець у своєму "Відписі" від 27 грудня 1942 року до "п. Еріха Коха, Державного Комісара для України" обурювався:

"...Дня 15 грудня 1942 року стежа советських парашутистів-партизанів стикнулася з жандармерійно-поліційним відділом в лісі, в околицях села Озірці Людвипольського району, Костопільської округи. В результаті бою було забито кількох німців-

жандармів та українців-поліціантів. Партизани вицофались і пішли далі своєю дорогою, а на другий день з'їхалась на те місце жандармерія та поліція з цілої округи і перестріляла до ноги все населення Озірець та спалила ціле село. А "герої" з труп'ячими головами на лобах, сидячи на кріслах біля ям, цілий день сікли з автоматів безборонних людей, бродили по коліна в мозку і крові, ногами дотоптували конаючих жінок і кидали живцем у вогонь немовлят.

Я позволю собі запитати Вас, Пане "Володарю" України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтова зона. В кожній цивілізованій державі зобов'язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винувників, а не кого запопало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та влада, якій вже усувається ґрунт спід ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом.

Партизанка – це одна з форм ведення воєнних дій. Вона в сучасній війні виконується як советськими, так і німецькими та іншими військовими частинами в запіллі ворога. З будь-якою партизанкою, навіть коли б вона була і українського походження, цивільне населення України нічого спільного не має.

Ваше виправдовування своїх ганебних вчинків тим, що нібито цивільне (населення) сприяє й допомагає партизанам, є цілком безпідставне. Партизани, маючи в руках зброю, тероризують населення і здобувають все їм потрібне силою.

Як я уже Вам заявляв у листі з дня 15 серпня 1942р., український народ з вашою війною нічого спільного не має, а тим самим не може поносити жодної відповідальності за ті чи інші воєнні дії воюючих сторін.

В селі Озірцях було 90 процентів польського населення. Однак тому, що воно входило до складу населення України, я вважаю за свій обов'язок стати в його категоричній обороні. Ми не будемо толерувати пролиття ані одної краплини безневинної крові громадян України, без огляду на їх національну приналежність.

Подібні випадки, як в Озірцях, не є поодинокі. Вони поспідовно і періодично переводяться в цілому краю. Сама німецька влада часто організовує озброєні банди своїх агентів, які під маркою партизанів провокують цивільне населення, щоб потім (мати) "оправдану" причину для терору у формі переселювань, грабування майна, палення і винищування цілих осель, як це було в Сарненському та Олицькому районах. Крім провокаційних банд, в терені діють також офіційні німецькі банди, що складаються з ляндрівтів, жандармів та вояків. Вони палять села, розстрілюють людей та грабують майно, мотивуючи свої ганебні вчинки тим, що населення не виконує контингентів державних поставок...

...Таким чином, сьогоднішня генеральна політична лінія Німеччини супроти України доводить український народ до скрайнього одчаю. І, коли вона не буде змінена, то ми змушені будемо змінити наше дотеперішнє ставлення супроти Німеччини та вжити для оборони свого населення рішучих заходів. Ці заходи будуть виконуватися вашими ж методами.

Якщо ви думаєте, що ми, мов худоба, ще зносимо безчинства ваших властей із-за страху, а не з політичних міркувань, то ви глибоко помиляєтесь. За стримування українського народу такими актами, як Озірецька трагедія, в результаті ні до чого позитивного не доведе, а тільки зродить нові легіони партизанів-месників.

Кров репресованих є для нас страшною так довго, як довго із-за одного чи двох забитих німецьких дегенератів-садистів безкарно вбивається 360 невинних людей, як це було в Озірцях (Озірцях – ?). Але коли за кожного замордованого українського громадянина поляже з десятків німців, а за кожену спалену мужицьку хату та розграбоване вандалами майно вилетить у повітря хоч один німецький уряд, або десять приватних німецьких помешкань разом з їх мешканцями та награбованим добром, тоді та кров перестане нас лякати.

Український народ як правний господар своєї землі, не буде наслідувати долі розполоханого безборонного жидівського населення, що сотками тисяч (текст прочитати неможливо)... в

ямах. Ми – сини козацького роду. В наших жилах тече лицарська кров. Жертви репресій є для нас болючі, але не страшні. Український народ в своїй історії поносив ще більші жертви, але вони не перекреслили його існування. Навпаки – наш народ постійно зростає, а проливана кров гартує його волю до дальшої боротьби за свою свободу і суверенну державу. Цього факту не перекреслить жодна ворожа сила.

Ми потрапимо гинути мільйонами, але не в рабському ярмі, а на полі слави. Ми знаємо, що той, хто хоче жити, мусить боротися, а хто бореться, той мусить понести жертви.

Але інша річ – виправдані жертви фронтової боротьби, а інша річ – зайві і нічим не обосновані жертви безглуздой окупаційної воєнщини. Коли ви хочете винищити військові відділи противника, що діють в заплілі вашої армії, то мусите вислати проти них свої сильніші від ворога частини, а не zdeгенеровані банди п'янюг, грабіжників та садистів, які через своє боягузство уникають зустрічі з партизанами, а тільки проявляють своє "геройство" в масакруванні безборонних жінок та дітей"...

Цитуючи видатного українського письменника, яким є Улас Самчук, і не менш видатного організатора українського партизанського руху, літератора й публіциста Тараса Бульби-Боровця, я анітрохи не маю наміру уподібнитися відомій Мосьці, що взялася гавкати на Слона, і одного з наших славних земляків принизити, а іншого возвеличити. Зрештою, обізнаний з біографією Уласа Самчука читач може висунути і контрдоказ: саме за передову статтю " Так було – так буде", опубліковану "Волинню" (1942, ч.23, 22 березня) – до речі, рівно через місяць після страти фашистами в Бабиному Яру в Києві гарної приятельки Самчука, активної діячки національно – визвольного руху поетки Олени Теліги та інших патріотів – він був заарештований і просидів у в'язниці майже місяць. Але як же контрастує тональність зацитованого вище звинувачувального листа Тараса Бульби-Боровця з, як стверджують дослідники, езоповою мовою передовиці Уласа Самчука.

Я спробував виокремити у ній слова, котрі нарobili такого переполоху в райхскомісаріаті. Можливо, оці: "Історія вписує нову сторінку. На мапі Європи закреслюється новий простір з назвою Україна. Песимісти вбачують в тому новий зміст, нове призначення. Але ні один песиміст не заперечить нам, що над цим простором пройшли віки, що тут було життя і лилась кров. Песимісти не заперечать нам нашої душі, яка формувалась віками і яка діяла, діє і діяти буде! Песимісти протягом двох років не переродять нас, а що найголовніше – не винищать тих мільонів і мільонів дуже цупких по суті духом людей, які, коли треба, влізуть і під землю, щоб тільки не бути зметеним з поверхні планети".

Можливо, й інші, а скоріш за все, не сподобався увесь дух статті, просякнутий переконанням, що "... народ України був, є і вічно буде! Так!". Адже плани у загарбників були зовсім інші – очистити життєвий простір для "надлюдей". Розумів це, очевидно, й Улас Самчук, принаймні у своїх повоєнних спогадах він у цьому переконує, як дещо раніше переконався у справжніх намірах гітлерівців Тарас Боровець. Але один пішов у ліси, оголосивши війну загарбникам, а інший, будучи звільненим з в'язниці, за його ж зізнанням, "на внесок райхскомісара Коха з приводу дня народження Гітлера", став працювати з 20 травня 1942 р. редактором української кореспонденції Берлінського відділу Німецького бюро повідомлень (ДБН) при райхскомісаріаті "Україна", який покликаний був обслуговувати українську пресу офіційними й воєнними вістями та деякими статтями українською мовою. А згодом, як уже говорилося вище, відкинув пропозицію Тараса Бульби-Боровця (та й інших своїх соратників, про що сам розповідає у цитованих спогадах) зробити рішучий крок – і собі піти в ліси, щоб редагувати партизанську "Оборону України". Тобто кожен зробив свій вибір.

З огляду на все сказане вище поява "Листа Гаврила Обруча з Полісся до Уласа Самчука" і непоштивий його тон цілком зрозумілі.

Власне, над питанням, чому Улас Самчук зробив саме такий вибір, задумувався багато хто й до мене. (Пояснення самого

Самчука – своє завдання він вбачав у тому, щоб "воювати не рушницею, а пером". Але ж, зрештою, це йому й пропонував отаман). І хоча в цьому нарисі Самчук згадується лише у зв'язку з появою памфлета Бульби-Боровця, один з варіантів відповіді на поставлене питання усе ж зачитую: "Після всіх запитань-відповідей: чому (чи для чого) з німцями, а не з аліянтами; чому з мельниківцями, а не з бандерівцями; чому Рівне, а не Київ чи Львів; чому праця в ДНБ, а не в УПА або УНРА і т.д., і т.п. – залишається без відповіді головне: чому Самчук, котрий як ніхто хапав "фактуру життя", глибинно його відчував, Самчук, який виразно усвідомлював на що йде, повертаючись в Україну разом з нацистами, у перемогу яких до того ж не вірив (читайте його щоденники і нотатки з передвоєнного часу!), Самчук, який аж ніяк не належав, з іншого боку, до "лицарів абсурду", що сам не раз виразно вияснював, чому цей мудрий і обережний Самчук все ж таки обрав шлях на голгофу політичної, а з нею, в очах багатьох, і людської неслави та дискредитації?

Тим більше, щоб уникнути майбутніх звинувачень у колабораціонізмі, ніхто не вимагав від нього зраджувати свої переконання. Можна було просто віддатись, чи зробити вигляд, що віддаєшся, літературній праці десь на території Німеччини чи генерал-губернаторства (організаційним членством Самчук не був зв'язаний і зобов'язаний перед жодною політичною силою). Він це відкинув, пішовши за первісним покликком свого національного і мистецького "Я".

Масмо наважитись тут на крамольну думку, що не так сподівання в'їзду до Києва "на білому коні" переможця, як невмолимий творчий імператив штовхав Самчука на цей крок. За своїм творчим методом він був письменником, Муза якого потребувала систематичних життєвих, до того ж гострих, вражень, повнокровної життєвої стихії, а не академічного усамітнення зі своєю творчою уявою. Але цей життєвий Молох бере найжорстокішу плату – спалює талант. Інший Молох – війни, брутално несправедливої щодо України, забрав у Самчука на піввіку ще й добре ім'я на своїй батьківщині" (<http://samchyk.uosa.uar.net/index.htm>).

Відрядно, що описаний вище конфлікт між Тарасом Бульбою-Боровцем і Уласом Самчуком не став перепорою для подальшого їх спілкування. У спогадах про своє поневіряння повоєнною Німеччиною "П'ять по дванадцятій. Записки на бігу" Улас Самчук пише: "13 січня. День світліших вражень, побачень, знайомств. Вперше побачення із старим знайомим, отаманом Поліських Січей, Бульбою-Боровцем, та його ад'ютантом Олегом Штулем. Зустрілися в ресторані, при обіді. Вони мають за собою чималу пережиту епопею. Включно до відомого Саксенгавзену. Тепер обидва натхненні організатори української збройної сили, закликають і мене до себе. Але я в таких випадках безнадійний песиміст". Може, тому, що "безнадійний песиміст", не прийняв у свій час і пропозиції очолити "Оборону України"?

Свій публіцистичний хист випало продемонструвати нашому землякові і значно пізніше, коли на початку 50-х років інший український письменник, лідер Української Революційно-Демократичної партії Іван Багряний звинуватив і самого Бульбу в прислужництві окупантам. В листі до М. Степаненка 8 травня 1954 року, пояснюючи свій розрив з ним, він писав: "Чи вам відома справжня причина бунту Бульби? Ні, не відома, так от знайте: ці панове, ще будучи в УРДП, заангажувалися в справу вишколювання шпигунів і диверсантів і посилення їх за "залізну заслону". Керував таким одним відділом (до речі, в контакті й під керівництвом знаменитого Мюллера, що пізніше оказався советським шпигуном і провокатором) – не хто інший як Бульба, Коваль, Шурка, Володька...". (Газ. "Свобода", п'ятниця, 5 січня 2001 року).

У версії ж Бульби-Боровця (до речі, вона так на так повторює його відмову співпрацювати у свій час із ОУН(б)) "... До Національної Гвардії керівництво УРДП поставилося в високій мірі нечесно. Головній Команді УНГ лідери УРДП поставили безсоромну вимогу підпорядкувати цю військово-революційну організацію не Урядові УНР, а наказам виключно УРДП. Пояснюється ця вимога тим, що УРДП являється "головною силою" і тому вона мусить мати свою сьогодні військову організацію, а завтра

цілу армію, як всеобіймаючий революційно-демократичний рух. Коли ж Головна Команда УНГ таке домагання лідерів УРДП категорично відкинула і твердо стояла на позиціях свого статуту та резолюцій, які на демократичних засадах регулюють взаємовідношення поміж УНГ та політичними партіями, як окремих суверенних організацій, тоді партія почала доказувати, що в УНГ є 95% членів УРДП і тому ця організація мусить бути "уердепівською", що й повинно бути офіційно опубліковане. Головна Команда так само відхилила і цей аргумент, бо приналежність тих самих людей до двох організацій, це приватна справа кожної людини. УНГ, як організація, не має ніякого колективного відношення до внутрішніх справ УРДП поза тим, що його окреслює статут, а УРДП, як політична партія, згідно засад демократії не має ніякого права втручання до внутрішніх справ суверенної військової організації, яка має свій окремий статут, і силою накидати цій організації свою зверхність. Крім того операція %% в УНГ також безпідставна, бо в нашій організації є велике число членів інших партій та безпартійних вояків. Що скажуть всі ті члени УНГ, коли ми назвемо цю організацію не національною, а однопартійною? Із-за такої постави Головної Команди УНГ, ця молода організація від свого народження аж до сьогоднішнього дня не може побачити просвітлої години. Проти УНГ виступають безпощадно всі наші вороги та противники Петлюрівського Руху. І проти УНГ також почала всюди гостро виступати... українська демократична партія, яку вояки вчора будували та організували для неї матеріяльну базу. Це вже явний трагі-парадокс" ("Меч і воля", травень 1952 року. Ч.5).

Як бачимо, полемізуючи з І. Багряним, Т. Бульба-Боровець вільно володіє предметом розмови і словом, аргументовано обстоює свою позицію, даючи можливість читачеві зробити свої висновки.

Каменем спотикання між двома лідерами національно-патріотичних сил у закордонні було і ставлення до оцінки постаті відомого українського письменника Хвильового.

"І ось Бульба, – писав у згаданому листі Іван Багрянний, – поставив переді мною руба питання про заангажування всієї партії в цю справу, тобто питання про організовану вербовку курсантів з числа членів партії. А вони це вже робили (як оказалось потім) самі давно вже, іменем партії, показуючи вербованим партійний квиток і якусь "інструкцію", зфабриковану ними ж. Я категорично, іменем керівника партії "на данім етапі", заборонив це. І сказав, якщо він не підпорядкується, вестиме далі цю справу іменем партії, то його буде з "тріском" викинуто з УРДП. Після того Бульба й "розійшовся по питаннях хвильовизму й кадрів".

А ось позиція щодо причин розходжень і "хвильовизму" Т. Бульби-Боровця: "В наслідок масової еміграції кадрів з Німеччини, практичне керівництво партії опинилося в руках не Центрального Комітету, а буквально кількох людей, з п. Іваном Багрянним на чолі. Така доля спіткала майже всі наші організації. Нове здекомплектоване керівництво УРДП, не маючи над своєю роботою контролю та диспонуєчи всіма засобами великої організації і пресою, почало впадати чимраз то в більші амбіції і під кінець довело чесну демократичну організацію до манії грандіоза. Натомість і нерозважна манія грандіоза, як правило, допровадила цих людей до того, що вони почали ставитися зневажливо до всіх інших політичних організацій, рахуючи себе "головною силою". Звідси з одного боку УРДП розійшлася з групою проф. Майстренка в питанні лівих поглядів, а з другого боку вона продовжує кампанію гльорифікації Хвильового, що застрілився з большевицьким "партбілетом" на серці. Коли хто пробував писати та говорити що Україна чекає не Хвильового, а Петлюру і що нашою ідейною базою є не хвильовизм, а розстріляна хвильовистами національна революція, тоді такі писання не були друковані, а людей викидалося з партії".

Цікава з погляду полеміки двох, без усякого сумніву, визначних патріотів України, стаття С.Панаса "Бог чи провокатор?", уміщена в часописі "Меч і воля" (ч. 10, червень 1953 року), звісно ж, не без відома Тараса Бульби. Дозволю собі декілька характерних витримок із неї:

"Іван Багряний у "Саді Гетсиманському" назвав Миколу "Хвильового Богом "без лапок і з великої літери (стор. 166); бо таким він є для нього справді. Такою чи меншою мірою обожнюють та моляться на нього й інші ідейні хвильовисти..."

"Микола Фітільов-Хвильовий справді був ідейним і досмертним комуністом, чекістом і літератором та літературним провокатором ЧК-ГПУ-НКВД. Він і його твори та гасла виконували провокативну ролю в українській літературі та пресі і визвольній боротьбі України в 1920-30 роках. І коли цей мурин виконав свою ролю, він мусів відійти і відійшов разом із своїми провокативними творами..."

"Досягнення в цій справі були такі, що ЧК заохоче чи дозволяє Хвильовому в процесі тих дискусій виступати в пресі навіть із такими гаслами, як от: **"Геть від задрипанки Москви!"** та **"Дайош Європу!"**. Бо хто з українських читачів виявить себе "гетьвідмосковцями" та "європейцями", а хто за "Дивіться на Схід!" ("Сан. Зона") – це, безумовно, цікавило ЧК і сексотів понад усе! Про це зокрема свідчить і те, що писав сам Сталін у квітні 1926 р. в листі до своїх вельмож в Україні: "Коли західньо-європейські пролетарі із захопленням (?) дивляться на прапор, що повіває в Москві, український комуніст Хвильовий не має нічого іншого сказати на користь Москви, крім того, що закликає всіх українських діячів до втечі від Москви! **Що ж говорити про інших українських інтелігентів з некомуністичного табору** (підкреслено мною. – С.П), – запитує Сталін, – якщо комуністи починають говорити, і не тільки говорити, але й писати в нашій радянській пресі словами Хвильового?" (О. Ган, "Трагедія М. Хвильового", ст. 57). Цей лист – документ виключної ваги.

Ці слова Сталіна безумовно були б смертним вироком для М. Хвильового, якби... якби він прилюдно проголосив ті гасла шире й сам, а не з доручення чи за згодою не лише ЧК, але напевно й самого Сталіна. А Сталіні як хитрий лис, тим листом не тільки висував провокатора Хвильового на ще більшого

українського "патріота", посилював обговорення тих його гасел, але й авансував московський присуд щодо всієї української інтелігенції, огульно закидаючи їй "хвильовім" і тим виправдовуючи наявність в Україні московських сатрапів та їх підготування до масового народовбивства.

Яка доля чекала українських патріотів, показав приклад із наркомом освіти в Україні Шумським: він не в пресі, а лише в ЦК КП(б)У виступив проти панування в Україні російських комуністів, і за це Москва його ще р. 1927 заслала поза межі України так, що відтоді він зник безслідно.

А яку ж кару дістав Хвильовий за ті його нечувано "відважні" протимосковські кличі, що їх Москва нікому не прощає, особливо ж після того листа Сталіна? **Жадної!** Його лише, для затуманювання провокативної ролі, – "критикували" часописи, цитуючи Сталіна... З тією ж метою він у 1926 р., і то аж у грудні, через 7 місяців після цитованого листа Сталіна, оприлюдив у "Вістях" свого "покаянного" листа. І все!

Що за диво дивне?! Шумського швидко й безслідно запроторили, а Хвильового за "Геть від Москви" та "Дайош Європу" Сталін і до його самогубства" в 1933 р. не карає!. Тож очевидно і Сталін вважав Хвильового якщо не "богом" Багряного, то своїм "апостолом" ...

І нове, ще більше диво! Навіть і після того листа Сталіна та свого "покаянного" М. Хвильовий, що так безумно любив життя та знав про долю Шумського, проте, наперекір усьому тому, в 1927 р. оприлюднює свій відомий роман "Вальдшнепи", де знову виступає з "відважною" критикою цілої московської комуністичної партії та її режиму в Україні!.."

"... За це вже, нарешті, він заслужив кару Москви незрівняно більшу, ніж Шумський та десятки інших українських літераторів, що зазнали розстрілів чи заслань, хоч із них ніхто не писав того, що Хвильовий. Яку ж, нарешті, "кару дістав М. Хвильовий? Дуже несподівану й красномовну: наперекір "усім пресовим атакам на Хвильового з цитуванням згаданого листа Сталіна (що з них напевно іронічно посміхалися в ЧК-ГПУ), – його **совєтська влада**

у 1928 р. відряджає лікуватись, і то не до Ялти чи на Кавказ, а на європейські курорти! Аж такого піклування замість нещадної кари безумовно міг зазнати лише заслужений провокатор. Хвильовий доводить це ще й такими вчинками: з Європи він добровільно посилає до редакції газети "Комуніст" свого другого холуйського "покаянного" листа, в якому "засуджує" свою писанину, віддає себе "на милість своєї партії" і, наперекір своєму гаслові "Геть від Москви!" – добровільно повертається до Харкова!) Якщо до цього ще взяти на увагу, що Хвильовий до самої смерті був і членом Центр. Комітету Компартії України (див А. Височенко, "СССР без маски"), то такі от кари Москви за всі ті аж такі "проти московські" твори й гасла Хвильового не залишають жадного сумніву в провокативній ролі цього чекіста в українській літературі та визвольній боротьбі України в 1920-30 роках. Інакше він безумовно був би розстріляний так, як Гр. Чупринка та чимало інших письменників, чи то безслідно був би засланий раніше, ніж Шумський"...

"...Хвильовий знав, яка доля чекала й на нього. Незадоволені амбіції чекіста, що прагнув до "командних височин" ("Сан. зона"), але мусів задовольнитися ролею літературного провокатора ЧК-ГДУ-НКВД, муки сумління за численні жертви своєї кривавої та літературно – провокативної діяльності, жахливі картини голоду в Україні 1933 р. та свідомість своєї приреченості примусили, зрештою, цього злочинця покінчити самогубством. Що Хвильовий стріляв не в серце партії, як облудно твердять хвильовисти, а в корчі своєї злочинної, розколотої та психічно хворої душі (показаної в образах Анарха-Хлоні, Я-Тагабата-Андрюші, Карамазова), про це свідчить і той факт, що він і своїм найближчим друзям не смів виявити справжніх причин свого самогубства".

Можна сприймати чи не сприймати таку трактовку постаті і ролі Хвильового в українській історії автором цитованих слів, яку поділяв, очевидно, як сказано вище, і Тарас Бульба-Боровець, але

що вона побутувала і продовжує побутувати в наш час – незаперечний факт.

Дошукуючись же причин конфлікту між двома великими українцями, варто, очевидно, врахувати думку якогось І. Ф., котрий у "Нашому слові" (ч. 9/1979, кварталник Т-ва сприяння УНР у Ковентрі (В. Британія) писав:

"І. Багрянний не міг стерпіти, щоб хтось у його партії мав більший авторитет, а Бульба-Боровець не міг погодитися, що ним мають керувати партійні комісари".

Але повернемося до літературно-публіцистичної та журналістської діяльності самого Тараса Боровця. Як уже говорилося вище, він був організатором і автором чималої кількості видань. Із воєнного періоду це: "Сурма", "Гайдамака", "Оборона України", з повоєнних: "Бюлетень Головної Команди УНГ", "Меч і воля", відновлена "Оборона України", "Вишкільні зошити", численні летючки, що переправлялися за кордон.

"Зміст часопису "Оборона України" свідчить, – переконаний сучасний дослідник діяльності отамана Сергій Стельникович із Житомира, – що рух Т. Бульби-Боровця стоїть на відкритих антинімецьких позиціях. Газета стала важливим засобом пропаганди, вона власне і редагувалася відділом пропаганди при Головній Команді УНРА. Про це також свідчить її тираж, зокрема під №1 від 1 серпня 1943 р. вийшов накладом 38000 екземплярів, що дозволяло поширити видання на досить значну територію".

В яких умовах випадало це робити, розповідають і бойові побратими отамана.

Степан Соловей: " ... ми одержували від Бульби вказівки. Між іншим, він доручив нам забрати з Тучина друкарню. На цей районний центр був вчинений збройний напад. Німці повтікали, і ми безперешкодно вивезли міську друкарню. Встановили її в лісі поблизу Підгірників. Викопали глибоку яму, перекрили її дерев'яним настилом, а відтак задраїли дерном і там стали друкувати газету. Газета називалася "Гайдамака". Випускали ми її раз на два тижні. Тираж був порівняно невеликий – близько 1000 примірників

ків. Але газета передавалася з рук у руки багато разів, отже вона охоплювала дуже широкий та різноманітний читацький контингент. З папером було важкувато, але його привозили, діставали з Рівного.

Там я працював місяців чотири. То була яма глибока, закрита. Працювати було тяжко, світили каганцями, пальне – олія або мазут. Звідти вранці виходили закіптюжені, вимазані у фарбу, як шмаровози. З нами був і редактор Міtringа. Така була наша робота. Ми були дуже законспіровані. Газету розвозили по районах і по відділах. Читачі чекали на неї з нетерпінням. Ми писали в ній про наше партизанське життя, про бої. Люди зачитували газету до дірок" (з книги "Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця").

Інший учасник тих подій, Олексій Никитенко, свідчить:

"Довший час ми випускали підпільну газету "Гайдамака". Я належав до редакції. Редакторами були Зубатий та Міtringа...

Працював я здебільшого в редакції. Вона була тоді розміщена під Людвиполем. Це було в лісі поблизу Грушівки. Редакція містилася в строго законспірованій криївці. У нас була роторна машина. Вводили її в дію ручним способом. Я багато дописував до газети. Це було моєю основною роботою. Отже, потрібно було збирати якнайсвіжішу і, що дуже важливо, найвагомішу з нашого погляду інформацію. Ми вірили, що дії наші правильні...

...За своїм норовом Бульба був дуже спокійною людиною, сказати б по-вченому – флегматик. Такі дуже надаються для підпільної роботи, бо не розгублюються ні за яких обставин. Часто він спускався до нас у криївку і дивився, як ми набирали та друкували газету. Іноді він брав набірний лист і доскіпливо робив коректуру нашого "Гайдамаки".

Цікаво почути оцінку своєї пресової діяльності, зокрема періоду "Поліської Січі", і самого Т. Бульби-Боровця. В "Армії без держави" він пише:

"Наша газета "Гайдамака", як одинокий вільний пресовий орган, до якого не добралася ще німецька цензура, мала дуже

велику популярність по всій Україні. Ми її транспортували до Рівного, звідки вона розсилалася на всі сторони. Редактором газети спочатку був сотник Сиголенко, а потім редакцію перебрав один учитель з Житомира – пан Бобенко. Ні Сиголенко, ні Бобенко не були професійними журналістами. Газета відчувала брак бодай одного доброго фахового редактора. Я давав фейлетони у формі "Листів до Сталіна", писані поліським діалектом під псевдонімом "Діда Гаврила Обруча", та дуже рідко ще деякі матеріяли, але цього було мало. Я не мав часу писати.

Саме тоді, коли я розглядався по Рівному за відповідним журналістом, щоб притягти його до співпраці в "Гайдамаці", наче з неба являється мій кацетний приятель, редактор Іван Міtringа.

Міtringа заявив мені, що він їде спеціально до мене, щоб співпрацювати в газеті, як також, щоб порадитися зі мною у ще одній справі..."

І далі: "Міtringа поїхав зі мною до Олевська й неофіційно став редактором нашої газети. Офіційно газету підписував ред. Бобенко. Редакторові Міtringзі я дав сувору інструкцію щодо змісту нашої військової газети. Міtringа точно і дисципліновано дотримувався цієї інструкції. Він поставив газету на високий рівень. Для вишколу юнацтва та пропаганди українознавства почав друкувати в газеті свій популярно-історичний нарис "Хто ми такі?", в якому виявляв гнучкий підхід як до самої проблеми, так і до читача. На жаль, цього нарису не докінчено, бо газета десь по 12-му числі перестала виходити.

В самій редакції не обійшлося без клопоту. Ми намагалися тримати газету в цілком незалежному тоні у відношенні до німців. Ми їх просто промовчували, начеб їх і не було. Але відповідальний редактор Бобенко мав тенденцію кадити "визволителям". Я останнім часом мало бував в Олевську. У полковника Смородського та сотника Сиголенка, а особливо у ред. Міtringи створилося враження, що Бобенко підісланий до нас з Житомира як агент або гестапо, або НКВД для шпигунства, провокації та компромітації. Поведінка цієї людини була явно провокативна. Він одверто почав загрожувати сотникові Сиголенкові, що як його та

чи інша стаття з "кадилом" не буде вміщена, то він поїде до Житомира скаржитися німцям. Як же це так, мовляв, нас німці визволили від комунізму, а ми у своїй газеті про них навіть нічого не згадуємо?

З уваги на те, що наші справи вже так чи інакше наближалися до ліквідації "республіки", Бобенка з редакції ми не викидали, а залишили, щоб "тягнув" до кінця. Газета вже почала переставлятися з органу "Поліської Січі" на німецьку районну газетку".

Наскільки серйозно Тарас Бульба-Боровець ставився до справи організації і випуску того чи іншого видання, переконуємося з проекту "**OST – WEST КОММЕНТАТОРА**", яке планував створити уже в повоєнний час. Підготовлений ним проспект мав такий вигляд:

Нр.І Бонн – Париж – Лондон – Нью-Йорк – Торонто. І.9.1963.

Виходить: кожної п'ятниці однозвучним текстом у всіх названих країнах, німецькою, французькою та англійською мовою.

Видає: наша Редакційна Колегія, яка має бути засекречена.

Техніка розмножування: модерний "Офсет-друк" з допомогою цинкових матриць і нових ротаторних машин, які дають тисячі копій машинопису та фотоматеріалу на матрицях так само як лінотипний набір та друкарська машина, на тонкому сильному папері. Кожна редакція має таке обладнання.

Засіб постачання ред. матеріалу Головною редакцією: з допомогою "ферншрайбер"ів, які є змога вживати чужі від рядка, рентувати місячно з власною обслугою, або купити. Фотоматеріал можна так само передавати з оплатою за кв. см.

Примітка: починати можна на чужих "ферншрайберах", але в майбутньому ворог може цей шлях нам відрізати, тому повинна бути тенденція незалежнитись.

Шлях здобування матеріалу: а) на Заході: 1) передплатити Ройтера або дпа; 2) преса для місцевих новин і подій; 3) власні кореспонденти; 4) купувати потрібний готовий фотоматеріал та власний фотоматеріал.

б) на Сході: 1) підслухові записи червоних радіостанцій (які зараз маємо змогу отримувати від "Свободи" та інших, а пізніше треба організувати свою підслуховуючу службу); 2) червона преса і література; 3) туристика і кореспонденція; 4) втікачі та репатріанти; 5) кореспонденти нової тактики і тп.

Завдання публікації: давати серйозний і солідний, базований на фактах, а не туфтовій пропаганді, тижневий огляд всіх важливіших подій в цілому світі, а особливо на Сході, з власним коментаром, не "взірая на ліца і чини". Це має бути телеграфічний стиль з шибеничним гумором, а не нудота і розмазня, якої ніхто не візьме в руку.

Мета акції: всі секрети холодної війни зберігаються в сейфах малої кількості політиків, дипломатів та стратегів, а комуна провадить свою війну проти народніх мас, які завтра виведе на вулиці з диверсіями проти влади. Публична опінія повинна бити на алярм. Друга наша мета призвичаїти читача, що все те, що "сказав Коментатор", справдилось. Це буде підготовка до належного трактування всіх нової тактики.

Формат, обйом і тираж: нормальний канцелярський лист, 20 сторінок тексту на обох сторонах. Тираж 10.000 пр. Ціна ДМ 1.00. Публікація призначена не для одних політиків і дипломатів, а для широкого інтелектуального, фінансового, індустриального, торговельного, воєнного та робітничо-селянського читача. Кожна редакція повинна мати першокласного спекулянта – адміністратора, котрі повинні довести до того, щоб це діло не тільки саме себе окупувало, але й приносило резерву, яка поступово дозволить перейти на друкарську техніку. На останній стор. постійно друкується карта сучасної Росії з Китаєм, В'єтнамом, Югославією та Берліном включно, і подаються кордони майбутнього Московського царства, де необхідно ізолювати російських колонізаторів силою.

Термінологія редакції: нема СССР, УССР, БССР, ГССР і т.п., а є Росія, Україна, Білорусь, Грузія, Казахстан, Ідель-Урал, Якутія та інші сибірські республіки з 1917-22 рр., з відсилкою читача до карти. Якраз звідти планує розвивати свою акцію нова тактика.

Організація підприємства: не чекати закінь хтобудь це діло одобрить та "допоможе". Навпаки, треба всіх поставити перед доконаним фактом. В нас вже є люди, які мають великі гроші, треба тільки здобути їх довір'я до самого діла. Приблизний кошторис підготовляється. Підходити до діла з двох аспектів: політичного і фінансового капіталу. Притягнені до діла люди, мусять мати в ньому цікаве zatrudнення і від їх гроша більший ніж де інде дохід. А не активні вкладачі грубших сум, мусять [мати] політичну сатисфакцію та вищу дивіденду, ніж де інде. Такі принципи організації підприємства мусять дати позитивні результати.

Приблизне розміщення матеріалу: 1-ша стор.: заголовок з адресою поштової скриньки, телефоном, ціною і т.п. На правій половині поруч адреси зміст числа. А на решті, тобто на $\frac{3}{4}$ сторінки йде передовичка на міжнародні проблеми; 2-3 стор.: місцеві події та їх коментарі; 4-6 стор.: телеграми з Заходу та коментарі; 7-9 стор.: телеграми з Азії, Африки та Латинської Америки з коментарем; 10-12 стор.: червоні телеграми з коментарями. Кожна згадувана країна служить заголовком великими буквами. А текст йде малими буквами, котрий витинається з ленти "ферншрайбера", наклеюється на редаговану сторінку, яка переписується на цинкову матрицю, або її зміст наноситься на туж матрицю фотокопією. В Америці фотокопія коштує дешевше як час і кошти переписування. Правдоподібно так воно тепер всюди, на Заході, де механічно-хемічні засоби зробились дешевшими від труду людини. Звідси висновок, максимальна автоматизація".

Якщо відкинути певні застарілі технічні і технологічні терміни газетно-журнального виробництва, які в наш час стали вже історією, то загальні принципи і підходи до заснування газети, запропоновані Тарасом Бульбою-Боровцем, ще й які сучасні.

У публіцистичному доробку отамана є ряд і окремих видань. Зокрема, "Короткий нарис історії, ідеологічно-моральні основи та політична платформа Української Народної Революційної Армії" та "Кредо Революції" (1946 рік, Париж, друкарня ім.С.Петлюри).

А в 1951 році накладом пропагандивного відділу Української Національної гвардії видрукувано брошуру Т. Бульби-Боровця "Збройна боротьба України", у якій її автор висвітлює етапи важкої боротьби, яку вів за свою самостійність український народ, починаючи з 1917 року й до 1950-го.

Взагалі, за час своєї політичної діяльності наш земляк написав чимало статей з проблем національно – визвольної боротьби українського народу за свою незалежність. На жаль, вони донедавна маловідомі в Україні, розкидані в різних виданнях Західної Європи та Америки і чекають на свого дослідника, який усе ж таки, сподіваюся, рано чи пізно з'явиться. Але щоб оцінити високі достоїнства журналістського пера політика – публіциста, достатньо й тих, які маємо у своєму розпорядженні. А це, крім згадуваних вище: "Наше становище до Росії, комунізму і генерала Власова" (1944), "Демократія в полоні" (1947), "Коли нас зрозуміють?" (1947), "Де українська демократія?" (1848), "Хто переможе" (1951), "Чи можлива революція в ССРСР?" (1951), "Російські емігранти і Україна" (1951), "Оборона Європи" (1952), "Україна і Кавказ" (1953), "Україна і Росія" (1953), "Українська військова національна політика"(1953), машинописні "Ревізія антикомуністичної стратегії" та "Пунктація нової стратегії" (без датування) та ін.

Теперішні історики визнають, що їх автор добре володів словом, умів дохідливо і чітко висловити думку, аргументовано полемізувати з опонентами, обстоювати свою позицію. Ось що, наприклад, писав про це о. Юрій Мицик, професор, доктор історичних наук, рецензуючи другий том "Тичок" Юрія Семенка:

"Важливе місце у книзі займають також мемуари Ю. Семенка, насамперед про відомого українського історика Наталю Полонську – Василенко, про визначного діяча українського національно – визвольного руху часів другої світової війни Тараса Бульбу-Боровця, при чому передруковується майже незнана в Україні стаття останнього "Україна і Кавказ". Досить її перечитати, щоб зрозуміти принципову різницю між підходами у вирішенні кавказького питання між московськими "інтернаціоналіс-

тами" та "українськими буржуазними націоналістами" ("Кур'єр Кривбасу", ч. 79-80/VI, 1997 р.)

Відсутність в сучасного українського читача можливості самому ознайомитися з працями Тараса Бульби-Боровця (щойно з друку в рівненському видавництві "Волинські обереги" з'явилася, упорядкована березнівчанкою Аллою Куц, книга "Своя державність, збройна сила, віра Христова", яка певним чином заповнює цю прогалину), дає можливість його критикам інтерпретувати ті чи інші твердження, висмикнуті з контексту, у вигідному для себе світлі, як доказ антилюдських поглядів польського отамана. Особливо експлуатується в останній час для підтвердження цієї тези праця "Україна і жиди" (зауважмо, що лексема "жиди" в дорадянський період на наших землях вживалася повсюдно, без будь-якого негативного відтінку, як це сприймається зараз, вона й нині побутує в Польщі), при цьому не беруться до уваги його ж слова, з яких і починається ця праця:

"Мені тяжко забирати слово до питання українсько-жидівських відносин, бо на підставі мого республікансько-демократичного кредо та політичної і особливо воєнної діяльності в часі II-ї світової війни, німецькі нацисти, на основі інформації українських антисемітів, уважали мене юдофілом і польонофілом. Я ж ніколи не вважав себе жодним "філом", а коли на початку німецькосовецької війни, в районах, де до 15-го листопада 1941 року, в обійдених німцями багнистих теренах Полісся, була наша воєнна адміністрація, не був не тільки розстріляний, але навіть ограбований якоюсь бандою жоден поляк та жид, то це впливало з нашого воєнного обов'язку забезпечити життя і майно всього населення даної території. Натомість пізніше, коли контрольовану нами територію посіла німецька адміністрація, а ми пішли в протинімецьке підпілля – і звідти протестували проти винищування німцями жидів і поляків на українській території як національних меншин України, то це також не було ніяке "філство", а державні методи дії.

Однак сьогодні я почувуюся до обов'язку забрати слово до українсько-жидівського питання. Причиною на те є нова антиукраїнська кампанія жидівської преси, яку започаткував напад на полк.

Андрія Мельника (часопис "Джуїш Пост" у Вінніпегу 2-го травня 1957 р.), що її підхопила масова інша преса. Полк. Мельник – наш ідейний супротивник, але там, де діло стосується гідности цілої нації та зневаги чесної людини явною неправдою, – ми являємося абсолютними союзниками полк. Мельника. Бо, на превеликий жаль, він не є першим і останнім об'єктом таких кампаній...

...Коли ми хочемо нарешті цю проблему так або інакше розв'язати, – продовжує автор, – мусимо холоднокровно і серйозно поставити всі питання руба..."

Цілком виправдана спроба дати відповіді на "поставлені руба питання" й досі записується йому у вину. Власне, дискусія здебільшого йде не довкола трактування ним тих чи інших історичних фактів, подій, що було б цілком зрозумілим, а вогонь критики переводиться на особу автора, навішуються ярлики німецького прислужника і т.п. І замовчується, що британським трибуналом, засідання якого тривало з квітня по листопад 1946 року, де заслухано понад тисячу свідків – євреїв, поляків, білорусів, росіян, німців, Бульбу-Боровця виправдано і звільнено з-під варті з правом вибору країни проживання (Іван Ольховський, "Дон-Кіхот з Українського Полісся").

Ось що пише про цей процес історик Юрій Киричук, якого важко запідозрити в особливій прихильності до нашого земляка у своєму історичному есе "Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги", Львів – 1997, 85 стор.:

"У серпні 1945 року Т. Бульба-Боровець був арештований внаслідок доносів британськими властями. Доноси стверджували, що Бульба-Боровець причетний до єврейських і польських погромів на окупованій території. Тому його півроку тримали у спеціальній в'язниці із офіцерами СС. Велося детальне слідство, за участю заінтересованих у цій справі польських чинників. Судовий процес мав носити характер "шемякиного" суду із заздалегідь визначеним фіналом. Борючись за власне життя, Бульба-Боровець домігся переслуховування понад 1000 свідків (серед них чимало євреїв, поляків, білорусів, росіян, німців). Це схилило шальку терезів Феміди на його користь.

Під час процесу, який тривав 8 місяців (з квітня по листопад 1946 року) Бульба-Боровець захищався як поранений звір, виявив себе чудовим оратором. Врешті-решт його було виправдано, звільнено з-під варті і він отримав дозвіл жити у будь-якій країні світу.

Не забуваймо й про інше. Час, у який жив, діяв і творив Тарас Боровець, – один з найскладніших відтинків нашої історії і бути безпомільним у всьому навряд чи комусь вдавалося. Але в одному маємо бути впевнені: у своїх вчинках він керувався переконанням, що його праця потрібна Україні, служить визволенню її від поневолювачів.

Літературно-публіцистична діяльність Тараса Боровця в довоєнний, воєнний і повоєнний періоди впевнює ще й у тому, що його військові визвольні потуги – це не безідейна отаманія, як намагалися потрактувати її його опоненти з бандерівського крила, і не бандитизм, як розписували радянські пропагандисти. Ці військові потуги мали під собою добре осмислене й виписане як його попередниками, так і ним самим та його соратниками, теоретичне підґрунтя. Прикметно, що довкола нього гуртувалися не лише прості краяни, що зі зброєю в руках захищали домівки поліщуків від окупантів різних мастей, а й інтелектуали, які формулювали основи цієї боротьби. Про стосунки з окремими із них уже розповідалося, а про двох бодай побіжно в контексті окресленої теми цього нарису хочу розповісти.

На сільському цвинтарі в селі Хмелівка, що в Березнівському районі на Рівненщині, похований разом з сімома іншими вояками "Поліської Січі", вбитими російськими партизанами в 1943 році, згадуваний вище Іван Міtringа – політичний діяч, публіцист, теоретик націоналістичного руху (псевдоніми Сергій Орелюк, Пилин).

Народився він на Львівщині (1909 р.), вивчав історію у Львівському університеті, в ОУН очолив ідейний відлам, який виступав за демократизацію теоретичних і практичних засад націоналістичного руху. Знайомство по спільному перебуванні в

Березі Картузькій й привело його в 1942 році в "Поліську Січ" до Бульби-Боровця, який сповідував ту ж саму ідеологію. Іван Міtringа є автором відомого гасла, котре багато хто взяв на озброєння, "Свободу народам! Свободу людині!", сформульоване ним у статті "Геть з большевизмом" (1938 р.) Йому ж належить і гасло "Разом з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу без Гітлера і Сталіна" (1940 р.), яке висунуто ним на противагу орієнтації С. Бандери на "Нову Європу". Він є автором політичних брошур "Гітлер і Україна" (1939 р.) і "Наш шлях боротьби" (1940 р.).

Інший побратим, який був поруч з Тарасом Боровцем і в поліських пушах, і в фашистському Саксенгавзені, і по закордонню – Олег Штуль (1917 р. – 1977 р.), псевдоніми О. Жданович, О. Шуляк. Народився в Овруцькому повіті на Житомирщині, навчався у Варшавському університеті, в 30-х роках підтримував дружні стосунки з Оленою Телігою та Євгеном Маланюком, співпрацював з Олегом Ольжичем, друкувався в часописі "Вісник", що його редагував Дмитро Донцов, в окупованому Києві співпрацював з газетою "Українське слово", а в "Поліській Січі" став співредактором газети "Оборона України". З 1948 по 1977 рік (з перервами) – головний редактор газети "Українське слово" (Париж). Після смерті А. Мельника в 1964 році – голова Проводу українських націоналістів. Автор чималої кількості теоретичних статей і публіцистичних роздумів, деякі з них уміщені в книзі "Ціною крові" (1997). Похований на кладовищі Бавнд-Брук у США, де покоїться і наш земляк.

Безперечно, довголітнє спілкування з цими та подібними їм людьми, з політиками і літераторами, про яких згадувалося вище, котрі, хай кожен і по-своєму, любили Україну до самопожертви, теоретично й практично її утверджували, вивищувало й самого Тараса Боровця, сформувало з кмітливого селянського хлопця військовика і публіциста потужної сили, яку ще багатьом належить осягнути і зрозуміти.

Отож активне вивчення його літературно-публіцистичної діяльності, впровадження в науковий обіг праць, має заповнити

"прогалину в українській мемуаристиці нашого століття" і послужити, на що він і сподівався, " правдивим першоджерелом для майбутніх істориків України, як також наукою для наших майбутніх лицарів, яким припаде (випала. – *Б.Б.*) доля і Божа воля визволити 50-мільйонову націю з-під гніту її численних тяжких ворогів".

Цьому слугуватиме й більш як восьмисотсторінкова книга "Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті, Листи". (К.: ПП Сергійчук М. І., 2011), яка щойно з'явилася з друку, нарешті заповнить прогалину, про яку говорилося вище, а оцінка його літературно-публіцистичної діяльності, зроблена професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктором історичних наук Володимиром Сергійчуком у вступній статті "Феномен українського самоствердження", підтверджує сказане нами:

"Як у повоєнній Європі, так і в Північній Америці Тарас Бульба-Боровець приділив велику увагу публіцистичній діяльності. З-під його пера в 1940-1960-х роках з'явилася значна кількість праць, що висвітлювали не тільки історію української збройної сили, а й давали його оцінку становищу українства в світі, ставлення до нього державних чинників різних країн.

У першу чергу він хотів донести до зарубіжного громадянства важливість української проблеми для сучасного світу. Трагедія української національної політики, вважав він, полягає в тому, що цивілізований світ не може або не хоче нас зрозуміти..."

І далі:

"Цікавим для читача будуть і сатиричні листи Тараса Бульби-Боровця до Сталіна і Гітлера, що свідчить про справді непересячний літературний талант повстанського отамана.

Цей талант не загинув навіть в умовах злиденного існування за океаном, де автор заробляв на прожиття важкою фізичною працею. В перервах між нею він брався за перо, бо постійно прагнув донести українську правду до ситого й байдужого Заходу. Стверджувався сам таким чином, стверджував і право України на власне життя".

АНДРІЙ КОНДРАТЮК

ТАЛАНТ, НЕ ЗАТРЕБУВАНИЙ СУСПІЛЬНІСТЮ

Розповідають, що нібито один з підчолових нашої письменницької Спілки, прочитавши новий роман Андрія Кондратюка, сказав тепер уже колишньому чоловіку: "А треба було б якось підтримати Андрія Кондратюка". На що той відповів: "У нас таких Кондратюків дві тисячі".

Не знаю, відбулася така розмова, чи то лиш вигадка, але знаю інше: серед отих двох тисяч майстрів і підмайстрів красного письменства Андрій Кондратюк стоїть таки осібно – потужно, самобутньо, його не переплутаєш з кимось іншим, навіть коли до рук потрапить книжка з якоїсь причини без титульної сторінки. І шкода, що він і досі не поцінований як належало б. Критикою, найперш, тому, що вона і далі залишається приятельською, обслуговує переважно не властиву українським традиціям ерзац-літературу, творену хай і за кращими західними зразками, але від того наслідувану, чужорідну за духом. Та й за формою.

Проте марнотами офіційного визнання чи невизнання Андрій Кондратюк не переймається. Його втішає інше. Як ішов, скажімо, до свого родинного хутора, а назустріч – незнайомий велосипедист середнього віку. Зупинився той, привітався, а тоді й завів мову про героїв одного з його творів, та ще з таким зацікавленням! Й донині та розмова бринить у споминах, зігріває, впевнює у сповідуваній віддавна істині, що коли бодай одну живу

душу зворушить написане тобою, то вже й тоді варто братися за ручку.

Або хіба не зворушить серце ось такий лист, отриманий з Івано-Франківська від невідомого йому інженера Степана Поповича:

"Шановний Андрію Івановичу! Сердечно здоровлю Вас з Вашим особистим святом – днем народження, днем Вашого приходу в цей дивовижно прекрасний і незбагнений світ. Зараз неможливо уявити собі його, цей світ, без Вашої присутності, без присутності в ньому Вашого мудрого, світлого, доброго, хвилюючого Слова. Видно, була на те Вища Господня Воля, тому й отримали Ви цей великий, особливий Дар володіння Словом. Саме з Його Волі випало Вам нести його впродовж усього свого життя, не зраджуючи йому ні на мить. Не помилився у виборі своєму Творець наш (та й хіба можливо таке!), возложивши на Вас цей особливий Дар, вибравши Вас з-поміж інших для звершення якоїсь певної Місії, мета якої відома лиш Йому. Так мені це бачиться. Маю глибоке переконання – тому й вірю в це. Кожен з нас несе свій хрест. Багато з-поміж нас покликаних, та мало вибраних. Ви – один з них..."

...Та невеличка новела з невігядливим сюжетом (юна мама, залишивши надворі коляску з дитиною, забігла на якусь хвилинку до крамниці та й забарилася – тоді ще можна було бути такою безпечною, – а перехожі, стурбовані самотністю заплаканого маляти, взялися всіляко втішати його), надрукована в обласній газеті, а згодом, завдяки РАТАУ, й іншими виданнями в другій половині шістдесятих, й досі в пам'ятку. Буденний, здавалося б, незначний епізод виписаний був так майстерно, що автор став для мене справжнім відкриттям. Схотілося побільше про нього дізнатися. Виявилось: журналіст, ще й земляк. А невдовзі трапилася нагода познайомитися особисто. І от уже більше сорока років триває це знайомство. Спілкувався з Андрієм Кондратюком у хвилини його творчого піднесення і в час розпачу та безсилля перед обставинами й посадовцями, такими байдужими не лише до долі простої людини, а й до життя талановитого українського

письменника. Мав щасливу можливість читати його щойно написані, сповнені філософської мудрості і такі неперевершені за стилістикою оповідання й новели, а в останні роки не лише читати, а й готувати їх до друку.

Але багато що із страдницького життя все ж залишалося за лаштунками часу. Він не прагнув, на противагу деяким своїм колегам, які й десятої долі не витерпіли того, що випало витерпіти йому, когось упускати за ці лаштунки, а, тим більше, здобувати з того якісь матеріальні чи моральні дивіденди. Отож я був утішений, що якогось літа на початку нового, як зараз модно говорити, міленіуму нарешті він наважився допустити стороннього до найбільючішого, розповісти про свої життєві і творчі поневіряння, а заодно і порозмірковувати в ширшому плані – над роллю літератури і літератора в суспільстві. Він приїжджав до мене в редакцію, чи я їхав до нього на батьківський хутір і ми вели багатогодинні розмови про пережите. Власне, говорив він, а я лише вряди – годи докидав і своїх кілька слів, аби щось уточнити, чи скерувати монолог в потрібне мені русло, до утаємниченого, сокровенного. Навіть не затіював суперечок – дискусій там, де мав своє бачення життєвих чи літературних явищ, бо хотів не сам сказати, а почути. Почути людину, чий талант художнього осмислення дійсності посередництвом слова не тільки не був затребуваний суспільністю, як це мало б статися, а відторгався, принижувався, нищився упродовж кількох десятиліть. І не просто почути, а й сумлінно зафіксувати, щоб іще хтось, хто завдасть собі труда почитати цю сповідь, зміг осягнути усю глибину прірви, над якою ми стояли, та й, здається, недалеко від неї відступили зараз.

Безпристрасний диктофон записував, намотуючи десятки касет, а потім усе наговорене переносилося на папір, опрацьовувалося. Так народилася наша спільна книга "Поклик творчості. Бесіди про літературу і життя", яку вдалося видати у 2003 році.

Сьогодні про літературно-мистецьке, а отже, й суспільне шістдесятництво написано немало, належно, здається, поціновані його найвідоміші представники. І все ж мав підстави сказати в бесіді з Андрієм Кондратюком автор і ведучий програми "На межі

тисячоліть" відомий поет Василь Герасим'юк: "Ваше покоління перед вами в боргу". І ніхто той борг і не збирається повертати: серед обойми імен, записаних до шістдесятників, його не знайдете.

Бо не був показним ні борцем, ні трибуном тоді, як не є ним і сьогодні. Він всього лиш спопеляв і спопеляє своє серце на вогні некрикливої, всепоглинаючої любові до рідної землі, до отчого краю, прагнучи матеріалізувати цю любов у художніх творах, у витворених ним художніх образах. Однак цього стало достатньо, щоб потрапити у жорстокі жорна системи. Хтось з його перевесників пішов по сибірах, ще хтось – пристосувався і непогано себе почував усі ті роки, як, до речі, непогано відчуває себе й нині. А він, щоб порятувати душу й тіло, подався в мандри.

Був газетярем у середньоазійських республіках, радіожурналістом на Далекому Сході. Повернувшись через чотири роки на свій моквинський хутір Отраже, щоб доглянути хвору безпомічну матір, сповнений вражень, в 1966-1967 роках пише роман "Дорога до матері". Пропонував його то одному, то іншому журналу, то одному, то іншому видавництву, але безрезультатно. Рецензії на твір були здебільшого негативні, писали щось на кшталт: "В романі зібрано в основному негативних героїв, а так не повинно бути", "автор очорнює радянську дійсність" і т.п.

Роман не був сприйнятий як офіційною критикою, так і багатьма тими, кого називають сьогодні шістдесятниками, бо стиль, манера його письма виходили далеко за рамки усталених поглядів і традицій. Це вже нині стали модними мовні і стильові пошуки, від яких, щоправда, нерідко тхне вторинністю. Для Андрія ж Кондратюка вони були сутністю його художнього творення, органічною і по-філософськи глибинною.

Лише в 1990 році роман вийшов у світ під назвою "Важке прозріння", редактором книги став Роман Андріяшик. Ось думка про неї знаного прозаїка В'ячеслава Медвідя: "Роман А. Кондратюка "Важке прозріння", написаний десь року 1967-го, а виданий лише двадцять з лишком років потому, є сьогодні бібліографічною рідкістю. Принаймні й тепер багато з молодих вважають, що якби

цей роман побачив світ у тому ж 1967-му, то українська література розвивалася б далеко інакше".

У 1969 році Андрій Кондратюк зробив спробу засісти ще за один роман, але начерки були втрачені (швидше забрані), коли за те, що не хотів підкоритися порадам "переглянути свої ідеологічні засади", був запроторений у лікарню.

Згодом, як душевний стан на чисті води виходити став, самотній, безробітний, забутий друзями і переслідуваний недругами, він в пошуках засобів до прожиття пише літературно-критичні статті, рецензії, зокрема на книги середньоазійських письменників, які виходили в Україні, друкуючи їх в тамтешніх літературних виданнях. За його ж признанням, був готовий до будь-якої літературної праці: якось відредагував, а коли точніше, то заново написав брошуру про автошляхи, упорядкував книжечку про ліс, виступав як співавтор перекладів з іспанської, перебивався навіть тим, що вишукував у періодиці замітки для публікацій під рубрикою "Це цікаво".

На початку сімдесятих вдалося надрукувати в журналі "Дніпро" написане в 1965 році оповідання "Цвіт кактуса" – сумну розповідь про поневіряння української душі на чужині, в азійських спечених пісках. Правда, цензорське перо добряче пройшлося текстом, намагаючись "вичистити" крамольні місця.

Але ні рукотворна хвороба, ані злигодні, ні постійне перебування під наглядом не змогли витравити з душі письменника оту українськість, яку всотав з малолітства і яка жила в ньому, спонукала до пошуку, до творчості. Так народилася 400-сторінкова художньо-документальна розповідь про рослини в українському фольклорі та красному письменстві. Уже в 90-і роки це дослідження прийшло до читача двома книгами: "З вишневого саду" та "На горі сосна золоторясна". В передмові до першої з них відомий народознавець Василь Скуратівський писав: "На моє глибоке переконання, щоб зберегти себе і наступні покоління, мусимо повернутися до своїх правічних джерел – відновити народіві його ж духовні традиції, до природи як джерела буття. Тому книга Андрія Кондратюка має сьогодні особливе значення,

бо навертає вона нас у лоно національних святинь. Цінність її передовсім у тому, що автор широко використав багатющий фольклорний матеріал, який безпосередньо пов'язаний з природою як феноменом нашої неопалимості".

А ще в творчому доробку літератора (не пригадую, щоб колись Андрій Кондратюк назвав себе письменником, в самооцінці він – літератор) чудові "Новели нашого хутора", читати які – одна насолода, не лише від майстерно побудованого сюжету, гарно виписаних характерів, а й від того, як неповторно і оригінально будуються речення, фрази.

Книга увібрала в себе написане ним з початку шістдесятих років й до наших днів. На жаль, не все запропоноване автором увійшло в неї, багато що залишилось поза збіркою, не вмістившись в фінансове Прокрустове ложе. Навіть власне "Новели нашого хутора", що склали собою своєрідний роман-есе, від якого й отримала назву сама книга, переполовинені, що, безперечно, шкодить цілісності цього оригінального твору. Але, з іншого боку, маємо щасливу нагоду познайомитися і з ранніми творами автора, більшість з яких навіть у газетному варіанті невідомі читачеві. А отже, прослідкувати зростання його письменницького хисту. І з приємністю констатувати, що вже тоді, на світанку своєї літературної діяльності, Андрій Кондратюк заявив про себе як про цілком сформованого письменника. Здається, що в нього й не було періоду початківства або був він недовготривалим. Це аж ніяк не означає, що письмо його, творчий стиль не розвивалися, а застигли на колись досягнутому рівні. Навпаки, вони увиразнювалися, набували нових барв, тих художніх особливостей, які й виділяють нині автора з – поміж інших українських письменників. І погоджуєшся, що даремно він пожертвував сьогочасними новелами, залишивши їх поза збіркою задля того, щоб у книжці були надруковані речі майже сорокалітньої давності. Від "Лісових новел", "Мелодій ночі", згадуваної вже "Голубої коляски", "Малого Павлуся", і ще ряду новел повіває такою глибоко-теплою душевністю й духовністю, що аж і собі на душі робиться затишніше. Чи щемливіше? Через те, що доля і люди були й зали-

шаються такими немилосердними до нашого талановитого земляка, що у свій час завадило розкритися цьому талантові в повному обсязі. А наверстувати втрачений час ой як непросто!

Окрім цих речей та згадуваного вже роману-есе "Новели нашого хутора", уміщені в книзі й дві невеликі, але безбережні за осягненням довколишньої авторові дійсності повісті "Цвіт кактуса" та "Бицьо і Фердинанд". Є тут і філософсько-особистісна повість "Читаючи Годося Осьмачку", й не менш філософсько-особистісний роздум "Сила художнього слова", й ряд інших творів, які вкотре засвідчують, що маємо справу з письменником самотнім, потужним.

То чим же вони так приваблюють, ці оповіді Кондратюкові, хоч чи не кожному з них випадало вже читати не раз і не два, готуючи їх до друку в районній газеті? Здавалося б, що тут вже відкривати! Аж ні, рядок за рядком, новелу за новелою прочитуєш вкотре уже в книзі, і, не маючи сил відірватися, поринаєш у дивовижний світ, в якому живуть його герої, насолоджуєшся барвами, звуками, що переливаються з довколишності у почування і вчинки дійових осіб. І наче втрачаєш відчуття реальності, вже не він, ліричний його герой, а ти зачаровано спостерігаєш, як із світанкових сутінків народжується рожевооке сонце ("Світло лісів"), чи як, порозвішувавши над лугами легенькі намітки, дихає ще рання серпнева осінь ("Подих осені"). Або преносишся в уміліе від спеки, завіяне гарячими пісками древнє середньоазійське місто, де у ветхому редакційному приміщенні звела доля відірваних, добровільно й насильно, від рідного краю людей, душі яких сповнені смутком і тривогою, сум'яттям ("Цвіт кактуса").

Але найбільше у книзі, звичайно ж, хутірських сюжетів, у яких реальність переплітається з притчевістю, коли події давно минулих днів і події сьогочасності постають із чийхось чи авторських переказів, та так органічно одне з іншим зрощується, що й не розрізниш уже, де те, а де інше. Тому-то й можна зрозуміти спротив письменника, коли хтось із зустрічних односельців починає допитуватися. "А що ж то за баба Палажка, про яку в тебе, Гандрію, написано? Начебто такої в селі не пригадують..." Де вже

тут пояснювати, що на те воно й художницьке сприйняття, осмислення і відтворення довколишності, щоб виписаний образ не був сліпо скопійований з конкретного Івана чи Палажки, але поставав зриміше за їх справжніх. І навіть там, де автор начебто й веде мову від свого імені, спираючись на власний життєвий досвід і власні світовідчуття та переживання, це аж ніяк не засвідчує, що оповідач і його герой – одне й те ж. Це, так би мовити, прописна істина, але її доводиться повторювати щоразу, як тільки заходить мова про Андрія Кондратюка як письменника і його ліричного героя. Вони – невіддільні, але все ж не тотожні. Попри вміння взяти звичайну, непримітну на перший погляд подію чи якийсь переказ і на їх основі розгорнути широкопанорамну, з майстерними відступами і повторами дію, Кондратюк не був би Кондратюком, якби не володів ще одним неперевершеним хистом – хистом оповідача.

Це засвідчив і його роман "Хутір", який з'явився наприкінці 2005 року в рівненському видавництві "Волинські обереги", – майже дев'ятсотсторінкова епопея з життя роду і народу впродовж жорстокого двадцятого століття. Рядок за рядком письменник проникає в історичні, психологічні першооснови буття і побутування своїх краян, в їхні устремління і почування, майстерно видобуваючи з людської пам'яті, створюючи неординарні характери, образи.

Тут немає наскрізних героїв, які б, як це прийнято, з першої й до останньої сторінки зцементували структуру художнього твору. Це мозаїка багатьох доль, осяяних радістю земного претривання і трагічних водночас. А сюжетоутворюючим стрижнем усієї оповіді виступає сам хутір Отраже – родинне гніздов'я автора, центр його Всесвіту, основа основ його існування від першого самоусвідомлення й до нинішніх поважних літ. Але якщо комусь видасться, що цей роман належить до мемуарної літератури, то він, звичайно ж, помилиться. Нітрохи не бажаючи принизити жанр мемуаристики, усе ж зазначу, що рівень художнього узагальнення тут на декілька порядків вищий за звичайні белетризовані спомини, а реальні події переплітаються з подіями,

витвореними уявою письменника, так органічно, що навіть односельці-хуторяни не зможуть виокремити де одні, а де інші.

Роман промениться високою любов'ю до свого краю, його людей і такою ж високою всепоглинаючою печаллю, породженою драматизмом подій, що випали на їх долю. Сув'язь цих почувань, переживань ненав'язливо переливається в читачеві помисли, роблячи його співтворцем, співучасником усього, про що пише автор.

А ще заворожує, як уже говорилося, манера його письма, на перший позір дивна лексемно-синтаксична побудова речень, фраз. Стель Андрія Кондратюка – це, певно, ще одна з причин того невизнання, про яке говорилося вище. Незвичний він і для читача, вихованого на сучасних детективах, і для редакторів, що мислять усталеними категоріями, закостенілими нормами й намагаються підігнати оригінальний авторський текст під загальноприйнятий шаблон. Але ж зайве нагадувати відому істину, що мова наша – не словникові холоди, а живий дзвінкоголосий гірський потік, що вишукує собі шлях поміж гранітними застигlostями і тернами, вбираючи в себе інші струмочки, щоб перетворитися в повноводну ріку. То чому ж маємо відмовляти одному з таких потоків у праві на існування? Завдаймо собі, за порадою класика, труду без упередження (породженого, може, і ледь тамованими заздросами колег) зануритися в барвистомовний світ, витворений Андрієм Кондратюком, і нам відкриються такі питоми українські мовні обшири, де не випадало ще бувати, звідки повернемося вже іншими, як і автор, просвітленими і втішеними, що народилися на цій благодатній багатостраждальній землі, причастилися її найхмільнішим напоєм – живою мовою.

Не випадково в останні роки художніми творами Андрія Кондратюка зацікавилися здебільш не літературознавці, як на це варто було б сподіватися, а мовознавці. На науково – теоретичних конференціях, в солідних академічних збірниках скрупульозно препаруються мовні особливості письма автора, для чого тут є благодатний ґрунт.

Як і в кожній творчій особистості, є в Андрія Кондратюка й заповітна мрія – побачити все написане видрукованим, бодай у

кількох десятках примірників. Не для слави чи похвальби, а щоб після відходу у засвіти ніхто не повівся незграбно з його рукописами, не взявся виправляти, унормовувати. У свої поважні літа він залишається таким же наївним, як у дитинстві, коли вперше подивувався хутірській довколишності, й далі свято вірить в те, що написане пером не витягнеш і волон. Витягують. Он і українських класиків узялися підчищати, "адаптувати" до сучасного убозства думки. Але то вже тема для іншої розмови.

Попри відомі фінансові труднощі, Андрієві Кондратюку ніні та й вдається досягти порозуміння з людьми, які спроможні посприяти, щоб його заповітна мрія, про яку мовилося, потроху збувалася. Видання "Хутора" проспонував колишній голова Рівненської облдержадміністрації Василь Червоний, майже водночас із "Хутором" на кошти Фундації імені Івана Багряного з'явився ще один об'ємний роман – "Поза межами суєти", первісна назва "Дорога до могили Іммануїла Канта". На зібрані з миру по гривні згодом побачили світ роман "Випромінювання любови" та двотомник щоденникових записів-новел "Краса зникаюча і вічна", збірник новел і спостережень "Гости з Аргентини", у які ввійшли раніше опубліковані і неопубліковані твори з циклу "Новели нашого хутора" та інше.

Прийшли до читачів роман "Вигнанець", що разом з "Хутором" склали дилогію "Між двома берегами", книга есеїв "Добром зігрите серце".

Але який же мізерний тираж усього того виданого – по 100 примірників!

Його "Етюди з життя сучасного українського літератора" відзначені премією "Благовіст".

В одному з газетних інтерв'ю лауреат Малої премії ім. Шевченка Олесь Ульяненко сказав приблизно: сьогодні таким письменникам, як Андрій Кондратюк чи Павло Загребельний, не треба турбуватися про свій літературний імідж...

До речі, незадовго до своєї кончини Павло Архипович надіслав Андрієві Кондратюку такого листа:

"Шановний Андрію!

Боюся, що вмуру і не встигну сказати про свою глибоку симпатію до Ваших писанячок. Ви один з рідкісних людей, кому відкрилася велика істина про те, що життя просте, як зітхання, і в цьому його найвища цінність. На жаль, людство цього не може збагнути, – звідси всі нещастя на світі. Мала б порятувати віра, але вона узурпована церквою, яка втопає у золоті – і що їй до щастя людського!

Добре, що Ви є на світі.

Щиро Ваш

П. Загребельний.

19 грудня 2008 р.

У Кончі-Озерній під Києвом".

Відповідь Кондратюка застала патріарха ще живим:

"Вельмишановний Павле Архиповичу!

Дякую за привітання. Зворушення ізійшло да й поклатося на моє серце. Адже навіть якщо одна душа прийметься твоїм проглядуванням світу, то уже твоя праця була не зовсім марною.

Ваше визнання бачиться іще помножувано вирізняваним у тій очевидності, що сучасні українські літератори старшого покоління, а й покоління молодшого не сприймають моєї філософії і естетики.

У час класичної зимової погоди із дитинства і казки вітаю Вас із Новорічними і Різдвяними святами, зичу здоров'я, бадьорості духу, активного творчого довголіття!

Андрій Кондратюк. 28 грудня 2008 року, м. Київ".

То що ж, маємо порадіти, що наш земляк нарешті належно поцінований як самобутній митець, чия творчість слугує відродженню духовності народу? Коли б то!

Романи "Хутір" і "По́за межами суєти" в 2007 році претредували на здобуття Шевченківської премії, дійшли до підсумкового її етапу, але, звісно ж, відзначені не були. Другоріч премію здобув роман, що чимось перегукується з Кондратюковим "Хутором", хоч і не позбавлений певних достоїнств, але, за визнанням багатьох, значно блідіший за "Хутір".

Та історія з номінуванням романів Андрія Кондратюка на премію ім. Т. Шевченка подвигла автора на написання "Невиголошеної промови при неврученні премії як вітчизняної, так і премій інших світових":

"Високоповажний пане президенте (може бути іще імператоре, королю і так далі)! Пані і панове!

Світова культура бачиться мені букетом із дуже прекрасних квітів, де кожна квітка – культура національна, тобто культура кожного народу зокрема.

Квітка української культури зростала не в оранжереях, але на скелях, у буйному вітрові.

Зараз я думаю про тих, чиї творчі сутності зв'язані потужними, нищівними буревіями двадцятого століття. Вони написали краще, ніж я.

І все-таки випростуйтесь!

Дякую".

"Серед незчисленних страждань творчої особистості неможливість висловитися – страждання все-таки чи не найжахливіше", – переконаний Андрій Кондратюк. Обставини і люди перешкодили йому заговорити на повну силу тоді, коли від його голосу "українська література розвивалася б далеко інакше", вони ж, ці обставини і люди, не дозволяють цього зробити й зараз. "Час мій був страчений на виживання, і багато для мене лишилося недосяжним, неосвоєним..."

До всього додалося, що, наділений здатністю небуденно сприймати світ, розрізняти і відтворювати його кольори і звуки, він виявився цілком позбавленим практичності, непристосованим до його суворих реалій життя. Оця його безпосередність часто незрозуміла оточуючим і, як уже говорилося, навіть колегам по перу. "Життя так склалося, що я опинився ізгоєм, я загнаний у шпарину і дивлюся з неї на світ..." Не випадково такою духовно близькою для нього є постать Тодося Осьмачки, який "гнаний демоном переслідування, ховався по всіх гротах і закапелках нашої Землі, прихистку і спокою для душі не знаходячи ніде".

Прихистком для Андрія Кондратюка стала квартирка на Великій Житомирській у Києві, де услід за Василем Симоненком міг би сказати: "...Нудотно і похмуро пройшли мої, можливо кращі дні у тісноті і сутінках конури з думками власними наодині". "Конура" ця пов'язує його ще хоч трохи з київським літературним середовищем. Але що то за існування у великому місті на мізерну інвалідську пенсію, з якої лєвова частина йде на комунальні виплати! А від письменницької праці відомо який сьогодні зиск.

Життя впроголодь та ще непритлумлений поклик батьківського краю проймає його, і він, як тільки завесніє, мов той перелітний птах, з'являється на хуторі Отраже, де самотня доживаюча хатина і досихаючий сад додають йому і втіхи, і болю. Втіхи, бо то як пуповина, що зв'язує з минулим, а болю – бо черстві й байдужі люди потроху нищать колись благодатний хутірець. І немає зраненій, зболеній душі порятунку ні від кого. "Дивний сей чоловік, Гандрій, – переконані односельці, – не від світу сього..."

Скопує грядочки, що залишилися ще біля хатини, висаджує усякої городини потроху, доглядає її усеньке літо, щоб прохарчуватися якимось та ще й завезти в торбині у Київ і вділити того набутку котромусь з подібних собі. І пише, попри негаразди й час, який невблаганно так пролітає, забираючи з собою сподівання і надії...

Ні, таки неправда, надії тримають його на цьому світі. "Я не належав і не належу ні до яких партій і рухів, за станом здоров'я і характером особистості не можу брати участі у політичному і громадському житті. Але з великим болем переживаю сучасний стан культури, коли художнє начало в житті зневажене як ніколи, і часто потайки плаче в сивині своїй серце моє над тим, до чого ж ми дійшли, так жорстоко спроневіривши два одвічно високі і поетичні роди людської діяльності – землеробство і художню творчість. Але я переконаний у зціляючому, облагороджуючому впливові художньої діяльності на суспільство і окремішню людську особистість".

З часів спільної праці над "Покликом творчості" Андрій Кондратюк дотримується нашої тодішньої умови: передавати мені

на збереження і використання усе цікаве, що стосується його творчості і життя. Як помітив, очевидно, читач, дещо з того поміщене і в цьому нарисі. Але, гадаю, він стане більш повноцінним, якщо на завершення подам "Автобіографію", яка ніде ще не друкувалася. Отож погляд письменника на себе і своє життя:

"Народився я на хуторі Отраже Березнівського району Рівненської області 6 травня 1938 року у селянській родині. Був я сьомою, найменшою дитиною. У метриці чомусь записано, що я народився 13 травня, але, за свідченням Матері, я таки народився 6 травня, на Юрія (Георгія). Мене і хотіли записати Юрієм чи Григорієм. Але прийшов на мене подивитись, провідать мене прийшов дядько Андрій, старший брат Батька, і сказав:

– От буде зватись так, як я...

Дядька Андрія у нашій родині поважали, то і записали мене Андрієм.

Наш край до вересня 1939 року входив до Польської держави.

Батько: Кондратюк Іван Романович, 1897 року народження, помер 1980 року.

Мати: Кондратюк Ярина Фоківна, із роду Харчуків, померла 1971 року.

Моя пра-прабабуся (ім'я її нащадки не зберегли) була із походження литовкою. У початку XIX століття пан Трибуховський привіз із Вільно дівчину – литовку до двору служити та одружив її із селянином Миною, що також при дворі служив. Отак у селі Моквин і по хуторах розрісся великий рід, який прозивати стали Литовчиним. І на мене кажуть, як у своїм краї з'явлюся: "Онью Литовчин Гандрей уже приїхав".

Коли восени 1991 року я здійснював мандрівку по Литві і милувався її гаями і дібровами, у моїм естві раптом прокинувся поклик предків. "Отут десь загубилися сліди моєї пра-прабабусі", – думка через свідомість перейшла. І відчуття цієї моєї другої батьківщини поклалось на моє серце твердо і назавжди.

Батьковий рід укорінений був у центрі села Моквин, поблизу папірні, паперової фабрики, яка з'явилася тут на березі Случа укінці XIX століття.

Материн рід укорінений був у давній частині села Старині, поблизу церкви. Материн рід іще Даниловими називали.

Обійстя на хуторі Отраже, за п'ять кілометрів від села, на березі річки Серегівки мої батьки заснували у другій половині 20-х років двадцятого століття, укупивши спочатку 3,2 гектари поля у пана Валевського, а потому іще прикупували загінки у різних місцях. Так що до 1939-го року мали уже біля 6-и гектарів землі. І важкими трудами цілої родини оплачували тую земельку до вересня 1939-го року. Але Батькова мрія розвіялась.

Мій перший спогад. Як одного похмурого літнього дня через сіножатки понад річкою ми ішли з Батьком до дядька Андрія. І минуло мені тоді три роки. У теплій похмурости принишкли, причаїлися прибережні вільхи і верби. Птаство замовкло. На перемітті вода свою течію, безкінечну пісню уповільнила. І увесь світ бринів тихою, ледве вловимою для слуху музикою.

І ми з Батьком зупинилися, щоби осягнути усесвітову дивину. І у цім моменті у моє серце увійшло, було покладено художнє осягання світу.

А потому ми з Батьком і дядьком Андрієм стояли у садку під стіною дядькової хати і дивилися, як дорогою їдуть німецькі мотоцикли. Почалась війна.

Це уже потому розшифруватиму я. Що ці німецькі мотоцикли не тільки заглиблювались у наш тихий низинний край, а і їхали через моє серце, на яке уже була покладена художність. І увійде у мою сутність назавжди не зіпхнуте відчуття, що чийсь чужі мотоцикли і танки крізь ціле життя їдуть через моє серце.

Троє Батькових братів – Ляш, Василь, Никін і сестра Оксеня загинули від рук енкаведистів за участь у повстанському русі на Поліссі уже по війні. У діда Романа і баби Параски було десять дітей – п'ять хлопців і п'ять дівчат.

Материного брата Гриця також схопили енкаведисти у січня 1944 року, як тільки увійшли у наш край. Його катували сильно люто, нарешті зрешетили штиками ціле тіло і кинули у стрим'я на ріці. Хоча дядько Гриць іще не брав участі у спротиву більшовицькій владі, а був вояком УПА при німцях.

У 1945 році енкаведисти до напівсмерти побили мого найстаршого рідного брата Миколу. Це диво, це Боже заступництво, що він іще три десятиліття топтав ряст на цій землі, хоча і відійшов у відносно молодому віці. Нагадали, заявили про себе побої.

Ці події покладали відбиток на моє дитяче серце.

У 1946 році я пішов у перший клас Друхівської семирічної школи. А в 1956 році закінчив Моквинську середню школу.

Після закінчення школи працював обліковцем тракторної бригади Березнівської МТС.

У 1957-1962 роках навчався на факультеті журналістики Львівського університету.

Після закінчення університету працював у редакціях газет Рівного, Вінниці, Бухари, Львова, Києва, радіожурналістом у Владивостоці, у видавництві "Молодь" (Київ).

У чотиринадцятирічному віці я написав свій перший літературний твір – оповідання "Великдень". Про те, як ми зі старшим братом і сусідом Уліяном ішли на Всеношну до церкви у сусіднє село, як увіходили у дитячий світ передчуття і переживання великого свята – Світлого Воскресіння Христового.

Оповідання не збереглося. І дуже шкода. Бо тепер мені здається: це було найкраще з усього того, що я написав за ціле життя.

Моя причетність до реалістичної художньої творчості у 60-х роках минулого століття витворила драму мого життя. У березні 1966 року мене було покликано у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання. Там слідчі мене звинуватили в "антирадянщині" за прочитання статті критика Івана Дзюби про поета Василя Симоненка. Ще й пригрозили, що ні мені, ні моєму насліддю (якби воно було) на цім світі уже життя не буде.

А так воно і сталося, як напроорокували ті грізні слідчі з кагебе. На цілі десятиліття я був підданий остракізмові, відлучений від офіційного літературного процесу і праці за фахом. Роман "Дорога до матері", написаний у 60-х роках, вийшов у світ тільки 1990 року під назвою "Важке прозріння".

У віяннях перебудови, у кінці 80-х років минулого століття людська думка зрушилася, стала розкутішою, нові перспективи відкрилися і в царині художнього освоєння світу.

Але з'явилися, повстали і нові проблеми. Як раніше моїх рукописів не видавали з ідеологічних мотивів, так тепер не можна видати через відсутність фінансів. Та все-таки щось і засвітилося із написаного за останні п'ятнадцять років. Це романи "Хутір", "Поza межами суети", "Випромінювання любови", повісті "Етюди з життя сучасного українського літератора", "Читаючи Тодося Осьмачку", "У світлі спогаду", "День без Йосифа Бродського", "Заплела дивну казку любов", "Про вовка", "Манливість вічного міста", книги оповідань "Новели нашого хутора" і "Світло любови", книги про квіти і дерева "З вишневого саду", "На горі сосна золото рясна" та "Зацвіла в долині червона калина", книга бесід про літературу і життя "Поклик творчості" (у співавторстві).

Моя літературна праця ніколи не винагороджувалась належним чином, але як часто ставала причиною покари і суспільного відторгнення. Мені не раз доводилося робити вибір між творчістю і життям. У неймовірно важких ситуаціях ішлося тільки про виживання.

У різні періоди через мою свідомість переходили романні сюжети, які вже ніколи не стануть книгами. І тепер не раз із бодем доводиться повторювати клясичне: "Втрата часу найтяжча".

Інколи жаль огортає мою сутність, що судилося народитись і жити на землі і у часі, коли у початку шляху повідрубувано крила моєї молодії мрії. Але тоді наближаються до мене слова нашого вічно молодого клясика:

Можна все на світі вибрати, сину, –

Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Україна в моїм серці завжди перебуває з усіма її прекрасними ландшафтами, з усією її трагічною історією і гіркою долею. І в моїм серці іще не згасла цілковито надія попередніх поколінь.

2-3 вересня 2006 року.

Хутір Отраже Березнівського району Рівненської області.

ЄВГЕН ШМОРГУН

**ПИСЬМЕННИК,
ВИДАВЕЦЬ,
ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ**

З біографічної довідки: Євген Іванович Шморгу́н народився 15 квітня 1940 року в селі Новожуків (нині – Іскра) Рівненського району Рівненської області в селянській родині. Навчався в Новожуківській початковій, Пересопницькій семирічній та Білівській середній школах, Дубенському медичному училищі, Рівненському педагогічному інституті. Працював їздовим у колгоспі, фельдшером, служив три роки в армії, співробітничав із газетами, керував обласним літературним об'єднанням. Тривалий час очолював Рівненську обласну організацію Національної спілки письменників України. Нині – на творчій роботі.

Друкватися почав у 1958 році. Окремими виданнями вийшли книжки "Що шукала білочка" (1978), "Зелені сусіди" (1978), "Дивосил-зілля" (1980), "Що сказав би той хлопчик" (1981), "Де ночує туман" (1984), "Вогник-цвіт" (1989), "Дорога до Іліона" (1989), "Ключ-трава" (1990), "Рано-вранці вітри заголосять" (1994), "Вірші різних років" (1994), "Забуті боги предків" (1994), "Хто розцвів перший?" (1996), "Плач перепела" (1999), "Мова зела" (1999), "Рослинничок" (2000), "Повісті з античних часів" (2001), "Шість століть Велигорських" (2002), "Тиха радість" (2003), "Сніги непочаті" (2005), "Їдемо до бабусі" (2006), "Твори" в трьох томах, том 1 (2007), том 2 (2008), том 3 (2008).

Твори перекладалися білоруською, болгарською, киргизською, російською, тувинською та іншими мовами. Ряд із них включено в підручники для школярів. Лауреат літературних премій імені Валер'яна Поліщука (1984), імені Володимира Кобилянського (1997), імені Лесі Українки (2000), імені Світочів (2006). Заслужений журналіст України.

А починав Євген Шморгун у далекій юності як поет. Однак книгу віршів, яку так і назвав, не мудруючи довго, "Вірші різних років" (єдину на сьогодні) видав у вже поважному віці. Як на мене, то чи не кожній з уміщених там поезій може позаздрити найрозпіареніший нині віршописець.

Тернопільський письменник і науковець Петро Сорока в одному зі своїх "Денників" зазначив, що "Є два типи письменників: ті, що просто пишуть про складне, і ті, що складно пишуть про просте". Отож поет Євген Шморгун належить, безперечно, до першого типу письменників.

*О Господи, жнива!
А що збирати?
Те – не зійшло, те колосом пuste,
А там-от бур'яни, неначе грати,
Загородили збіжжя золоте...*

*Мій погляд лиш розгублено і сиво
На жменьці колосочків возсіяв,
Хоч, певно, і вони з того засіву,
Що ще удвох із батьком засівав.*

Хоч немає в цих рядках особливої претензійності, вони доступні для розуміння кожного читача й не обтяжені зайвою метафоричністю, як це буває в багатьох сучасних поетів, але яку поживу дають для роздумів: а, власне, про що йдеться тут? Про справжні жнива чи про сподівання на врожай з іншого, суспільного засіву? Задумайся, читачу!

Чи над такими рядками:

*І ось уже попереду – нікого.
Вже перші – ми. Вже щонайперші – ми.
І амбразури молоху лихого
Вже затуляти тільки нам грудьми.*

*І кожна чаша нині – наша чаша,
Чи то полин у ній, чи то вино.
І наша правда, і неправда наша,
І наш Чорнобиль, хата і вікно.*

*Щезає все непутнє-перебутнє
І стежка аж тремтить від прямоти,
А в спину погляд втупило майбутнє...
Сміліше, браття! Наша черга йти.*

Уже з самих назв поезій можемо висновувати, що й теми для своїх візій автор обирає, на перший позір, традиційні: "Моя пісня", "На мосту", "Вечірнє", "Шляхи", "Про своє", "Україні", "Пробудження", "Батькам", "Вічне поле", "Черемха", "Жар-птиця" і т.д. І сьогодні, коли, за тим же П. Сорокою, усталилася мода писати ускладнено, подібні вірші в декого можуть викликати ехидну усмішку. Та дочитаймо до кінця думку тернополянина: "Аполлінер, Джойс, Еліот та інші великі письменники писали складно, тому що такою була специфіка їхнього таланту. З цієї самої причини писали просто такі ж рівновеликі митці, як Моріак, Моем чи Гессе... Отже, іди за своєю натурою, не силюй себе, не ламай на догоду новітнім віянням чи моді, слухай душу і поза усім будеш щасливим і успішним у цьому житті".

Що "будеш щасливим і успішним у цьому житті" – то тут можна й посперечатися, а от щодо того, що станеш гарним поетом, то Євген Шморгун тут нам за приклад. І маємо пожалкувати, що ця гілочка розлогого творчого дерева письменника залишається в затінку.

Та, власне, чому пожалкувати? "Чистих" поетів у нас, навіть гарних, як мовиться, хоч греблю гати, додався б до них ще один, то й що?

Мабуть, заповідано було зверху, щоб його стежина в літературу виявилася непроторенною іншими, пролягла через буйнотрав'я погоринських і прислучанських лугов, неспоганені ще на той час людським безголов'ям лісо-озерні поліські закутки, які відкрили йому свої таїни, дали щедрю поживу для літературної творчості.

Дехто говорить: Євгенові пощастило, що зазнайомився з цікавим краєнином, мудрим знавцем природи Іваном Носалем, від якого навчився наслухати голос трави і всякого іншого зела, птаства й звірини. Звичайно, пощастило, але чи не тому, що сивочолий травознай відчув у ньому споріднену душу, що їхні спільні мандрівки полями-лугами-лісами, спілкування з природою і поміж собою насолоджували й збагачували обох?

Але то не просто почуте від старшого побратима і покладене на папір, а трансформовані в художні речі і власні знання, світобачення, як і знання та світобачення свого народу.

"... Ідемо схилом яру. Я раптом зирк – прямо переді мною пломенить велика золотисто – жовта квітка. Не стримуюся:

– Є! – гукаю зраділо. – Знайшов!

Якийсь час милуємося знахідкою. Потім Носаль набирає в жменю землі з ближнього кротовиння і розгортає під рослиною: коли вона відцвіте і дозріє насіння, то воно впаде в м'яку землю і в нього буде куди більше шансів прорости. А згодом, можливо, тут не одна квітка загориться. Бо хоч Носаль і стверджує, що назва горицвіту походить від слова "гора", тобто вказує на те, що рослина ця полюбляє пагорби, та мені чомусь більше віриться, що в основу назви лягло слово "горіти".

Отак одна за одною в поважному київському видавництві "Веселка", а згодом і в інших видавництвах, стали з'являтися книженятка і книжки Євгена Шморгуна, головними героями яких були діти і природа.

Як писав про них незабутній побратим Шморгуна Григорій Дем'янчук, "у збірочках, адресованих читачам старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, світ рослин постає не тільки в розмаїтті природних кольорів, але й, що особливо слід завважити, в "простих" таємницях, розкриття яких стає сюжетами навіть з елементами інтриги і вчить малих читачів бачити те, що весь час перед очима, але часто залишається непоміченим".

Люстрацією до цієї тези може стати будь-яке з його більших чи менших оповідань, але беру перше, що трапилося на очі зі збірки "Тиха радість":

ПІДСЛУХАВ

Кошки з грибами виставлені як напоказ. А дядьки сидять у ліщиновому затишку, перекурюють, автобуса чекають.

Один вертить у руках красноголовця, міркує вголос:

– Бач, яка ніжка в нього – точнісінько на березовий стовбур схожа...

Другий підтакує:

– Еге, біла з чорними павутинками.

– Від того й назва: підберезовик, – продовжує перший.

– Ти диви, як просто! А я й не здогадувався...

У них такою доладною виходить гуторка! І я тихцем йду своєю дорогою. Мені чомусь ніяково і за те, що підслухав, і за те, що знаю: красноголовець – зовсім не підберезовик, а підосичник.

Враження від мандрівок, зустрічей з природопоклонниками, знання, почерпнуті з науково-популярних і краєзнавчих джерел, легенди, перекази й бувальщини, почуті від земляків-старожилів – усе те через художню уяву автора переплалося в захоплюючі сюжети оповідань і повістей для дітей і підлітків, а згодом і дорослих.

"В українців за віки склалася багата рослинна символіка. Вона зростає і розквітає не на запозиченнях, а на ґрунті власного світобачення і власної художньої творчості. І це є ще одним свідченням самотності нашого народу, древності його витоків, глибини його коренів", – писав Євген Шморгун в передньому слові до книги "Мова зела".

Мовби й непомітно Євген Шморгун став одним з найкомпетентніших і найавторитетніших письменників України в цій царині. Хоча з роками на подібну тему чимало написано й іншими, але, на мій погляд, перевершити в ній Шморгуна й досьгодні нікому не вдалося.

А він, як мовиться, не зупинився на здобутій вершині, сягнув уявою в дохристиянські вірування українського народу, одним з перших в новітній час видобувши із забуття язичницьких богів Ладу, Рода, Сварога, Дажбога, Стрибога, Сварожича, Перуна, Купала, Велеса, Берегиню... Тодішня його книжечка "Забуті боги предків" варта тисячосторінкових видань з української міфології, що з'явилися потому.

Чимало пер поламали критики довкола Шморгунових повістей з античних часів "Дорога до Іліона" та "Не повтори мене", головними дійовими особами яких виступають то Гомер, то Аристотель. Прискіпливі препаратори його творчості дошукувалися, чи може вести читача дорогою до Іліона автор, який сам не йшов нею? І чи не втрачають від цього в достовірності його повісті? Переконаємося, що не втрачають, якщо за перо береться автор такого рівня.

Особливе місце, на мій погляд, посідає в творчості Євгена Шморгуна повість "Плач перепела". Це щемлива розповідь про повоєнне село, підлітків, які, дорослішаючи, разом з першими проявами закоханості, пізнають і суворі реалії тогочасного життя. Здається, що повість написана на одному подиху, принаймні, так вона читається, чудовою мовою, без зайвого багатослів'я і описовості, з гарно побудованими діалогами, що свідчить про високу художню майстерність автора, уміння привабити читача, "прив'язати" його до тексту.

Два десятиліття працював Євген Шморгун над романом з часів князювання в нашому краї Федора Острозького "Сніги непочаті".

Головний герой роману – син сільського коваля з Харалуга парубок Митро. Випадок зводить його з княжичем Дашком і він опиняється в Острозі, де досконало опановує військову справу,

завдяки своїй кмітливості та здібностям стає згодом воєводою, боронить Волинську землю в битвах з хрестоносцями, ординцями та іншими нападниками. З роману постає багатопланова картина життя Волині в середні віки за часів князя Федора Даниловича, який змальований як далекоглядний політичний діяч і полководець, що водночас турбується про зведення православних храмів, добре розуміє потреби і страждання своїх підданих.

Життя героїв твору сповнене пригод, які автор описує так, наче сам потрапляв у них. Та воно й не дивно, адже опрацював велику кількість документів XIV – XV століть, які стосуються Волині.

Роман удався таким, що номінувався на здобуття Шевченківської премії, дійшов до останнього етапу конкурсу, але, на жаль, премії не здобув. Звісно ж, не став від того менш захоплюючим чи менш популярним у читача.

На сьогодні у творчому доробку Євгена Шморгуна кілька десятків високохудожніх книг, котрі, як уже говорилося, до вподоби і малим, і дорослим. А скільки їх було б ще, якби не тратив свого таланту на інших. Значна частина рівненської письменницької організації – то його вихованці, котрих він вимогливо плекав, виводив у люди, коли очолював організацію, і вже потому, як з літами попросився з цієї клопітної посади.

Насмілюся і себе віднести до них. У далекому 1966 році відразу ж по закінченні одинадцятирічки я вступив на навчання в Рівненський пединститут. Через якийсь час оголошують в аудиторії: хто бажає – запрошується на заняття інститутської літературної студії. І хоч за душею не було ще в мене нічого написаного (окрім учнівських творів на вільну тему) – пішов і я. Як у тій усмішці "Плуг" Остапа Вишні:

– Хто ще є такий, що пише? А це хто такий? Здрастуйте! Хто ви такий?

– Я? Семен Любисток!

- Письменник?
– Ні.
– А може, письменник? Пишете що-небудь?
– Пишу. Листа ось батькові написав, щоб гроші на марки прислав.
– Ну от! А кажете, що не пишете.
– А ще хто-небудь є? Щоб із селян?
– Шевченко ще є... Пише.
– Давай сюди!
– Коляда є! Крашаниця є. Сенченко казав, що письменником хоче бути!..

Про письменництво тоді й не мріялось – куди селюкові з таким "доробком" до "метрів", які відвідували студію. Та після першого приходу на заняття був і другий, і третій, і так аж до закінчення інституту.

Відвідував студію і студент випускного курсу Євген Шморгун. Правда, невдовзі, після Нового року, влаштувався у ново-відкриту обласну молодіжну газету "Зміна", перевівшись на індивідуальний план занять, і на студійні заняття часу вже не залишалося, з'являвся на них все рідше і рідше.

А ще згодом його сестра, що навчалася зі мною на одному курсі, повідомила: Євген перейшов на роботу в березнівську районку. Звісно ж, приїжджаючи додому, я перечитував чи не все, що виходило з-під його пера, надто поезії та віршовані легенди, що друкувалися в започаткованій ним літературній сторінці "Берізка". До речі, і літературна сторінка, й однойменне літоб'єднання, теж створене ним, існують і досьогодні.

Уже через декілька десятиліть, виконуючи прохання редакції згадати щось із газетярського життя тих років, Євген Шморгун запропонував ось такий повчальний епізод, що став, за його ж признанням, поворотним у долі:

"Усе перше – завжди пам'ятне. А для мене робота в березнівській районці була на початку творчого шляху. Тож тепер ні-ні, та й прихилюся спогадом до витоків.

У редакційний колектив я прийшов тоді людиною бажаною; на роботу мене запросили, а не я сам напросився, на мене покладали надії, підтримували, заохочували, навіть квартиру дали буквально відразу – через якихось чотири місяці після затвердження мене на посаді завідуючого відділом листів і масової роботи. Словом, аванс видали мені солідний.

Тож я відповідно відпрацьовував. Тим більше, що енергії і бажання працювати вистачало, та ще й підігрівався власним честолюбством. Писав мало не під усі газетні рубрики, пробував себе в різних жанрах. Найбільше мені вдавалися нариси та фейлетони. І став я, як того й вимагалось, досить вправним газетярем, справжнім "підручним партії". Треба було когось похвалити – посилали мене. Треба було когось покритикувати – знову ж посилали мене. Було, нерідко секретарі райкому партії давали мені доручення навіть без відома редактора.

І мені це подобалося. Подобалося бути на видноті, Подобалося друкуватися в кожному номері газети. Подобалося відчувати якусь власну значимість. Бо й то сказати; мене знали, зі мною рахувалися, навіть, було, голови колгоспів могоричі ставили. І я був переконаний, що так воно й має бути.

Але одного разу трапилося ось що. Поїхав я брати матеріал для нарису про одного вельми хваленого бригадира-орденоносця. Завдання було не складне, бо такі нариси писалися всі на один копил (як, до речі, творилися і самі передовики – за вказівкою райкому). І от коли в моєму блокноті було списано певну кількість сторінок, коли всі проценти та інші цифри було старанно занотовано, герой мого майбутнього нарису, як тоді водилося, пригостив мене обідом. До обіду була й чарка, тож обід затягнувся. Коли підвечір я нагадав бригадірові, що мені треба встигнути хоч на останній автобус, який ішов у Березне, він дружньо плеснув мене по плечу:

– Там у мене виставлений дозорець, то він повідомить. А якщо треба буде – то й притримає автобус. Будь спокійний – про своїх ми дбаємо.

Така турбота піддала мані охоти до ще однієї чарки. Правда, балачки задушевної у нас не виходило, бо чотирикласний бригадир співрозмовником був досить дубовим. Як і двоє його друзів, які теж розділяли з нами трапезу. Зате сама трапеза повністю компенсувала цей недолік.

Аж ось у вечорове вікно постукали:

– Автобус чекає!

І тут я враз протверезів: адже отим бригадировим недремним дозорцем була... вчителька місцевої школи, людина знана і шанована не тільки мною. Мені стало соромно. Ой, як же мені було тоді соромно – хотілося крізь землю провалитися!

А в автобусі я думав, думав...

Чи написав нарис про того бригадира – уже й не пригадую. Здається, за інерцією, написав. Але і досі живе в душі бажання вибачитися перед тією вчителькою, до якої я тоді так і не насмілювався забалакати.

Завдячую долі районного газетяра: вона вчасно зіштовхнула мене з "широкої дороги у світле майбутнє". І я опинився на краю вузької стежинки, що веде до людей.

У міру своїх сил і здібностей старався не збочити з неї й до сьогодні".

Працюючи уже в "дорослій" обласній газеті, Шморгун не поривав з Березним, з редакційним колективом, і сам, і разом з іншими рівненськими письменниками зустрічався з читачами. А надто полюбилися йому наші поліські краєвиди, мандрівки нашими лісами. Та любов і досьогодні незгасно живе в ньому. Даруючи нещодавно виданий тритомник, він зробив такий напис: "Дорогому Борисові Боровцю, майже землякові – березнівцю від автора – страшного шанувальника Случа – річки і Карачунського лісу".

Отож по праву такого земляцтва ми зустрічалися деколи, перемовлялися кількома словами, але тісніше наші шляхи не перетиналися. Та от на початку дев'яностих, після виданих мною за редактуванням ще інститутського приятеля Петра Цецика двох

збірок поезій, київський поет Дмитро Головка запропонував: як ви дивитеся на вступ до Спілки письменників? Звісно ж, це потішило самолюбство. А згодом і рекомендацію надіслав. Ще одну рекомендацію написав наш земляк, київський прозаїк Андрій Кондратюк.

І от з цими рекомендаціями пішов я до Євгена Шморгуна, який на той час очолював обласну організацію Спілки письменників. Знаючи його безкомпромісність в оцінці графоманства і те, що авторитети йому, як говориться, не указ, бо свою думку має, сподівання на позитивне вирішення питання були доволі хисткими.

Розмова видалася доброзичливою, але була поставлена умова: видати ще одну збірку, а редактором її має бути Степан Бабій, який і мав би написати ще одну рекомендацію в Спілку.

Так воно і сталося: Степан Бабій відредагував збірку, і рекомендацію дав.

Міркуючи потім над тим, чому я був направлений до Бабія, а не до якогось іншого спілчанина, виснував собі пояснення, яке, переконаний, близьке до істинного. Те, що авторитет Степана Бабія як поета в письменницькій організації незаперечний, – це одне. Але була ще й інша обставина, яку, поза всяким сумнівом, враховував Шморгун. То був час, коли не так давно розвалився Союз, заборонені були компартійні структури й колишній, хай і дрібний районний компартійний працівник у деяких спілчан міг викликати певні сумніви. Отож слово Степана Бабія важило тут немало.

І я й по сьогодні вдячний їм обом за розуміння і підтримку. І справа, власне, не в тому, став би я членом Спілки чи ні, а в тій довірі, яка була виявлена.

А з Євгеном Шморгуном відтоді зав'язалися тісні творчі, й, мені здається, дружні стосунки. З ним приємно зустрітися, поспілкуватися на літературні й кололітературні теми, поділитися враженнями від спілчанського й суспільного життя.

На його рахунку десятки, а може, й сотні відредагованих книг інших авторів. І коли на книзі стоїть прізвище Шморгуна як редактора – то вже як перепустка у письменники.

Він і сьогодні, у свої поважні літа, завжди серед творчої юні, по-батьківськи вимогливо вишукує і вирощує молоді таланти як

голова журі обласних конкурсів юних поетів "Перло многоцінне" та "Провесінь", зустрічається з учнівською молоддю.

Понад два десятиліття опікується Шморгун створеним ним обласним письменницьким видавництвом "Азалія", котре за час свого існування видало кілька сотень книг, як сучасних авторів, так і предтеч. Пошук творів забутих земляків, повернення їх із небуття – то титанічна праця, на котру здатні лише справжні подвижники. Це ним уперше в Україні видано твори Олени Теліги й Олекси Стефановича, без котрих сьогодні немислима українська література, менш знаного Христофора Блонського та інших.

До речі, ще в студентські роки ним, знову ж таки вперше, Україні було повернуто поета розстріляного відродження Валер'яна Поліщука, якому присвятив дипломну роботу та кілька публікацій у київських часописах. Це вже потім інші здобували вчені звання і славу на цих іменах, а він залишався в їхній тіні, але тим не преймався аж надто, являючи землякам і Україні нових, забутих нею, синів і дочок.

Ним впорядковано і видано серію книг "Реабілітовані історією", чимало тематичних збірників, хрестоматій, започаткований був альманах "Погорина", який згодом, переданий під опіку молодших, але за його активної участі, переріс у солідний журнал.

І вже вкотре не можу обійтися без слова "вперше". "Пересопницьке Євангеліє", на якому присягають сьогодні президенти України, можливо, так і досі припадало б порохом у сховищах, і згадували б про нього лише спеціалісти, якби не заповзявся наприкінці вісімдесятих років минулого століття належно його вшанувати Євген Шморгун, клопотами та за безпосередньою участю якого встановили пам'ятну стелу в сусідній з батьківським селом літописній Пересопниці та запровадили там немислимі до того щорічні велелюдні святкування, на яких мали за честь побувати чи не всі державні достойники.

"Коли ділився задумом, дехто підтримував мене, а дехто дивився косо, бо це пахло відвертим націоналізмом, – розповідає Євген Шморгун. – А от тодішній заступник голови Рівненського облвиконкому Степан Чернолоз (до речі, колишній редактор

районної газети "Соціалістична праця", що видавалася в Сосновому, коли ще воно було райцентром. – Б.Б.) прислухався до моєї ідеї і сприяв утіленню в життя, хоча постійно наголошував, що про його участь у цій справі нікому знати не слід. Ми з художником Костянтином Литвином уявляли, що пам'ятник Першокнизі матиме вигляд великого дикою каменя, зсередини якого, ніби світло, до людей ітиме Книга. Каменотеси порадили вирубати камінь вручну з граніту-моноліту, а щоб він із роками не "вгруз" у землю, вкопати під ним такий самий. Литовець Антонас Стасюкінас, який в ті часи керував кар'єром у селі Ясногірка Сарненського району, вислухавши мою розповідь про Пересопницьке Євангеліє і довідавшись, що грошей у нас катма, порадив зустрітися з колективом і попросити робітників вирубати камені безплатно. І вже за якийсь час приїхала машина і звалила в центрі села дві величезні кам'яні брили по 16 тонн кожна".

І от 14 травня 1989 року під час Міжнародного Шевченківського свята "В сім'ї вольній, новій", що проводилося того року в нашій області, пам'ятний знак було відкрито. Звісно ж, на Шевченківське свято з'їхалося чимало поважних людей, його і відкриття знака показало телебачення, про події широко писала преса. Це сприяло офіційній легітимізації зробленого, адже дозволів на встановлення знака не було".

Отож перейшов я і до третьої іпостасі Євгена Шморгуна, заявленої в заголовку, – як громадського діяча.

З його публікації в обласній газеті наприкінці вісімдесятих років минулого століття розпочалося створення на Рівненщині Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, він відроджував у краї "Просвіту" і був серед засновників Народного Руху, його виступи на культурницьких заходах, по радіо й телебаченню, у пресі завжди відзначалися і відзначаються аргументованістю, зваженістю, але в основоположних питаннях принциповою непоступливістю. Такий само він і в житті – толерантний, але відвертий у судженнях, кого б те не стосувалося: українофобів чи вчорашніх і нинішніх побратимів по боротьбі за утвердження державності.

Навіть в часи, коли область очолювали люди, разом з якими виборював незалежність, не намагався наблизитися до влади, стати безоглядним її апологетом, а якщо вважав, що чиниться щось всупереч здоровому глузду, відверто про те говорив. І до нього прислухалися, на нього не ображались, бо знали, що все те від бажання допомогти, підтримати, від переживання за справу, якій присвятив, вважай, усе своє життя.

Викликає в мене повагу ще одна риса Євгена Шморгуна, без гадки про яку портрет його як інтелектуала і громадського діяча був би неповним. А йдеться про його уміння реалістично підходити до оцінки подій, вчинків людей, відкинути зайве, наносне, залишивши головне, визначальне.

У цьому зв'язку – промовистий приклад. Усі брати і сестри його батька були в "бандерах", тобто серед тих, хто сповідував ідеологію ОУН(б), чи, принаймні, ставився до неї прихильно. В той же час, як відомо, із мельниківською ОУН в ОУН(б) були серйозні протиріччя. Ще драматичнішими були вони з повстанським рухом Тараса Бульби-Боровця, доходило аж до взаємних сутичок, насильницького підпорядкування загонів УПА, створених Бульбою-Боровцем, новопосталій УПА бандерівців. Ця неприязнь так і не подолана донині як серед ветеранів – сучасників і учасників тих подій, так і серед їхніх теперішніх послідовників. Цілком логічним було б, що виходець з бандерівської родини не мав би визнавати бульбівського руху. Проте світоглядні обрії Євгена Шморгуна не обмежуються лише тим, що проглядається з власного вікна. Він чимало зробив для того, щоб постать отамана Тараса Бульби-Боровця належно поцінювали. Зокрема, був серед організаторів першої в такому плані наукової конференції "Роль і місце Т. Бульби-Боровця в національно – визвольній боротьбі українців за їх державну самостійність", проведеної в Рівному і приуроченої 90-річчю від дня народження організатора і керівника першої УПА "Поліська січ", на матеріалах конференції, а також інших документах видав книги "Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи", брав і бере участь в

інших політично-культурологічних заходах, присвячених нашому славному земляку. І усім тим анітрохи не принижує силу, що набрала потуги услід за ним. Такої б зваженості, реалістичності, вміння вичленити головне, визначальне й іншим нашим політикам, громадським діячам, що проголошують себе націонал-патріотами.

"Ненависть можна подолати не ненавистю, а лише любов'ю..." – проголосив колись знаменитий французький письменник і військовий пілот Антуан де Сент-Екзюпері. Не беруся стверджувати, що слова ці знає Євген Шморгун (а чому б і ні з його величезним багажем знань?), але що сповідує їх – переконався за декілька десятиліть спілкування з ним.

Не нами помічено, що хтось уже й у п'ятдесят схожий на старезного дідугана, а хтось і в сімдесят-вісімдесят повний снаги, мов п'ятдесятилітній. І справа тут не лише в генній закованості, а й у способі життя, який кожен для себе вибирає. Євген Шморгун належить до других.

2010 р.

ПЕТРО ВЕЛЕСИК

З ПРОЖИТОГО І ПЕРЕЖИТОГО

1.

Уперше з Петром Велесиком ми зустрілися на засіданні інститутської літстудії у далекому шістдесят шостому. Нас, кількох щойноспечених першокурсників, які у творчому плані ще майже нічого собою не являли, старші студійці, чії імена вже "звучали", прийняли як рівню.

То була гарна традиція, що існувала до нас, при нас і, наскільки знаю, після нас, допоки й діяла студія (на жаль, уже кілька десятиліть про неї нічого не чути). Старші йшли на вчительські чи інші якісь хліба, їх заступали молодші, а відчуття, сказати б, студійного братства залишалось. Живе воно у кожному з нас і донині. Хтось став знаним літератором, інший здобув солідні наукові звання, а ще інший, навчаючи дітей десь у глибинці, про своє колишнє віршописання згадує хіба лише вряди-годи з легким смутком. Але при нечастих наших теперішніх зустрічах охоплює таке відчуття, наче побачився з близькою людиною.

Ні, ми не були поблажливими один до одного – з юнацьким максималізмом критикували написане товаришем, виступаючи то офіційним (призначався офіційний рецензент чийогось доробку, що виносився для обговорення на чергове засідання), то рецензентом неофіційним. З погляду сьогодення те рецензування

було наївним, далеким від професіоналізму. Але ми навчалися. На собі і на інших.

Петра Велесика не вирізнити з-поміж інших було неможливо. З буйною, але акуратно зачесаною смолянистою шевелюрою, вусами, стрункою поставою, розважливістю, що зумовлювалася і характером, і набутим уже трирічним армійським досвідом, він був одним з тих, хто зцементував студійців.

Вирізнявся він поміж нас, переважно філологів, ще й тим, що навчався на фізико-математичному факультеті. А був то час, коли ще не згасла знаменита дискусія щодо першості "фізиків" чи "ліриків" у житті спільноти, і її протуберанці заторкували й нас. І уречевлювалися не у формулі "фізики чи лірики", а "фізики і лірики". Бо мали поруч із собою поєднання одного й іншого.

Але був то час і перших заморозків після так званого хрущовського потепління, коли у Києві та Львові вже пройшли арешти національно налаштованої інтелігенції, коли й до нас таємно потрапляли нецензуровані вірші Василя Симоненка, Григорія Чубая, "Інтернаціоналізм чи русифікація" Івана Дзюби й ін. Ми розуміли, що на тлі столичних подій відповідні служби не могли залишити поза увагою інститутську літстудію – надто ґрунт був благодатний для посіву, – але через свою молодість і життєву недосвідченість навряд чи усвідомлювали, наскільки це серйозно. Та, з усього видно, добре усвідомлював це керівник літстудії викладач Микола Олександрович Кузьменко – людина, як згодом виявилось, з вразливою душею і закутим у рамки умовностей, глибоко тамований національним самоусвідомленням.

Він навчав нас техніці віршування і прозописання та водночас притлумлював усілякі прояви нестандартного мислення, виходу за межі допустимого, які визначив для себе і для нас. Чи які були визначені не ним, але яких змушений був дотримуватися.

Згадуючи недавно ті часи, Петро Велесик висловив думку, з якою важко не погодитися: "Микола Кузьменко оберігав нас від учинків, які могли б зашкодити нам. Він був чоловіком талановитим, але настільки в ньому жив цензор, що не міг піднятися вище декларацій. Він усе зробив для того, щоб навчити нас основам

літературної праці і водночас щоб ми не вийшли з наїждженої ідеологічної колії".

Можна сперечатися тепер, наскільки така його позиція була виправданою, але залишається фактом, що ніхто з літстудійців тих років не був виключений з інституту за своє вільнодумство, хоч, як уже говорилося, читали потайки все, за що в інших містах стинали голови.

Однак сам наш навчитель не вберігся. Надто прискіпливо взялися за нього органи після його позитивного відгуку на кандидатську дисертацію Степана Пінчука, просякнуту національним духом. Не витримавши такої "уваги", Микола Кузьменко добровільно пішов з життя.

Отож досконало опанувавши в інститутські роки техніку віршування, в ідейно-тематичній царині Петро Велесик, за його ж визнанням, втратив навіть те, що пульсувало в ньому у шкільні роки. І коли в шістнадцять років міг написати

*Україно моя, непорочна Рогнідо,
Лебедина розрадо, сумна журавлинь,
Ти блукала по світу, історія свідок,
Та ніхто не зневірився в правді Твоїй,*

то за час студентства вже й у естві молодого поета поселився самоконтролер, який переціджував думки, видаючи на папір хай і технічно досконалі, але загальники.

В сарненській райгазеті, куди влаштувався на роботу після інституту ("лірик" таки узяв верх над "фізиком"), показав оті писання Володимирові Кобисеві – на той час відомому в області журналісту і новелісту, і почув: "Ти таке понаписував!.. А не маєш чогось іншого, не для друкування?" "Є!". "То принеси-но..." Приніс, той почитав і сказав: "Оте забудь, що раніше показував, а працой у цьому руслі. То – всі, а це – ти".

2.

Витоки його ліричності, поетичних візій слід і справді шукати там, у рідній поліській глибинці, на берегах річечки Голубиці, де другого січневого дня 1944 року з'явився на світ Божий.

В офіційних документах і довідниках зазначено, що народився Петро Якович Велесик у селі Гута Костопільського району на Рівненщині. Насправді ж, як розповідає поет, сталося це у Кам'янці, що лежала на протилежному від Гути березі Голубиці. Але на початку п'ятдесятих за одну зловісну ніч вона була обезлюднена: більшість кам'янчан вивезли до Сибіру, зруйнувавши їхні садиби, а хто залишився – тих переселили в поближні села.

У Гуті, серед розкішних лісів, барвистих лук, на берегах Голубиці й проходило дитинство майбутнього поета. Святечна краса природи пробуджувала в дитячій душі глибокі почуття, душевні переживання, посилені тугою за матусею, яка померла, коли хлопчикові виповнилося лише шість років.

Закінчивши місцеву семирічку, продовжив навчання у Степанській середній школі, що за дванадцять кілометрів від рідної домівки. Під час щоденних мандрівок за знаннями вистачало часу і для задушевних розмов з друзями, і для роздумів, спостережень за чудовою природою. Саме в учнівські літа написав свої перші вірші, які опублікувала степанська районна газета.

А починав Петро Велесик як гуморист, протестуючи таким способом проти здебільшого побутових негараздів. Та якось трапилися йому на очі ліричні вірші Леоніда Куліша з Кричильська, які глибоко запали в душу своєю мелодикою. Потайки і собі став писати про природу, кохання:

*Не мани, вербиченько, за село,
Глянь, як небо хмарами затягло,
В росах змочиш ніженьки ти свої,
Бродячи, сполохаєш солов'їв.*

Цікаво, що мимоволі спонукавши земляка до ліричного самовираження, Леонід Куліш згодом сам почав писати гумористичні речі й став одним з визнаних в Україні гумористів.

А Петро Велесик і далі утверджувався як поет-лірик. Проте по закінченні із золотою медаллю школи зробив несподіваний вибір – вступив, як уже говорилося, на фізико-математичний факультет Рівненського педінституту. З другого курсу його

покликали на військову службу. Три роки прослужив у Приморському краї.

– Мене відразу вразила природа цієї землі, – згадує поет. – Там панувала якась урочиста цнота. А шум хвиль уночі – наче біг оленів... А біг оленів – наче шум хвиль...

Повернувшись зі служби, поринув у навчання, ціною великих зусиль надолужував прогаяне. І прийшло "друге дихання" – знову підвищена стипендія, радість пізнання нового. І – заняття в літстудії, поетична творчість.

Та – чергове випробування. Повертаючись із колгоспу з осіннього збирання врожаю, студенти потрапили у жахливу автомобільну аварію, в якій троє з них загинуло, а Петро Велесик, разом з іншими, був тяжко травмований...

Долаючи хвороби – переніс аж чотири хірургічні операції, – закінчив фізмат, згодом здобув ще й журналістську освіту. Після сарненської районки працював власкором обласної газети, редактором костопільської районної та обласної газети лісівників. Багато років очолював газету обласної ради "Вісті Рівненщини". Заслужений журналіст України, колишній голова правління обласної журналістської організації Петро Велесик – автор цілої низки поетичних, художньо-документальних та художніх прозових книжок, друкувався у колективних збірниках "Пісня і праця", "Поезія", альманасі "Вітрила", різних періодичних виданнях України. Його поезії перекладені білоруською, російською та тувинською мовами. Він – лауреат літературної премії імені Валер'яна Поліщука та екологічної премії імені Івана Носаля.

Без Петра Велесика важко уявити життя обласної письменницької організації, хоч шлях його до членства у Спілці був непростим. Прийнятий у спілчани Волинською письменницькою організацією, яка на той час об'єднувала і рівненських літераторів, був запрошений і на організаційні збори новостворюваного рівненського осередку, однак з якихось причин повторний розгляд його справи відклали. Хоч для чисельності "виписали" письменників з інших країв, а одного – навіть з Москви. З якої причини було це зроблено – ніхто й не спробував пояснити, й донині

губиться у здогадках, жартуючи: може, підвели вуса, які, незважаючи на наполягання обкомівського функціонера, так і не поголів?.. Згодом справедливість усе ж восторжествувала.

Така ж, як і в юності, розважливість, уміння ладити з людьми різних поглядів і уподобань задля загальної справи, влучність в оцінках явищ літературних і побутових, непоступливість у питаннях принципових, основоположних – риси, які принесли Петрові Велесику визнання у письменницькому і журналістському середовищі, допомагають творити речі високохудожні, сповнені життєвої правди.

3.

Деб'ютна збірка віршів над назвою "Вербова колиска" Петра Велесика вийшла у київському видавництві "Молодь" в 1983 році. Благословили її у світ рецензент Віктор Женченко та редактор Василь Герасим'юк. Сьогодні перший з них – знаний в Україні поет, а другий у 2003 році удостоєний Шевченкової премії. Уже це засвідчує, що аби-кого уводити в літературу вони не взялися б.

Більшість віршів у ній – справжні поетичні одкровення. Й нині, через кілька десятиліть, думаю, авторові не соромно за неї перед будь-якою, чи то читацькою, чи професійною аудиторією. Хоча були там і так звані паровози, без яких не обходилося у книгах і початкуючих, і знаних літераторів.

Розділ "Утвердження", яким відкривається збірка, – це відгомін історії краю, гіркий спогад про материнську долю, про своє сирітство.

*Мама потрібна не тільки маленьким...
І дорослим потрібна. Дуже.
Лелечата, погляньте, без ньєнки
У гнізді сиротливо тужать.
В лелечат, як і в мене, серце
У болючому трепеті.
Склала крила лелечиха мертва.
... Мамо, де ж ти?*

А затим знову про матір. На цей раз ту, що ходить на могилу сина, приносить звідти додому "німу печаль". І як афоризм:

*Хто каже,
що нема незамінних,
той у житті
нікого не втрачав.*

Пам'ять, обпечена війною, ятриться, болить, не дає збайдужіти, зачерствіти. Про це й мініатюра "Біля обеліска", де тиша "стріляє // без промаху, // прямисінько в серце". А в "Спіралі життя" – несподіване фізико-ліричне спостереження, що "квасоля в'ється справа і наліво", за цим же законом "прощальне коло в небі креслить птах". І все те – "витки життя". Та є й виток смерті: "лише в стволах нарізи навпаки".

Але над усе пережите, мученицьке оптимістичний завершальний акорд цього циклу, визнання:

*Мій храм душі
не спалений війною.*

Ще один розділ збірки, озаглавлений як і вся книжечка, – то пейзажі рідного краю, тонкі порухи залюбленої у нього душі. Про ту ж річечку Голубицю, де спомини поета "днюють і ночують", де:

*на оксамиті трав,
бувало, вечір
на ніч постеле
й під місяцем
на блискітках купав
тремтить до ранку
снів моїх метелик.*

Аж тут чиєсь скептичне: "ет, канавка!" І услід за словами – недопалок, пожбурений у воду. Та поет знайшовся на гідне заперечення: не треба так зневажливо про річечку його дитинства, як і про будь-яку іншу, бо

*... вона
в Дніпрову воду
свою переливає
навесні.*

Вірш побудований за усіма літературними канонами: ідилічна зав'язка, що набуває все вищого й вищого, просвітленого звучання, аж тут – конфлікт (канавал!) і прекрасне за своєю суттю розв'язання цього конфлікту. Можна тільки позадрити авторові, який так вправно висновує канву твору.

Подібна архітектоніка віршів у нього непоодинокі ("Лось", "Соняшник", "Тремтить найперша золотинка літа...")

У цьому ж розділі з'являються образи, які потім пройдуть-пролетять через усю творчість поета – образи коней, то сполоханих, розпашілих від бігу, то стриножених. Навіть у назвах його збірок пряма чи опосередкована їх присутність стане неодмінною.

Нерідко буденний, багатьма обіграний образ, ужитий поетом, раптом переростає в оригінальний, витончено-поетичний.

*Цей ліс одвічно молодий і древній...
Тут бродять добрі феї довкруги.
Тримують небо на плечах дерева -
Мої атланти і мої боги.*

На перший погляд нічого нового. І феї бродять, і атланти тримають небо не в одному вірші не одного поета. (Пригадується російська пісенька початку шістдесятих: "Атланти держат небо на каменних плечах...")

Але який несподівано красивий поворот:

*Десь впало дерево зі стогоном розпуки –
І стала тяжча ноша для живих.
О, як їм важко на зелені руки, –
Коріння жил здувається в траві.*

Віршам першої збірки Петра Велесика, як, до речі, і всіх наступних, характерна відсутність зайвої описовості, вміння кількома мазками створити чудовий крайобраз: "Тут // Білий

*берег, // І білі сосни, // Тут // Білі трави, // Тумани; // Червоне лиш в
цім царстві // Сонце, // Із котрим // Граються лини..."*

Частина віршів присвячена коханню: ніжними поетичними
тонами і напівтонами змальовує поет перші юначі почуття:

Я схмелів від тремтливого дотику!

Сколихнули мої літа

Чи ворсинки вербових котиків,

Чи несмілі твої уста...

Але й у них його не полишає думка, що в епоху формул
"Квітам почуттів // В абстрактних кліщах // Все стає тісніше".

Тут знаходимо своєрідний відголосок згадуваної уже
дискусії про "фізиків" і "ліриків". Наш автор проти такого їх
протиставлення. Бо, коли віддамо перевагу раціональному, то хто
ж тоді у "формулах опише // Глибінь очей // Або розкриля брів? //
Хто знайде точку // Відліку розлук, // Черкне на ватман // Шеніт
тополинний, // Відтворить в цифрах прихисток калини // І теплоту
// Коханих // Ніжних // Рук?... "

Відповідь на поставлені питання нам відома: спроможний
зробити усе це фізик з ліричною душею, який посередництвом не
формул, а лексем відтворює внутрішній стан свого героя, його
почування.

Звертає на себе увагу у "Вербовій колісці" невеликий цикл
чотирирядкових мініатюр "Листя". Він теж засвідчив, що в літе-
ратуру увійшов поет оригінальний, здатний кількома реченнями
витворити оту формулу, якою можна передати гравітацію душі,
хоч сам він у цьому поки що не впевнений: "Є на світі таки
гравітація душ, // Хоч для неї ніхто ще не винайшов формули".

* * *

Від виходу у світ першої збірки до двох наступних минуло
вісім років. Для творчого зростання поета часова відстань немала.
До того ж, як пам'ятаємо, то був час занепаду, розхитування устоїв
старого суспільного ладу й утвердження нечуваних вольностей –
як у мисленні людей, так і подекуди в реальних їх учинках. Усе це
не могло не позначитися на світосприйнятті поета, викликало у

його душі потребу самоаналізу, пошуку відповіді на питання, сформульоване наприкінці "Бурштинової роси" (1991):

*Ну хто, ну хто я на своїй землі,
Яку люблю, кохаю до загину?
Пташина на пораненім крилі,
А чи вітрами загнана билина?*

А скоріш за все "...Зранений вовк, // що втікає в гущак перепадком..." Це – з "Монолога вовка", вірша надривного, трагедійного, де "Бура кров з-під слідів, // а чи розпач зацькованих літ..." Зважитися порівняти себе з вовком – не кожному дано. І раптом несподіваний поворот, такий характерний, як уже говорилося, для архітектоніки віршів поета:

*Але ж тому я – вовк,
що не був по-овечи покірним.
А інакше вівцею,
як багато хто в світі цім,
став.*

"В новій збірці поезій Петра Велесика – роздуми про людську честь і гідність, тривога і біль за долю рідного краю, віра в торжество добра і правди", – сказано в анотації до "Бурштинової роси". Сказано хоч і не досить оригінально, але присутньо.

До цікавих пейзажних замальовок тут додалися вірші медитаційні, в яких автор намагається досягнути смислу людського існування, навчитися розрізняти, уловлювати межу між добром і злом, шукає відповіді на питання, які кожен суцільний мав би собі поставити: "Невже не плаче совість, як вдова?", "Хіба ж не гріх, не найчорніший гріх?", "Як же сталося, як, що в шаленім бездумному колі // Ми, немов дикуни, гарцювали по долях своїх?"

Це вже поезія здебільшого іншого плану, аніж в першій збірці. Якщо там переважали елегійність, замилювання довколишністю, а конфлікти існували хіба лише між людиною і цією довколишністю, то тут уже – суперечності dokonують самого ліричного героя, його переповнюють сум'яття, все чіткіше і яскравіше

проступають на перший план конфлікти між людиною і суспільністю.

Яскраво ілюструє такий перехід однієї якості в іншу вірш "Білка", уміщений і в першій, і в другій збірці. Йдеться в ньому про білку, яка *"Полум'ям гасає в сонній клітці, // Крутить невгамовно коліща"...* Їй хочеться мчати у рідний ліс, до малих білчат, але ж цілком зрозуміло, що біг у клітці – біг у нікуди. І через те вона *"На очах у всіх роззяв згоряє // на страшому власному вогні"*.

У першому варіанті вірш цим спостереженням і закінчується. Така собі мелодраматична картинка з життя братів наших менших. Але в "Бурштиновій росі" він має ще одну строфу:

*А душа і сивіє ї волає
У безглуздій сірій метушні.
І здалось мені – то ж я згоряю
В чорній клітці на страшнім вогні.*

Звісно, така рефлексія не могла з'явитися в книжці, виданій на початку вісімдесятих. Інша ситуація – дев'яності. Можливість очистити думку від езопової мови, сказати, а надто оприлюднити те, "що на серце лягло", забарвити його публіцистичністю, інвективувати, відкрила нові обшири в ідейно-тематичному розмаїтті написаного Петром Велесиком. Зрештою, це заторкнуло чи не кожного українського поета, бо така потреба визріла в нетрях суспільного буття. Відрадно, що ця публіцистизація не знизила художній рівень написаного Петром Велесиком, а, навпаки, вияскувала його.

* * *

У третій збірці, яка з'явилася в тодішньому "Радянському письменнику" під назвою "Сполохані коні" (1991р.), він продовжує шукати відповіді на питання, які ставить перед нами життя:

*Чомусь отак і на землі,
і в небі.
Від сильних ждем
Підмоги в бурелом.*

*А що ж виходить?
Той,
Найслабший лебідь,
Завжди підставить
Стомлене крило.*

Не облишив поет і згадуваних "фізико-ліричних" досліджень, уже з них висновуючи свої маленькі відкриття. Як ось таке. Крилатий вітряк рветься у небо услід за малою пташиночкою. Однак дуже крило не може підняти його до небес. Чому?

*І хай наука стверджує своє,
Що є на світі підймальна сила,
Можливо, й так, та сила щось дає...
До крил потрібно – щоб душа летіла.*

Як і в першій, у цій збірці знову переважає сповідальна лірика, що робить її привабливою не лише для читача з явно вираженими громадянськими устремліннями, а й того, що шукає у віршах суголося своїм сентиментальним настроєм.

*Знову туга, як сплеск на вечірньому плесі,
Знов наснилось мені колоскове село:
Ніби лодія біла з кленовими веслами...
Розтривожило серце – в далину пропливло –*

Елегійно вимальовує поет картину свого душевного сум'яття, а відтак і збурує притлумлене сум'яття не одного читача.

Петро Велесик – максималіст. Але максималіст соромливий, з осторогою не поранити своїм максималізмом когось. На противагу відомому "Краще синиця в руці, ніж журавель у небі" він "ніколи в житті не старався піймати синицю. // Виглядав журавля..." Однак ота соромливість, осторога спричинила, що

*... Скільки раз за крило я тебе не схопив, о пташино,
Все боявся довіру ненароком поранить твою.*

Згадаємо, що час виходу в світ обох збірок – це час активного пошуку українцями своїх першовитоків, занурення і відкриття для себе й інших своєї славної минувшини. У Петра Велесика це занурення в минувшину вилилося, поряд з іншим, в інтерпретування поетичними засобами легенд, що побутують серед краян.

Так народилися епічні героїко-романтичні поезії "Дівочий брід", "Катеринка", "Бурштинова роса", де з глибоким психологізмом виписані картини з часів поневолення краю ординцями-зайдами.

* * *

Наступна книжка поета отримала назву "Схолоне стремено" (1995), але це лише поетичний образ того, як жде зажурена Україна заблуканих синів, мов схололе стремено жде вершника, й аж ніяк не свідчення, що схолола, зачерствіла душа його ліричного героя. Тут таке ж, як і раніше, загострене сприйняття оточуючої дійсності й пошук відповіді на нові питання: "Де ж наш берег? Де наші затишні причали? // Де та гавань?.." А часом проривається поміж філософсько-благісним й питання, поставлене руба: "Скільки ж то коштує // зрада?" Сьогодні – не тридцять срібняків, як було це за часів Христових.

Поет діткливо уловлює найпотаємніші порухи людських почувань, помічає те, в чому інколи самому собі не хочеться зізнатися. Але зізнавайся не зізнавайся, а ці почування живуть, владарюють тобою:

*Гріховні сни наснилися тобі,
І млюсть солодка огорнуло тіло...
.....
.....
Сполохалась, що справдяться ті сни...
Ще більше – що не справдяться ніколи.*

Теми для своїх поетичних розмислів поет черпає з нашого повсякдення та з минувшини, щоразу осяваючи загальновідоме власною трактовкою подій чи ситуацій, несподіваним, часто

парадоксальним висновком, ненав'язливою психологічно вмотивованою "мораллю", а то й наданою читачеві можливістю самому виснувати цю "мораль". Проілюструвати це твердження дозволю собі, зачитувавши ось таку мініатюру:

"Чорний вершник // на білим коні. // Подавай відчайдухам // лиш білих... // Скільки їх, // як метелик на гніт, // скільки їх і летять, // і летіли?! Чорний вершник... А тінь його біла // похитнувся у стремені – // Кінь побіг, // ну а вершника вбили."

Справді, скільки таких відчайдухів згоряло в полум'ї своєї відчайдушності, на погляд обережного – безглуздо. Але ж на таких і тримається цей світ, без них не було б поступу вперед.

Оглядаючи попередні збірки, я здебільшого вів мову про художньо-тематичне спрямування віршів Петра Велесика й не було потреби зупинятися на їх формотворчих особливостях, бо писані вони в традиційному стилі: римовані рядки з однаковою кількістю наголошених і ненаголошених складів, розбиті чи не розбиті на стопи. Та от у "Схололому стремені" знаходимо аж цілий вінок сонетів.

Відразу зазначу, що до подібних формотворчих вправ ставлюся дещо насторожено. Бо часто автори, намагаючись втиснути думку у форму сонета, а тим паче вінка сонетів, живцем її обпатрюють, через що вона втрачає новизну, художність. Читаєш такий витвір – усе ніби й правильно за формою, а поезії – немає.

На щастя, Петрові Велесику вдалося уникнути подібного нівелювання думки, тут форма не вступає в суперечність з художньо-виражальними засобами, а перебуває у взаємній гармонії, доповнюючи і виправдовуючи одне одного. І увесь вінок сонетів має піднесено – романтичне звучання, де переплелися воедино і благісні картини природи, і найпотаємніші ліричні почування героя, і загадкова "вона", без якої *"І життя – безглузда гра, // Таке собі, мов ластів'я безкриле"*.

* * *

Знаковою у творчості поета стала збірка "Сенс нестерпного польоту", датована 2002 роком. Найперш, звертає на себе увагу

вже сама її назва – ускладнено метафорична. І лише прочитавши усю її, а надто вірша, що й дав назву книзі, приходиш до висновку: усе вмотивовано, виправдано.

Починається згаданий вірш зі звичного, не раз оспіваного – переспіваного: відлітають у далекі краї лелеки, "лине розпачу клеткіт", і "сніг засліплює очі", треба б зупинитися, набратися сил... Але, згадаймо, як часто це буває у Петра Велесика, несподіваний поворот в сюжеті: он на горбку вітряк, який *"зупинився і застиг, мов прикутий, // й залишився прив'язаний до припишкликх небес. // В крилах б'ються вітри, їх ламають – не крутять"* І, як висновок:
... Є в польоті нестерпному непояснений сенс.

Отой "нестерпний політ" і "непояснений сенс" уловлюється в кожному вірші збірки, багато з яких написані на одному подихові, а коли точніше, то на одному видихові, й народжується афористичне: *"Душу раниць, повірте, не гостра стерня – // Заганяє безвихідь в обійми печалі", "Батогами коней норовистих не вчать // А лише вибивають німу непокору", "Без солов'їв калина, мов чужа. // А солов'ї сумують без калини. // Отут межа, невидима межа – /// За нею вже немає України"*.

Україна, її минуле й сучасне зримо присутні на сторінках книги навіть тоді, коли на те немає прямих посилань. І це ще одне свідчення зрослої майстерності автора – дозволяти читачеві бачити поміж рядками, проникати у підтексти написаного, спонукати його до власних умовиводів.

У цій же художньо-образній тональності написано й поему "На причалі печалі" – річ в якійсь мірі експериментальну, адже, як говорилося вже, Петро Велесик не часто відступає від традиційних форм віршобудови. І треба зазначити, що експеримент цей удалий: і за сюжетом, і за формою викладу матеріалу це справді поема, цілісна, з гармонійними переходами одного розділу в інший, і, навіть, прологом та епілогом. За обсягом – вона невелика, проте події настільки спресовані, що нерідко декілька рядків уміщують у собі цілий відтинок життя героя: його дитинство, юність, перервану війною, німецький полон, а після втечі – полон російський,

катування й знуцання начебто "своїх" – невідомо за яку вину. І та грубо прицвяхована до нього вина не дає йому спокою, мучить, терзає: за що?

Трагічна доля однієї людини – то вже підстава, щоб жахнувся увесь світ, а що ж говорити про трагічну долю цілого народу!

Це ж треба так:

увесь народ

з виною.

Це ж треба так:

увесь народ –

жебрак!

Зацькований братами,

не ордою,

В своєму домі

сам собі чужак.

І вже наостанок запитальне:

Невже печаль –

то наш причал?!

Вважаю, в багатьох, хто прочитає ці завершальні рядки поеми, як і саму поему, зануртує в душі, збуриться хвиля протесту: ні, неправда, не печаль наш причал! І не в "ярмі покори" маємо жити. Й за тим збуренням послідує дія, на що, здається, й сподівався автор.

* * *

Знаючи Петра Велесика більш як чотири десятиліття, спілкуючись з ним, часто читаючи вірші, зачасти ще задовго до їх оприлюднення, був приємно вражений, отримавши від нього книжечку-розмальовку "Що пише бусьок" (2000). Виявляється, він не лише "дорослий", а й гарний дитячий поет!

Доц іде,

доц іде.

Тільки ноги його

Де?

*Ніг нема,
а кроки чути?
Див таких
не може бути.
Мабуть, він
біля порогу
залишив сушити
ноги.*

Ця потаємна, мабуть, і для нього самого грань його таланту проявилася з появою на цей світ внучки Софійки, якій і присвячується книжка. Якщо це так, то хотілося б побажати йому багато-багато внуків, а затим і правнуків, та щоб за кожним їх народженням народжувалася подібна збірочка. Ото була б радість не лише для родини, а й усіх дітлахів, які матимуть щасливу нагоду читати і розмальовувати подібні книжки.

* * *

Наскрізь просякнута дощем і сумом осіннього згасання наступна збірка поета "Листя у слідах", що з'явилася в заснованому ним видавництві "Роса" в 2006 році. Епіграфом до неї можна було б поставити його ж слова:

*І спомини, як дріт, переплелись,
І сурмлять журавлями понад гаєм.*

Журливі настрої властиві кожній людині, а надто, якщо їй за шістдесят, і від того немає порятунку. Інша справа: пронизані вони сльозливим песимізмом чи усе ж життєствердні, такі, що спонукують до оптимістичного світосприйняття. У Петра Велесика вони оптимістичні: *"Дитинство те, ну геть не золоте.// Із журавлем цибатим біля хати.// Чому ж про нього хочеться згадати// Й щораз від згадки радість проросте?!"*. Проростає у ньому радість і від згадки про річечку дитинства Голубицю, що *"між трав вигравала в долині"*, і про *"Лісу долоні шорсткі, наче батькові руки"*, де *"Світ усміхнувся синню безмежної висі"*, бо у цьому світі

"Усе до ладу, усе так:// І копи, й озимі засіви,// І навіть у небі літак,// Що тягне нам осінь на ливі".

Книга поділена на три розділи, кожен з яких, за задумом автора, згруповує вірші певної тематики ("Ілюзія вибору", "Жінка і люстерко" та "Довіряки"), але загальна їх елегійність, непроминальні картини з минулого, що запали в пам'ять і будять у "роз'ятреному серці" дивні видива, переплітаючи їх з сучасністю, роблять її цільною, а перехід від розділу до розділу малопомітним, від чого збірка прочитується, як мовиться, на одному подиху.

Вірші тут позначені мудрістю прожитих і пережитих літ, а рефлексії, на мій погляд, більш філософічні, ніж у попередніх книгах. Ось візія осіннього базару, на який прийшла берізка:

*Тут показують стільки усякої всячини:
І гриби, і горіхи – бери та бери...
І дають лише золотом кожному здачу.
А хтось шепче: "То листя зірвали вітри".*

Або ще такі рядки з вірша "Провина циганки":

*Циганочко, не треба, не гадай
І не дивись у небо так пророчо.
Скажи мені, у кого вкрала очі?
Якщо у нічки – то назад віддай.*

*Бо де ще зорям прихисток знайти,
Коли із неба темрява пропала?..*

У тому ж філософічному світлі бачиться авторові і скороминуща, на жаль, врода жінки, яка у всьому звинувачує дзеркальце (вірш "Жінка і дзеркальце"). Його ж порада: *"Будь вдячна Богові за суцільний свій портрет, // Весні радій, не натякай на гірше:// Чарівна ти, якщо для тебе вірші// З любов'ю вчора написав поет".* Звісно ж, про поета тут ідеться в переносному значенні. Хіба мало що заради жінки може зробити чоловік навіть коли він не поет!

І, як і в попередніх збірках, не обійшов автор образу коня. Цього разу у ще одному спогаді з дитинства – триптиху "Розмова з

конем". Сюжет до болю звичний для колгоспних часів: прийшла на село "бомага", що коні вже відслужили своє і треба "Усіх їх негайно... На м'ясо негайно... Усіх".

*А ще учора гриву пестив я
Таку розкішну, як трава у лузі.
І мчалася фантазія моя
В сідлі за сонцем на далекім пружі.
О як ти глянув з докором в мій бік!
У погляді – зневаги сплеск за зраду...*

Та що міг удіяти підліток проти сили влади. *"У три розтяжки повели коня, // А він іржав, вудила гриз до крові"*. Кинувся на захист, але його *"Відкинула недбало охорона"*. І плакав у закутку, шукаючи спокути. *"...Роки, роки.. Уже давно я – дід, // А от коня того не зміг забути"*.

Ах, яка ж до щему знайома картина. І в моїй підлітковості сталося подібне, тому й сприймається вона так болісно зримо. Але, гадаю, й новому поколінню, зрослому в інших умовах, защемить після прочитання триптиха. А коли це трапиться, то його автор може бути втішеним – зі своїм завданням він справився.

* * *

І вже анітрохи не є несподіваним, що наступна поетична книга Петра Велесика озаглавлена "Голуба вуздечка" (2008). Аж напрошується крамольна думка: а що якби взяти та й порадити йому вибрати з усіх своїх збірок вірші, де згадуються коні, і укласти з них окрему книжечку... Укладають же збірки, присвячені коханняю, жінці, природі, якійсь історичній події. І була б отака собі антологія одного автора, освідчення і засвідчення любові до чи не найвідданішої людини істоти на землі, яку сама людина так мало шанує.

То про що ж нова книга поета? Замість рецензента хай про це розкажуть перші рядки уміщених тут віршів: *"Мов хробачня, // гризуть нас протиріччя."*, *"Тобі не пасує притулений сум до лиця"*, *"Накосив я сірі копи песимізму"*, *"Ми не чуєм плачу"*, *"Із дня у день думки, мов погорільці"*. *"Обкрадена Вкраїнонька моя"*, *"Десь*

зблукали в пралісах долі людські", "Немає друга: є й нема", "Найважче в цьому світі бути собою", "Чорний вершник// на білім коні", "В моєму краї, де так щастя мало"... У цих та інших рядках збірки роздуми про непросту минувшину і не менш складне сьогодення України і свого краю, про людську велич і підлість, одвічне протистояння доброго і злого, красивого і потворного, несхитна віра в те, що добре, красиве усе ж таки візьме верх. І станеться це

*Коли схилюсь
над цвітом ненароком,
шепну тихенько:
– Квітенько, привіт!
...Маленька незабудка
синьоока,
А диво превелике –
на весь світ!*

А ще ж є й інші лікувальники душі: "Ластівки над авто", "Акація", "Деревій", "Черешні", "Папороть", "Зозулинець", "Соняшник" – усе це назви віршів, що містяться здебільш у другій половині книги, як засвідчення торжества доброго і красивого в цьому житті. Є тут і зворушливі спомини-картинки з далекого дитинства, і ніжні освідчення зрілого вже чоловіка коханій:

*Хвиля б'є у весло, осінь вже золота,
Золотиться вже явір над кручею.
А гарячі вуста шепотять неспроста –
Грає скрипка на наших заручинах.*

4.

Що спонукає поета братися за написання прозових речей? А що спонукає зрілого, усталеного прозаїка вдаватися раптом до віршованих одкровенень?

Найточнішу і найпростішу відповідь на ці питання дав ще Йоган Гете: одні художні задуми вимагають віршів, інші – прози. Багатопланова, панорамна картина життя людини чи спільноти, у її розвитку, деталях, яку часто породжує творча уява автора, не

може бути втиснута у прокрустове ложе вірша. Тобто певний зміст вимагає певної форми.

Що Петро Велесик, розвиваючись і утверджуючись як поет, не міг не прийти до прозописання, можна було здогадатись ще з перших його збірок, де, як уже говорилося, чимало віршів мають чітку структурно-композиційну побудову, завершуючись несподіваною розв'язкою. Він уже тоді перебував на пограниччі між власне поезією і поезопрозою.

І от цілком прогнозовано побачила світ книга його художньої прози "Приворотне зілля"(2003). За визначенням автора – це оповідання і новели. А як на мене, то поділ цей умовний і зроблений, очевидно, лише за критерієм, якого притримуються деякі літературознавці: новела – стиліша за оповідання прозова форма. У книзі і справді є більші-менші за обсягом речі. Але якщо поглянути на їх мовно-композиційну структуру, то це чистої води новели, як їх розумів і бачив згадуваний уже Йоган Гете.

"Щоб прояснити вам, – розповідав він, – порівнянням хід розвитку... новели... візьму зелену рослину, яка над корінням виганяє сильну стеблину з міцним зеленим листям і зрештою увінчується квіткою: квітка є щось несподіване, вона дивує, але вона мусила з'явитися і все зелене листя лише для цього й росло, без квітки не варто було б його ростити".

З часів Гете з'явилися й інші різновиди новели, але саме такий метод мовно-композиційної побудови твору і лежить в основі "Приворотного зілля".

Як і в поезії, в художній прозі Петро Велесик традиціоналіст. Тут немає притаманної багатьом сучасним авторам, особливо молодим, модерністської і постмодерністської психологічної описовості, коли на першому плані не дія, а довжелезний авторський переказ внутрішніх рефлексій героя, однолінійних описів на зразок того, як герой прокинувся, поснідав, пішов кудись, щось побачив, когось зустрів чи й ні, посадомазохістствував у думках над собою і знову ліг спати...

Автор пропонує нам буденні образи героїв, які не люблять пишних фраз, змальовує звичайних людей у начебто звичайній

обстановці. Але які характери, які пристрасті ховаються за цією буденністю!

В ряді новел він звертається до світу дитинства, який так чітко закарбувався в його пам'яті, лаконічними фразами, без штучної патетики і такої ж символіки уводячи в нього й читача.

Василько з новели "Сорока-білобока", підгледівши, як сорока викрадає із кубла курячі яйця та випиває їх, заходився й собі те робити, навіть змагання влаштував – хто перший підстереже, коли курка знесе яйце.

Запідозрену в крадіжках сороку на прохання бабці кульгавий Юрко вбиває. А Василько "... схилився над убитою пташкою. І раптом стрівся з її поглядом. Очі сороки були ще живі, і в їх глибині тремтіла така печаль, що Василько не стримався і схлипнув".

В іншій новелі ("Вишньоха") змальовано подібного шибеника, дії і вчинки його уже начебто спрямовані на благо.

Корова Вишньоха привела теля. Їй дід, щоб теличка не ссала корови, прилаштував їй "намордника" – кусок реміняки із вбитими цвяшками. Побачив малий, як боляче корові, коли тим їжаком теля тицяється у вим'я, і потайки став знімати його, щоб теля нассалося, а потім знову одягати. Так тривало доти, доки якогось ранку дід не залигав Вишньоху і не повів продавати: нащо така корова, яка даремно сіно переводить, а молока не дає.

В цих та інших "дитячих" новелах немає зайвих красивостей, претензійності, відсутній манірний психологізм, а є реальні картини непростого світу, в якому доводиться жити і уживатися з його умовностями, з його суперечностями ще не сформованим дитячим характерам. Їх уходження в цей світ не таке просте, часом болюче, з помилками, розчаруваннями, радістю відкриття нового і прикрощами від втрат. Недаремно дорослі говорять, що хорошими намірами вистелена дорога в пекло. А як зрозуміти, як досягнути цю істину, як і багато інших істин дитині, підліткові з його ще чистою, незаплямленою умовностями душею.

Автор не ставить усіх цих питань у своїх новелах, він лише майстерно змальовує життєві ситуації. Але ми бачимо, чуємо, як

мислять його герої, вони змушують висновувати усі ці запитання і шукати на них відповіді самого читача.

Без перебільшення скажу, що подібні "дитячі" новели прикрасили б будь-яку школярську "Читанку". Вони позбавлені відвертої нав'язливої дидактичності, але у них є живі дитячі характери, персонажі, вчинки яких такі повчальні.

Герої "дорослих" новел Петра Велесика – теж люди переважно із села, й ситуації, в які вони потрапляють, – теж здебільш буденні, звичні, хоч інколи і виходять за межі усталеного. Але спостережливе око письменника уловлює в тій звичності – незвичності значуще, огранює його, наче ювелір огранює шматок породи, народжуючи дивовижу. З усього видно, що новели ці писалися впродовж кількох десятиліть, окремі, може, ще в юності. А тому й персонажі їх діють у різних часових просторах, при різних суспільних обставинах, але про що б не йшлося – вони яскраво індивідуалізовані, наділені тією притягальністю, яка робить їх близькими, зрозумілими, а їх вчинки – поясненими.

Сидір Мжичка з новели "Циркуляр" – типовий сільський голова десь п'ятдесятих років минулого століття. Чоловік, що не закінчував якихось інститутів, але по-селянському мудрий, якого доля (чи недоля) і влада поставили на чолі села, щоб сповняв вищестоящі розпорядження. І от отримує він циркуляра "по скороченню поголів'я – як по-канцелярськи говорити, а по-простому, по-селянському, то це – вирізати в селі половину свиней. Щоб більше однієї голови в жодному господарстві не було". "Потріпана несправедливістю, більше, ніж усякими незгодами, пам'ять повернула його у сорок четвертий". А було так. Фашистські кулеметники засіли на пагорбі й прострілювали єдину дорогу поміж болотами, якою вкрай потрібно було прорватися роті, в якій служив Мжичка. За взводом взвод кидав ротний на ті кулемети. Не витерпів сержант Мжичка. "Невже не можна вечора дочекатися? Далася вам ця дорога. Вороння тими ж трупами передавиться, – кинув зло молодому командиру роти.

– Під трибунал захотілося, сержанте?! – сердито обірвав його ротний".

Пройшли тією дорогою таки з темрявою. А вранці викликав ротний сержанта до себе.

"Йшов Сидір на виклик, а думка єдина гупотіла у мозку:

– Отак і до трибуналу достукався, панікером став..."

Проте командир роти вже не був отим безшабашним молодиком, який погрожував йому трибуналом учора, якісь величезні зміни сталися в ньому за цю ніч. І Мжичка почув: "Пробач, сержанте. Довіку не забуду, що до циркуляра ще розум і серце потрібні"...

Отож отримав циркуляра "скоротити поголів'я". Часи відомі: не виконаєш – сам загримиш туди, де Макар телят не пас. Проте виконати таке дурне розпорядження він теж не може. А в самого теж двійко поросят, не поросята – шурики. Проте з нього буде найперший спрос – тому заходився різати одне. Дружина в плач та в крик, але що вона вдіє. На поміч покликав Явдоху, мовляв, хай допоможе циркуляра виконати. Явдоха й собі бідкається, що теж недавно купила двійко поросят. Сидір їй на те: "А Настя ж казала, що одне здохло..."

– Що правда, то правда. Таки здохло. Вчора прийшла з городу, а воно уже холоденьке, – відразу знайшлася Явдоха"... І полетіла від хати до хати чутка про циркуляра.

Коли вранці з активістами пішов Сидір Мжичка по селянських хлівах, виявилось, що односельці живуть уже, як того вимагає циркуляр. Правда, Явдоха трохи не сплехувала: друге, приховане, поросля ледве не звалилося з горища на голови перевіряючим.

"Увечері сміялася над Сидором Настя. Сміялася, як село обвело його навколо пальця. А потім "шурика" згадала і знову заголосила.

Але Сидір не огризався. І не ображався на дружину. Навпаки, був задоволений, раз вона повірила, то зроблено чисто".

Це вже – характер. Сформований упродовж усього дотеперішнього життя героя.

Якби автор захотів показати нам, як устоювався цей характер, як на результат "працювали" різні ситуації, в які потрапляв герой від свого народження (а не тільки згадати один воєнний епізод. Може, цей епізод, уведений у канву твору і спонукав авто-

ра назвати його оповіданням?), то для цього слід було б братися за написання цілого роману. Проте маємо характер на певному етапі його розвитку. А це – ще одна прикметна ознака новели як жанру.

Відомий теоретик новели Василь Фащенко стверджував, що талант прозаїка, як правило, перевіряється пробою на новелу. І цю пробу, на моє переконання, Петро Велесик пройшов.

Якщо ж пристати до думки деяких літературознавців, що несподівана сюжетна розв'язка (згадаймо квітку Гете) – це не жанрова категорія, а одна з прикмет стилю, то можна констатувати, що Петро Велесик виробив свій стиль прозописання з притаманним лише йому світосприйманням, баченням речей і явищ. І це світосприймання стримано-непатетичне, реалістично-аналітичне.

Його малі прозові речі фабульні, позбавлені ускладненої метафоричності, символіки, з міцно зчепленими сюжетними частинами, доречно ужитими словами та короткими реченнями – майже нічого зайвого, такого, без чого можна було б обійтися.

Цікаво, що гарний пейзажист у віршах, у прозі автор послуговується описами природи лише зрідка, змальовуючи її небагатослівними, але яскравими мазками. "Сонце зависло в озері. Рибки підпливають до нього, підштовхують носиками, наче велику диню, повільно котять на захід" ("Рожева квітка"). "Осінь пробіглась лісами і полями, зацьвохла холодними батогами дощів по вікнах принишклого села, що потонуло у червонястих, наче стяги, кленах, які тримають на своїх плечах важке залізне небо" ("Запросини").

Скупий Петро Велесик і на портретні характеристики, лише вряди-годи зронить декілька слів, щоб змалювати свого персонажа. "Поряд з нею, граціозною, незалежною, впевненою в собі, Іванко здавався щигликом з підстреленим крилом" ("Приворотне зілля"). "Брязнули двері, і на порозі з'явився старенький згорблений дідусь" ("Абонент"), "Увечері, коли попорав худобу, Микита дістав з шафи прямокутник дзеркала, похукав, неквапливо протер засмальцьованим рукавом. Подивився сам собі в очі, провів долоною по запалих щоках. Зітхнув" ("Верб").

Але, перечитуючи вкотре новели Петра Велесика, починаєш розуміти, що ні розлогих пейзажів, ні детальних портретних

характеристик манера його письма і не потребує. Відсутності того чи іншого навіть не помічаєш, бо для автора, а відтак і читача важливі не авторські характеристики, а самохарактеристики героїв. Їх кругозір, широта чи обмеженість натур, устремлінь розкриваються через напружену, майже драматургічну дію, майстерно виписані діалоги. Саме це й вияскравлює, індивідуалізує героїв новел Петра Велесика.

Для саморозкриття, самохарактеристики деяких із них автор вправно вживає також невласне – пряму мову, як, скажімо, у новелі "Гроші за Буланого".

Вигідно, як йому здавалося, збувши на базарі коня, дід Карпо повертається додому і веде заочну сварку з Христею. "Заочну. Бо сварка з жінкою виходила у нього тільки тоді, коли Христі не було перед ним. А стане бабця супроти, в боки візьметься – і в діда язик до піднебіння враз прилипне". А тут він – на волі, і аргументи його такі доладні, і думки, як йому здається, мудрі, і плани-наміри "як би то лучче ту грошву до діла приставити", хоч по-хазяйськи й приземлені, але небуденні. Кожна думка, кожна укладена автором в його уста фраза викликають більше асоціацій і уявлень, ніж є у них слів, вимальовують образ, може, загалом і недурного, але зацькованого, засмиканого дружиною і життям сільського дядька, яким легко управляти, якого легко обвести довкола пальця. Врешті його знову, як це, треба думати, не раз уже бувало, обдурено – за коня йому втелющили дореформенні гроші. Шкода стає цю загалом добру довірливу людину, яка за усеньке своє некоротке життя так і не навчилася розрізняти, де щиросердність, а де підступ. І від того потерпає.

Чимось схожий на нього й Іванко Німчук з "Приворотного зілля", який врешті-решт виборсується зі сліпої закоханості у свою дружину, пробуджуючи в собі самоповагу, й подає до суду заяву на розлучення. Його терпіння урвалося, коли випадково почув, як дружина назвала його своєю оправою. ("Чим паскудніша оправа, тим виразніше видно всі достоїнства картини...").

Образ і цього героя автор вимальовує через майстерно побудовані діалоги односельців, що його оточують, невласне –

пряму мову, тонкі побутові деталі і, здавалося б, дрібниці, які й приводять читача до значних морально-психологічних узагальнень, висновків.

Якби треба було порівняти новелістичний стиль Петра Велесика з чийось іншим, то я б знайшов багато спільного у нього з шукшинською манерою письма, а в його героїв – чимало рис від шукшинських диваків.

– От, – скаже якийсь прискіпливець, – уже й з Василем Шукшиним порівняв. – Та невже в новелах Петра Велесика немає ніяких оріхів?

Є. І найперший з них той, як це не парадоксально прозвучить, що вони зібрані в одну книгу. Композиційна їх побудова за принципом "квітки Гете" після першого прочитання створила в оглядача враження певної одноманітності у підходах до розв'язання конфліктних ситуацій. Але будемо сподіватися, що звичайного читача, не буквоіда, ця обставина не обходитиме. Бо, повторюся, перечитуючи новели і вдруге, втретє, починаєш розуміти, що це вже – стиль, де форма і зміст співвідносяться не як співвідносяться склянка і рідина, налита в неї, а органічно поєднані. Тобто творять, за висловом Івана Франка, цілий світ у краплі води.

Гідно поцінована книга "Приворотне зілля" в огляді прози останніх років, що його виголосив В'ячеслав Медвідь на V з'їзді письменників України: " У центрі збірки оповідань П. Велесика "Приворотне зілля", -свята і грішна дитяча душа, це – щонайкраща збірка оповідань за останні роки на Рівненщині".

Щойно з друку з'явилася нова його збірка новел "Лови кажанів" (2012), редактором якої випало бути мені. Робота над нею була цікавою і принесла задоволення. Сподіваюся, що таке ж задоволення отримає й її читач.

* * *

Має в своєму доробку Петро Велесик і провінційний (за його ж визначенням) роман "Сіті Пандори" (2005). Найперш, пригадаємо, що Пандора – героїня давньогрецьких міфів, яка попри

сувору заборону відкрила скриньку, де зберігалися незліченні біди й вони заповнили світ. То в які ж Пандорині сіті потрапляють герої роману?

Один з них – Микола Грінчак, як сьогодні сказали б, трудоголік. Він – екскаваторник-меліоратор і всі його помисли довкола одного: як би побільше кубометрів ґрунту за зміну перекидати. Словом, типовий позитивний герой літератури соцреалізму. І, як кожного позитивного героя того часу, його гнітить думка: чи заслужено йому присуджують перші місця, чи заслужено йому "дали" медаль? Тому-то й відмовляється від усіляких потурань з боку начальства, кидає нового екскаватора й зі старим переходить на складну ділянку болота, де разом з недосвідченим напарником знову досягає нових висот у трудовому суперництві. І здобув би й орден, якби не засторога батька не чіпати Журавлине болото: "Пам'ятаєш, який червоний килим тут був з ягідок, а зараз тіко де-не-де кривавиться журавлина. Ще раз так копнете і, щитай, пропало все... Подумай, скажи там кому тра. Це ж природа... Землі тої не загнуздаєте, а шкоди наробите. Хіба на Солоному добилися чогось. Не родить там нічого окрім бур'янів... Не родить".

Коли дійшло таки й до Журавлиного, відмовився нищити його. За що був виключений з партії, позбавлений роботи. Благо, настали перебудовні часи – фермерствував, а тут зазоріло і районом покермувати...

Герой іншої сюжетної лінії Іван Маслоук – шкільний трійочник, неспроможний навіть папірці в колгоспній бухгалтерії підшити, спочатку стараннями батька, а потім секретаря райкому, а ще згодом коханки долає кар'єрний шабелъ за шабелем, опиняючись аж у нардепах. Врешті-решт "якийсь надлом стався у його черствій душі, у його нездатному думати мозку. Він повертався додому зовсім іншою людиною", твердо вирішивши не дати колишній своїй коханці і княгині заманити у свої сіті Грінчака.

Такий ось схематично сюжет роману. Звичайно, є в ньому й інші образи, вималювані більш чи менш вдало, є і знахідки, й переказ подій там, де мала б бути художня їх інтерпретація. Подібних за тематикою романів за останнє десятиліття з'явилося

немало, навіть в іменитих авторів (скажімо, розхвалена критикою "Гола душа" Павла Загребельного), але, на мій суб'єктивний погляд, це не той випадок, який варто виставляти за взірець. Й Велесикове "Приворотне зілля" в художньому плані для мене стоїть значно вище, ніж його "Сіті Пандори" чи та ж "Гола душа" Павла Загребельного.

Нещодавно роман "Сіті Пандори" з'явився у доопрацьованому варіанті, а якщо бути точнішим, то автор додав до раніше оприлюдненого нові розділи, в яких простежується подальша доля героїв. Тут уже вони (герої) не такі чорно-білі, як у першій частині роману, майстерніше вписані у життєві реалії, а вчинки їх більш вмотивовані. До таких героїв у читача, принаймні у мене, набагато більше довіри, аніж до них вчорашніх.

У другій частині роману автор відмовився від такої структуризації твору, коли розділи його здебільшого чергувалися за схемою: перший герой – другий герой – перший герой – другий герой і т.д. І це теж, вважаю, варто зарахувати письменникові як позитив. Але такі зміни кидаються у вічі і, умовно кажучи, ріжуть твір навпіл. З цим моїм зауваженням, при розмові про роман, Петро Велесик погодився, зауваживши, що, очевидно, має з'явитися ще й третій його варіант.

5.

Відомо, що газетярська праця не сприяє праці письменницькій. Щоденна потреба "давати рядки", інші редакційні клопоти притлумлюють гостроту сприйняття довколишності в художніх образах, спонукають укладати сюжет літературного твору і вчинки його героїв у наперед задуману схему. Але журналістська праця, як ніяка інша, багата на зустрічі з цікавими людьми, чий життєві долі нерідко так і просяться в основу не лише газетної публікації, а й самодостатньої художньої речі. Участь у подіях сьогочасних, проникнення в минувшину теж стають благодатним ґрунтом, з якого можуть висуватися чудові творчі уявлення і узагальнення.

Художньо-документальні публікації Петра Велесика за кілька десятиліть його газетярської праці з'являлися не в одному періодичному виданні. На жаль, вони так і залишаються в забутті, хоч могли б скласти не одну цікаву книгу. Окремими ж виданнями прийшли до читача лише красназавчий нарис "Костопіль" (1983) та художньо-документальна книга "Таємниці лісів Рівненщини" (2001).

* * *

Може, й не варто було б зараховувати у творче надбання автора нарис "Костопіль" – скросний у звичному для тих часів форматі (трошки про природу, заідеологізовано про минувшину і не менш заідеологізовано про сучасність, все інше – фотоілюстрації), якби не одна обставина: навіть такі красназавчі видання про невеликі міста і містечка, що позбавлені якихось гучних історичних подій та імен, були тоді дивиною, рідкістю. Це вже у новітні часи подібної літератури з'явилося нераховано, навіть про окремі села, не те що райцентри. Перекоаний: так і має бути. Усе те – наша історія, яка не підлягає забуттю. Так само, як став уже історичним фактом і нарис Петра Велесика "Костопіль", звідки і сьогодні можна почерпнути чимало корисної інформації, якщо відсіяти прохідне, віджиле. Видання стало однією з верстових позначок на шляху автора до створення ним художньо-викінчениших документальних творів.

* * *

До таких безумовних його письменницьких здобутків маємо віднести "Таємниці лісів Рівненщини". Побіжно перегорнувши книгу, спочатку розгублюєшся: що це – збірник нарисів, оповідань, етюдів, белетризованих біографічних довідок чи статистичних викладок? Адже на все перераховане тут можна натрапити. Але з усім тим розмаїттям літературних і не літературних жанрів автор дає собі раду, переплавляє у творчій уяві власні спостереження, почуте від інших, вичитане в довідниках і службових

записках, пропонуючи до прочитання цільну доброякісну художньо-документальну прозу.

Що усе тут справді доброякісне, потверджують хоча б такі рядки: "Летять дуби у вирій безперервно, і залишаються лише їх голоси, записані на платівки пеньків. Але хто уміє почути ту сповідь вікових дерев? Сповідь неживих дубів. Кому вона потрібна? Древа, як і людей, краще слухати живими..."

Петро Велесик зумів почути голоси і дерев, і рослин, і звірів, поетично відтворивши їх у своїх оповідках. (Здається, термін "оповідка" й може стати найвдалішим визначенням того різножанрового розмаїття речей, що їх зустрічаємо в книзі, тому й послуговуватимусь ним далі).

"Заєць як молодший спеціаліст по псуванню молоді парослі усіх боїться, окрім, звичайно, жаби. Але це не тому, що найслабший, а тому, що заячу душу має. Таке ж і серед людей трапляється" – уводить нас в таїну лісового життя автор у своєму "Передслові" до книги. Після такого поетичного грайливо-дидактичного опису навряд чи захочеться покинути читання, сподіваючись на нові й нові відкриття. І вони не змушують на себе довго чекати. Книга чітко структурована. Перша, більша, її частина озаглавлена "Скарби під зеленими кронами", друга, менша, – "Ліси і люди". І та, й та частини у свою чергу побудовані так, щоб читачеві зручно було орієнтуватися в запропонованому огроми природознавчої інформації.

У "Скарбах під зеленими кронами" автор найперш знайомить нас із тим, що ж являють собою ліси Рівненщини, послуговуючись їх характеристикою, взятою із професійного ужитку лісівників. Але навіть у тих фрагментах, де він змушений вдаватися до професіоналізмів, простежується, що пише усе це все-таки поет: так і чекай, що за сухими рядками вигулькнуть раптом прекрасна метафора чи якась гарна порівняльна конструкція, а то й власне поетичні рядки. От як у цьому випадку:

"А в раїну цю ми потрапили в одному з куточків угідь Костопільського держлісгоспу.

*Пахнуть в лісі
травневі гарячі меди,
волохаті джмелі
аж розгойдують тишу.
І азалії куц -
як лошак молодий,
мов од бігу шаленого
полум'ям дшиє.*

А скільки таких райних куточків у лісах Рівненщини, що вражають якоюсь дивиною!"

Дивину творить і сам Петро Велесик згаданими гармонійними переходами від професійної лісівничої лексики до мови прозопоезії чи власне поезії. І мов у самому лісі, де шокрок відкриваєш несподіване, так і тут, у книзі щосторінки надibuєш на чудові художні знахідки.

Декілька оповідок присвятив автор минувшині нашого лісового краю і людям, які прославили його чи не в усьому світі. В одній із них, зокрема, йдеться про перебування тут відомого російського письменника Олександра Купріна, яке дало йому поживу для написання романтично-трагедійних повісті "Олеся", оповідань "Серебрянный волк", "Запечатанные младенцы", "Лесная глушь", "Конокрады", "На глухарей". І хіба не цікаво пройтися разом з автором лісовими дорогами, побувати в селах, де бував колись і де ходив колись Купрін? Ще й як цікаво. До того ж, коли екскурсовод такий вправний.

Так само, як цікаво дізнатися, що матір'ю донедавна замовчуваного українського письменника Леоніда Мосендза була дочка Костопільського лісничого Хведора Лясковця. Про те йдеться в іншій оповіді. А ще в одній – розповідається, як завдяки обману селян винищувалися в наших краях общинні ліси "за Польщі".

Відтак уже самі поетичні назви оповідок свідчать про предмет уваги автора: "Старі дуби", "Женьшеневий куточок краю", "Оправа Соколиних гір", "П'янкий аромат липи", "Рокитник з-під Рокитного", "Чорниця – чарівниця"...

А якою філософсько-повчальною мудрістю віє від спостережного і записаного автором у, скажімо, оповідці "Джерела з-під коріння": "А ще люди пересвідчилися, що коли з джерельця довго не пити, то воно вмирає, а коли багато перехожих припадає до його життєдайної вологи, то вода стає особливо чистою, прозорою, смачною". Чи ще: "Джерела, як люди. Є – видатні, а є такі, що своє добро віддають тихо та непомітно".

Наче й справді до чистої джерельної води припадаєш у спекотний літній день, читаючи подібне.

З болем розповідає Петро Велесик про гутянське Солоне болото – "унікальні джерела, колись дуже видатні", де до війни існував навіть курорт з водо- і грязелікуванням, які нині, "вважай загублені...!". Він живе надією, "може, ще комусь заболить. Заболить так, що прийде і оживить джерело Солоне болото. Гадаю, що під землею джерело ще живе".

Добре, що є у нашому краї романтики, які не дають замулитись джерелам людської пам'яті.

Ще один цикл оповідок, уміщених у цій книзі, присвячений не менш унікальним озерам Рівненщини: Тухове, Біле, Чорне, Воронки, Сомино – з найвідоміших. А скільки їх усього, цих "очей лісу під зеленими віями"? Як стверджує автор услід за фахівцями – таких, площа яких сягає гектара водного дзеркала і більше, – 52. А яка ж їх глибина? У Білому озері відмічено глибину 26,8 метра, а в озері Туховому, що в басейні річки Льва, у свій час академік Тутковський зафіксував глибину аж 64 метри. Правда, уже в наші часи рівненський краєзнавець Григорій Дем'янчук зумів досягти лише 25-метрової відмітки.

Як би там не було, кожне озеро оповите тайною, про кожне з них серед місцевих мешканців побутують дивовижні легенди. Деякими автор послуговується у своїх розповідях, що додає цим розповідям романтичності, загадковості.

Не менш цікавими є цикли оповідей про звірів та птахів. Вони займають у першій частині книги визначальне місце. Часом драматичні, часом кумедні ситуації, в які потрапляють їх герої, спостережені самими автором чи повідані їх очевидцями, най-

частіше лісівниками, котрі, зрозуміло, найбільше спілкуються з природою, і яким відкриваються найпотаємніші її закутки і порухи.

Утримаюся від спокуси детальніше зупинитися на котрійсь із таких оповідок, бо довелося б переказувати не одну з них, а зробити це адекватно авторові навряд чи вдасться. Та й навіщо це робити услід за автором? Скажу лише, що ці оповідки, як і попередні, опоетизовані, романтизовані, з майстерно вписаними психологічними деталями.

На завершення цієї частини книги автор знайомить нас із заповідними об'єктами державного та місцевого значення, тваринами, птахами і рослинами, занесеними до "Червоної книги України", та рідкісними для Рівненщини, що наче підсумовує усе те, про що ми дізнаємося вище.

Друга частина книги, як уже згадувалося, озаглавлена "Ліси і люди". Тут, що цілком логічно, розповідається про тих, хто пілкується усією тією дивовижною, якою є ліси, з їхнімптаством і звіриною, усією екосистемою. Це – лісівники. І знову ж таки скупі біографічні рядки про керівників лісогосподарських підприємств, рядових трудівників сусідять тут з майстерно вписаними художніми деталями, що допомагає зриміше уявити постать, про яку розповідається.

Упродовж кількох десятиліть гарним природодослідником і природописцем був Григорій Дем'янчук, чиїми прекрасними художньо-документальними розповідями про унікальні куточки Рівненського Полісся зачитувалися і зачитуються усі, від школяра молодших класів до поважного віку пенсіонерів, хто любить землю, де народився і живе. На жаль, Григорій Семенович відійшов у вічність.

Як тонкий знавець природи відомий у краї письменник Євген Шморгун, чиї оповідання про рослинний і тваринний світ і людину в ньому стали хрестоматійними.

З виходом художньо-документальної книги "Таємниці лісів Рівненщини" до перших двох долучився і Петро Велесик. Маємо цьому факту порадіти.

* * *

У 2003 році побачили світ "Вибрані твори" Петра Велесика, куди увійшло все краще, написане і видане ним до того, а також кілька рецензій на його книги.

* * *

Активно працюючи впродовж останнього часу в поезії і прозі, про що йшлося вище, письменник не полишає і природознавчої тематики, у якій заявив себе "Тасмниціями лісів Рівненщини". Як результат – окрема книга оповідок про братів наших менших "Гніздо в кишені" (2008), де, як сказано в анотації, "зібрані розповіді очевидців та особисті спостереження автора про звірів і птахів". Книга так і поділена на кілька розділів, перший з них – "Про вовка промовка". Але тут не тільки про вовка йдеться, а й про лося, і зайця, не такого вже й боягуза, як про нього дехто розповідає, і вепра, і білку, і куницю, і косулю, і, звичайно ж, лисицю, й ще іншу звірину, якою усе ще так багаті наші ліси. Розповідається з любов'ю, захопленням, зі знанням їх звичок.

Те ж саме і про птахів у розділі "Ниточка довіри". Запитайте пересічну людину, навіть не міщанина, а того, хто сам виріс у лісових селах, скільки вона назве птахів... Переконалий: небагато. А ще й щоб вирізнити їх одного поміж іншого – то на це спроможеться ще менше. Вам доводилося хоча б чути, не те що побачити, вирізнити, скажімо, про костогриза, зеленяка, чорниша, перевізника, веретенника великого, чеглика чи луня болотяного?.. Якщо ні – то прочитайте нову книгу Петра Велесика. А завершує її ще один розділ, йменованій "Мозаїка", де знайшлося місце і для розповідей про, здебільш, домашню живність та її напівлісових співродичів.

Відрадно, що й тут Петро Велесик не зраджує своєму поетичному призначенню, перемержуючи вряди – годи прозові оповіді гарними поетичними рядками, як оці:

Іздалеку все в оксамиті.

На соснах гойдаєть вись.

Дрімують тривоги під вітами –

*З корінням смолистим сплелись.
Окопів незгоєні шрами
І гільзи іржаві в росі.
І вибіжить сарною пам'ять
Із сарненських тихих лісів.*

Додам, що видання гарно ілюстроване кольоровими фотографіями багатьох тих, про кого розповідається, що посилює його пізнавальне значення.

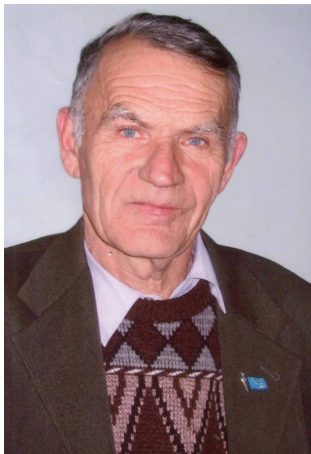
6.

У ті згадувані напочатку далекі студентські літстудійні роки мені випадало декілька разів виступати офіційним рецензентом при обговоренні творчого доробку Петра Велесика.

Втішаюся, що маю можливість бодай побіжно оглянути його творчість тепер, коли увійшли ми в пору ювілейних дат, про які тоді навіть не загадувалося. Що пишу про нього як про визнаного у краї літератора – поета, прозаїка, природознавця, публіциста, сповненого творчих сил і задумів, які так активно втілює в нових книгах, відточуючи слово і думку, щоб якнайповніше донести до читача барви, звуки і запахи рідної землі, котрі сам відчуває так загострено і зримо. А, отже, на читача чекають нові зустрічі, нові відкриття, наш автор у розповні творчих сил.

У 2009 році прийшов до читача перший том із підготовленого до друку двотомника Петра Велесика. В основу вступного слова до нього покладено цей нарис. А в 2011 році за роман "Сіті Пандори" він удостоєний обласної літературної премії імені Світочів.

2003, 2010 рр.

ЛЕОНІД КУЛІШ-ЗІНЬКІВ

ДЛЯ ДІТЕЙ І ДОРΟΣЛИХ ЖАРТОМА І ВСЕРЬОЗ

ВИТОКИ

Хто в останні десятиліття систематично читає хоча б одне українське видання – від дитячо-розважального до серйозного партійно-політичного – тому, звичайно ж, відоме це ім'я. Не випадково кричильян, де б вони не поїхали, нерідко запитують: "То ви не з того Кричильська, де живе письменник, що так смішно пише?" "Із того, із того", – відповідають з гордістю.

Він і народився в Кричильську 2 травня 1942 року, й провів тут, за малими винятками, усе життя. Батько його, Зіновій Іванович, до приходу радянської влади був заможним хазяїном – мав землю, ліс, сіножать, молотарку, віялку, волів. Але наприкінці сорокових усього того позбувся – забрали в колгосп, у якому і сам пропастухував до своєї раптової смерті в 1963 році.

Була то доволі колоритна постать. Ось як змальовує його сам письменник: "В пам'яті односельців він залишився таким, яким його звикли бачити щоденно: у кашкеті військового зразка, у вбранні захисного кольору, в традиційному зеленому плащі. Певно, звичка до такого одягу залишилася ще з часів Першої світової війни, коли неграмотний селянин з поліського села був ветфельдшером у кавалерійському полку і навіть дослужився до унтер-офіцерського звання".

А сталося це, як у тій казці трапляється. Занедужав у знаменитого генерала Брусилова улюблений кінь. Хто не брався його лікувати – нічого не виходило. І відшукали Зінька. За якийсь тиждень-другий кінь звівся на ноги. І дав удячний генерал за те Зінькові грошей (скільки їх було – ніхто не знає, але казали в селі, що "багато"). А невдовзі і унтер-офіцерське звання йому прийшло.

Та здатність зцілювати тварин уже вдома завдавала й чимало клопотів, бувало, двері в хаті не зачинялися від односельців: "Виручайте, Зіньку, щось корова занедужала... з порослям погано..." І він ішов, удень і вночі, у дощ і в сніг допомагав.

А от сина-підлітка від біди не вберіг... Літував якимось з колгоспною отарою на хуторі, за чотирнадцять кілометрів від села. І поніс хлопець йому їсти, й зостався біля нього – пильнувати гусей, доручених під опіку Зінька Івановича односельцями, від лисиці, що завадилася їх красти... Необережний постріл із залишеної батьком рушниці прийшовся в руку, а набій був саморобний, із дроту... Поки допровадились до села, а там – до залізничної станції та до лікарні, сталося зараження крові. Двічі робили операцію, рятуючи вже не руку, а життя...

Знаний був Зінько Куліш не лише своїм цілительством та пастухуванням, а й дотепністю. Варто було статися в селі якійсь малій чи великій оказії, як гострий на язик Зінько одразу ж давав тому свій віршований коментар. І він, той коментар, облітав Кричильськ, як говорять тут, "від Бенеха до Дубка". І так дошкулляв, що не один з його персонажів дорікав пастухові: "Краще б вже, дядьку, надавали мені своєю палицею по спині, ніж тепер з мене все село сміється..."

Не тільки побутові історії ставали об'єктом для кепкувань Зіновія Івановича. Тогочасне суспільне життя підкидало сільському пересмішникові чимало тем. А що сміятися зі "святого" не годилося, можна було і в Сибір заgrimіти, то варто лише подивуватися, що з сільським пастухом цього не сталося.

Розповідав Леонід Куліш-Зіньків: "Одного разу на вулиці стояв гурт чоловіків, серед яких був і батько. А тут повз них пройшла сусідка, яка поверталася з лісу. В коробці – гриби, поверх

них – березові гілки для віника. А ще на мотузці, перекинутій через плече, – оберемок хмизу... Глянув Зінько на жінку, обличчя якої струменіло потом, похитав головою і без всякої іронії, а навпаки – із співчуттям продекламував:

*Іде баба із грибами,
Збоку крайка із дровами.
Пучок різок – віник буде,
Комунізму не забуде.*

Минув всього один день. Якраз після обіду у двері нашої хати постукали. Зайшло четверо. Один у військовій формі, решта в цивільному. Крім моїх менших сестер, у хаті ще було трійко сусідських дітей.

– Це всі ваші? – запитав один із прибулих.

– Наші, наші, – чи то з розгубленості, чи ще з якоїсь причини обманула мати.

Той, що запитував, похитав головою.

– А старий де? – запитав уже військовий.

– А де ж йому бути? – відповіла мати. – Вівці на пашу погнав. Пастухом він у колгоспі.

– А що це за вірші складає ваш пастух? – не без схищення сказав ще один і переповів батькового вірша.

Якусь хвилинку мати мовчала, гарячково шукаючи, що відповісти.

– Так він у нас не зовсім розумний, – випалила мати. – Сусідів запитайте. Вам про те і старий, і малий скаже. Отими віршами бавиться, як мале з цяцькою...

– Досить! – грубо обірвав матір військовий. – Такі дурнями не бувають.

"Гості" з НКВС пообіцяли матері, що за такі вірші батько може поміняти роботу, бо там, куди його можуть відвезти, овець не пасуть – не підходять кліматичні умови".

Дітей пошкодували чи й справді повірили, що в чоловіка "не всі вдома", бо хто ж на здорову голову таке бовкатиме, але обмежилися лише попередженням".

... Закінчивши школу, Леонід мав десь улаштуватися на роботу. А що підхожі в селі не знайшлося, то поїхав аж у Казахстан, до двоюрідного брата. З його допомогою став помічником начальника охорони мостопоїзда. Займався паперовою роботою, бо начальник – колишній фронтовий старшина – був до неї нездатним. А ще перевіряв, наскільки охоронці сумлінно сповняють свою службу.

Якось уночі під час такої перевірки на нього накинувся здоровенний собака. Переможцем у двобої вийшов юнак, але нажив собі відтоді ворога в особі казаха – власника собаки. А ще в тому "поселку" випало пересвідчитися в "дружбі народів", проголошуваній з високих трибун. Мешкало там люду до сорока національностей, й щонедільні бійки між їх представниками закінчувалися тим, що осколки стільців у декого потім з голів виймали. Брат і відправив його назад додому, подалі від гріха.

Знайшовся у селі добрий чоловік – директор школи, узяв старшим піонервожатим. Працювалося із задоволенням, але надумав опанувати журналістику у Львівському університеті, та не судилося. Через три роки вступив на історичний факультет Луцького педінституту. Коли закінчив його – повернувся знову в рідне село. Назавжди.

ПРОБА ПЕРА, СТАНОВЛЕННЯ

Потяг до віршування відчув у собі ще в шкільні роки. А в 1959, будучи дев'ятикласником, уперше надрукувався в степанській районній газеті. Як і личило сумлінному школяреві, оспівував ланкових, що вирощують високі врожаї, писав про свинара зі Львівщини, чие ім'я гриміло тоді в усьому Союзі... Про природу, своє село, кохання. Тут уже і справді не було штучності, газетних штамтів, а проглядалося щось своє, оригінальне.

Для спостережливого юнацького ока довкола було невичерпне джерело тем і образів. Кричильськ прилаштувався на високому лівобережжі Горині, з її буйнотравими заплавними луками,

озерцями й старицями, повними риби. Неподалік – оповиті таємницями ліси з малопрхідними хащами, де в ті часи було ще повно звірини, грибів, ягід. Саме цей закуток Полісся у свій час дав поживу Олександрові Куприну для написання знаменитої романтично-поетичної повісті "Олеся", події якої відбуваються неподалік Кричильська, інших творів.

А за десяток кілометрів угору по Горині – літописний Степань з його цікавою історією та мінеральними джерелами, куди приїжджали на лікування в санаторій чи не з усього Союзу і де юнакові випадало зустрічатися з відомим українським гумористом Іваном Немировичем, слухати його настанови.

Багато що з того – в минулому: і первозданність природи, і слава санаторію й самого містечка. Про це уже в наш час з болем у серці не раз писав Леонід Куліш – Зіньків.

І от у ті роки пробудилася в його естві батькова здатність до пересмішництва – написав якомсь віршовану гумореску. У Степані похвалили. Та похвала спонукала до написання нових сатирично-гумористичних речей.

Великою підтримкою для початківця стало те, що при районній газеті діяла літературна група – Лаврентій Нагорний, Петро Велесик, Дмитро Хомич... Приходили на зібрання й інші автори, більш і менш досвідчені, але з покликом до творчості. "Осідлавши" велосипеда, добрався на них і Леонід Куліш. Читали написане, сперечалися про його художню вартість, молодші вислуховували старших, а то й самі з юнацьким запалом бралися аналізувати почуте.

Згодом, як центр району перемістився в Сарни, відвідував літературний гурток і при тамтешній газеті, в якій відтоді опробовував на читачеві чи не все написане.

А якомсь наважився і послав листа відомому вже не лише на Рівненщині, а й в Україні байкареві-гумористу Петрові Красюку з Висоцька, що в сусідньому Дубровицькому районі. Отримав підбадьорливу відповідь: "Будеш працювати – буде результат. Але – праця, праця й праця. Читай, вчися, їдь, показуй написане іншим, друкуйся..." Щось подібне радив письменник.

Відтоді у них склалися гарні стосунки. Здається, не було такої збірки Леоніда Куліша-Зіньківа, на яку б не відгукнувся рецензією Петро Красюк, доброзичливо препаруючи написане молодим колегою, не проминаючи критичних зауважень, дружніх порад.

Але ці стосунки – не просто стосунки вчителя й учня, хоч фактично так воно й було. Це стосунки рівноправних творчих особистостей. В передмові до збірки вибраного Леоніда Куліша-Зіньківа знаний байкар пише: "Деся на початку далеких 60-х років отримав я листа з додатком – байками. Лист був із села Кричильська сусіднього Сарненського району, і написав його Леонід Куліш. Початкуючий сатирик просив зробити зауваження до власних байок. Не знаю, як сприйняв він мої зауваження, але через кілька років у рецензії на мою збірку "Премійований Кіт" ("Третя зустріч", Сарни, "Будівник комунізму", 29.12.1964) студент Луцького пединституту ім. Лесі Українки Л. Куліш писав: "Мені як початкуючому сатирику зрілі твори П. Красюка допомогли в оволодінні багатьма деталями роботи над байкою". Це, однак, не перешкодило йому зробити автору збірки критичні зауваження ("Та неправильним було б змовчати про недоліки збірки", і він назвав їх), що свідчило про принциповість і почуття відповідальності за сказане слово молодого рецензента".

У 1962 році двадцятилітній гуморист їде до Києва, щоб, як він казав, живого письменника побачити. Добився до "Перця". Для читача, який виріс і сформувався в останнє двадцятиріччя, назва цього видання, може, мало що говорить: ну, є такий сатирично-гумористичний журнал поміж багатьох інших, може, й популярніших нині. Але впродовж багатьох десятиліть то була наче продуха в безповітряному просторі – журнал гострий, дотепний, не дай Боже, стати було героєм його публікації. Як вдавалося балансувати на грані, щоб не перейти межу між самим критикованим посадовцем і суспільним устроєм, який його породив, – відомо, мабуть, лише самим працівникам "Перця". Зрештою, інколи свідомо чи несвідомо й переходили, й отримували належне у таких випадках.

Дмитро Молякевич, почитавши показане відвідувачем, виніс присуд: "Треба, хлопче, ще довго працювати, але з тебе буде толк". "Справді?" – перепитав. "Справді", – ствердив маститий перчанин.

Через якийсь час по тій зустрічі в журналі з'явилося кілька мініатюр Леоніда Куліша. Радості, звичайно, не було меж: надрукуватися в такому виданні!

Зустрічався з іншими перчанами – Олегом Черногузом, довго розмовляв із ним Юрій Кругляк, який порадив, щоб не брався відразу за великі речі – це важко, а відточував мініатюри.

По тому ще кілька разів навідувався в Київ, посилав листи. Важливо, що на кожен із них отримував відповідь. Дехто просто повідомляв, що вірш схвалений до друку, дехто – що ні, а ще інший ґрунтовно аналізував написане. Безумовно, це приносило йому велику користь, він до останніх днів своїх був вдячний перчанам за ту підтримку.

А як вступив до Луцького педінституту, то вже опинився у вирі тамтешнього літературного життя. Йосип Струцюк, Іван Чернецький опікувалися творчим зростанням юнака чи не щоденно, не прощаючи нічого, написаного абияк. Петро Мах, Олександр Богачук, Михайло Пронько... Спілкування з ними залишало в його душі глибокий слід.

У Луцьку Леонід Куліш став писати й для дітей, несміливо ще, але пробував. Саме дитячі його твори наприкінці 80-х перечитав Володимир Лучук, відібрав найкраще й порадив: "Передрукувай і надсилай у "Каменярь", я певнений, що видадуть." Справді, через якийсь час у тематичному плані львівського видавництва на 1990 рік уздрів і свою книжечку "Як горобчик рахував". Того ж року у Києві у "Веселці" побачила світ і книжка "Горобці про літо мріють", правда, аж з трьома авторами під однією обкладинкою.

Отож до своїх перших книжок Леонід Куліш ішов майже тридцять років, не перестаючи писати, друкуватися в найрізноманітніших виданнях. Загалом його опублікували майже 150 газет і журналів, а деякі з них – чи не в кожному числі.

Чимало творів перекладено на інші мови, надруковано в періодиці інших держав. Зокрема, багатолітня творча дружба

єднала його з письменником, перекладачем В'ячеславом Смирновим з Костроми, який друкував у тамтешніх виданнях великі добірки Кулішевих віршів для дітей і дорослих у своєму перекладі.

В іншомовні видання його речі потрапляли нарізноманітнішими шляхами – з кимось був особисто знайомий і надсилав на його прохання для перекладу, ще хтось отримував їх через другі-треті руки. А найчастіше українські видання вивозилися за кордон і там уже самі видавці відбирали для перекладу й передруку те, що їх цікавило. Так з'являлися твори Леоніда Куліша в періодиці Казахстану, Вірменії, Молдови, Росії, Польщі, Чехії, США. Часом про те дізнавався лише з гонорарів, які надходили то з тієї, то з іншої країни. Якось, скажімо, отримав повідомлення на 37 фунтів стерлінгів з Англії. Пропонувалося, коли бажає, отримати валюту, але для цього потрібно було їхати аж у Москву. Та знаючі люди порадили: поїдеш за валютою – довго писати не будеш.

Коли ім'я Леоніда Куліша стало набирати популярності, його подвійний тезка поет-лірик з Херсона Леонід Куліш виступив у "Літературній Україні" з пропозицією, щоб молодий колега узяв собі псевдонім – читач легше розрізнятиме, хто із них є хто. Ось тоді й з'явився в українській літературі Леонід Куліш-Зіньків.

У видавництвах Києва, Львова, Рівного, Дубна, Луцька він видав десятки книг, які були гарно зустрінуті шанувальниками його творчості. Публікувався в колективних збірниках, що видавалися у "Молоді", "Каменярі", "Радянському письменнику", в "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ЗІ", у Мінську, Чернігові, Костромі, в підручнику "Українська мова" 8-9 класи, посібнику "Математика дошкільняти", у двох "Букварях" і трьох "Читанках", в тринадцяти випусках відривного календаря і т. п.

Розповідь про становлення таланту Леоніда Куліша-Зіньківа була б неповною без ось таких міркувань. В Україні є села, які, сказати б, освячені Божою десницею, де струмує якийсь надпотужний потік енергії, що сприяє народженню талантів. Візьмемо хоч би знаменитий Дермань, що дав Україні і світові Уласа Самчука та Бориса Тена й інших діячів, менш потужних, але не менш красивих у своїх справах і устремліннях. До таких сіл треба було

б, мабуть, віднести і Кричильськ. Тут провела свої шкільні роки відома письменниця Галина Гордасевич. Про Кричильськ у свій час написав брошуру і п'єсу за легендою про Дівочий брід Лаврентій Кравцов. Звідси родом поет Василь Бахно, доля якого закинула на Закарпаття, і багатолітній в'язень радянських таборів філософ-самоучка Степан Сорока. Тут народився і забутий нині поет Семен Банацький, чий творчий, а може, й життєвий шлях дочасно перерваний, але спогад про нього ніколи не полишав Леоніда Куліша-Зіньківа.

З ТВОРЧОЇ КУХНІ ПОЕТА

Може скластися враження, що ті гонорари, про які мовилося, забезпечували його сім'ї безбідне існування. Коли б то! Були вони копійчані. Ось хоч би свіже підтвердження цьому. Ще за життя Леоніда Зіньковича одне із східноукраїнських видавництв взялося видати п'ятитисячним тиражем дитячі вірші Леоніда Куліша-Зіньківа, й таким же тиражем – в гарному російському перекладі. Й за те пообіцяно аж... 200 гривень, та ще й поставлено умову, щоб протягом п'яти років ці вірші ніде не публікувалися.

Він пристав на ці умови, бо гонорар гонораром, а от можливість видатися – над усе. Не один рік клопотався своїм вибраним, обійшов до півсотні організацій у районі і поза ним – відгукнулися тільки в кількох, та й то незначними сумами.

Попри щоденні вчительські турботи, як і всякий сільський мешканець, мав ще й клопоти господарські. Зорати, посадити – посіяти, доглянути, зібрати, сіна надбати, дров на зиму заготовити – тут не те що дві – шестеро рук згодилися б, а в нього ж лише одна. Благо, сини повиростали – Анатолій, Віталій, Микола – на себе перебрали багато турбот. Трагічна загибель одного з них стала незагойною раною для всієї родини.

Інколи розпач брав, думки невеселі обсідали. І від того, що не мав змоги видатися, і від побутових негараздів: "Кому воно потрібне, це писання?" Та проходив якийсь час і знову віршенята

не давали спокою. Як ті дітлахи в лоні матерів – хоч не хоч, а пора з'являтися на цей світ.

Особливо гарно думалося довгими зимовими досвітками, коли потрібно встати годині о п'ятій, запалити в грубках, щоб вистуджену за ніч хату обігріти доки хатні повстають і собі. За спогляданням, як вогонь поволі злизує сухі поліна, пригадувалася якась фраза чи історія, почута вчора чи й давніше, але завбачливо занотована в записник, щоб при нагоді, на самоті до неї повернутися й, мов майстер-ювелір, огранити її, надати нового відтінку, нової барви.

Якось запитав я у Леоніда Куліша-Зіньківа, чи не з'являлося в нього бажання перебраться десь поближче до, як модно тепер говорити, цивілізації. Відоме ж устремління молодих, як тільки здобудуть якесь визнання в оточуючих, як тільки "проріжеться" талант, до культурних центрів, а щонайкраще – до столиці. Там, в оточенні собі подібних, легше шліфуватися, легше бути поміченим і піднесеним як не на Олімп, то хоч на Печерські пагорби, звідки і собі видніше і тебе видніше.

"Ні, – відповів на те, – не виникало". Щоправда, відразу по закінченні інституту щоденного спілкування з літературними однодумцями бракувало, але згодом це відчуття пройшло. Хіба що залишалася маленька біла заздрість, коли в "Літературній Україні" чи й обласній газеті читав про письменницькі "тусовки". А відірваність від столиці на його творчий потенціал аж ніяк не впливала, й він не впевнений був, що написав би більше і краще, якби жив десь у місті.

У Кричильську з-поміж школяриків, з-поміж односельців, характери яких знав достеменно, виокреслював, "виловлював" своїх героїв, підмічаючи їх неповторні характери, вчинки, що лягали в основу поетичних чи прозових оповідок. Нерідко й самі односельці приходили і пропонували: "Леоніде Зіновійовичу, погляньте, а з цього ось не можна щось зробити?" Придивиться: ще й як можна, чудова річ вийде! Часом і сам ставав учасником дійства, яке потім лягало в основу художніх речей.

Сам затятий рибалка, не раз у гуморесках піджартовував над цією чоловічою пристрасною. А тут сидить якось на березі річки і

намагається начепити на крючка наживку. Сусід, уважно спостерегаючи за тими спробами, видає:

*У погожу днину,
Над Горинь-рікою
Ловить Куліш рибу
Одною рукою...*

Або ж незграбно пробує закинути волосінь у річку, й крючок зачеплюється ззаду за штани – спробуй дістань. За тим заняттям застає його дядько-фронтвик: "Що таке, Зіновійовичу?" "Бачите, зачепилося, хоч бери та скидай штани". Дядько допомагає звільнитися від крючка і йде собі. А через кілька днів підходить до рибалки син того фронтвика, чоловік уже сам в літах, діти школу позакінчували. Каже: "Зіновійовичу, відгадайте загадку... Що таке три руки, три ноги і гачок у матні?" "Не знаю", – після деяких роздумів признається рибалка. "Ех ви, а ще й гуморист! Це ви і мій батько...". А батько його й справді повернувся з фронту з однією ногою.

Уміння не втрачати самовладання в будь-якій ситуації, вивищитися над своїми негараздами – в крові у поліщуків. Може, якраз ця здатність й допомогла їм перебути жорстоке двадцяте століття, як допомагає перебувати часи нинішні.

Вчитуючись в написане Леонідом Кулішем-Зіньківим, аналізуючи тематику творів, ступінь їх гостроти, можна прослідкувати, як розвивалося суспільство за останні десятиліття, які трансформації відбувалися в умах людей. Спочатку – це піджартування над людськими пороками, пристрастями, змалювання комічних ситуацій, в які потрапляють герої, без якихось далекойдучих узагальнень. Як, скажімо, в гуморесці "Іванове горе":

*– П'ю я, люди добрі, з горя:
Загриза мене Федора.
– А за що, скажи, Іване?
– А за те, що завжди п'яний.*

П'яниці, ледарі, лінтюхи-школярки, підлабузники, спекулянти – ось далеко не повний перлік осіб, які заселяють його гуморески. Тобто той "джентельменський" набір, яким оперували всі гумористи. А якщо й писалося щось таке, що могло спонукати читача до небажаних висновків – те не друкувалося. І, лежачи в шухлядах, застарівало, втрачаючи свою актуальність.

Здається, академіку Сергієві Єфремову належить твердження, що "історики прочитують історію *post faktum*, а сатирики, як кажуть, – у той же день. І тим, і тим потрібна політична свобода. Інакше історики мусять на догоду пануючій ідеології фальшувати свої тлумачення минувшини, а сатирики сісти за ґрати". Дехто й сідав. Але не всі ж були відчайдухами, та й чи потрібно усім сідати? Довкола цього питання зламано чимало списів, а однозначної відповіді на нього так і не знайдено.

Подразнювачем суспільної думки з успіхом виступав у ті часи анекдот, якому не потрібні були газетні чи журнальні шпальти, щоб потрапити до читача. Він передавався з уст в уста, блискавично облітав усі обшири величезної країни, їдко висміюючи уже не людські, а суспільні пороки, в тому числі й табуйовані для офіційних сатириків. Але ж і вони, сатирики та гумористи, а наш автор не виняток, докладали й своєї праці до народження цих анекдотів чи інтерпретували почуте від когось в завуальованій, але легкотравній формі.

Проте відомий уже читачеві, а відтак механічно заримований, анекдот втрачає первородну новизну, не стає відкриттям. На щастя, Леонідові Кулішу-Зіньківу якщо й випадало класти сюжет анекдота в основу гуморески, то вдавалося уникнути вторинності, несподіваний поворот думки, неочікувана розв'язка робили вірш оригінальним.

Поступово розширювалося коло тем, з якими можна було з'являтися привселюдно. І аж до сьогочасного:

*Сам не брав і не крав,
Мати моя рідна!
А тепер не в курсі справ
Чом Україна бідна.*

Тільки з гуморесок Леоніда Куліша, об'єктом яких є наші парламентарі, можна було б укласти цілу книгу. Гуморесок уїдливих, саркастичних і в той же час таких, що реалістично відображають дійсність.

Йому гарно вдавалося передати суперечність начебто простого, видимого і глибинного, суттєвого, на перший погляд значимого, а насправді внутрішньопримітивного, нікчемного. Цьому слугували і гумористично-карикатурне зображення зовнішності чергового героя, і лагідно-поблажлива усмішка чи уїдлива іронія-сарказм. А ще – неповторний народний колорит, знайомий кожному, хто народився і виріс поміж сільських мудрагелів, які, як уже говорилося, вміють і можуть посміятися як над кимось, так і над собою, над халепою, в яку випало потрапити і яка згодом, з відстані часу, здається не такою вже й прикрою.

РОЗМАЇТТЯ ЖАНРІВ І ФОРМ

Оглядаючи багатолітній сатирично-гумористичний доробок автора, не можна не сказати про його жанрове розмаїття. Це – **власне віршовані гуморески** для дорослих, іноді більші за розміром, а здебільшого мініатюри, з сюжетом, що стрімко розвивається і має таку ж стрімку дотепну й несподівану розв'язку (що ріднить їх з тим же анекдотом):

*Депутат звітувався сьогодні,
Говорив про людей – будь здоров,
Що виходим потроху з безодні,
Сипав цифрами знов і знов.
– Значно краще ми будемо жити,
Це побачите, люди, самі!..
Тут питаннячко дядько Микита:
– Ви – звичайно, шановний. А ми?*

В останні роки Леонід Куліш-Зінків усе активніше звертався до однострофних гуморесок-частівок, які називав **співомовками** або **співанками**. За формою і змістом вони не

мають нічого спільного зі славнозвісними співомовками Степана Руданського, що аж ніяк не свідчить про їх меншовартість. Просто, як сказав поет, "нова доба нового прагне слова" – короткого сатиричного коментаря сьогоденних подій. Автор часто діяв за принципом, пропагованим колись російськими куплетистами: "Утром – в газете, вечером – в куплете", відгукуючись на те, про що прочитав, що побачив, що почув, що болить його односельцям:

*Замість сивого вола
Мене мила запрягла.
– Мій фермере, соколечку,
Тягни плуга по полечку.*

Менш відомі читацькому загалові його **прозові гуморески**, яких надрукував у різних виданнях теж чимало. Написані з дотриманням усіх вимог жанру, вони все ж залишаються в тіні віршованих. Може, ще й тому, що пізно були зібрані в одну (чи й декілька) книжку, щоб можна було досягнути їх художню вартістність.

Писав і **байки**, хоч байкарство теж не стало у його творчості визначальним. Проте вражає варіантність, різноманітність форм його байки. Тут і класичне алегоричне драматизоване оповідання з сюжетним розвитком дії аж до її логічного завершення – моралі. Знаходимо і байки – притчі, де відсутня драматична побудова і прямолінійна дидактичність, і байку-жарт, яка нагадує звичайну віршовану гумореску з тією тільки відмінністю, що населяють її не люди, а алегоричні Щупак і Окунь, Лин і Карась чи якась звірина.

Гарно вдавалися авторові поетичні байки-мініатюри:

*Павук до Мухи ніжно каже:
"Давай ми доленьку пов'яжем!"*

Або й прозові:

– Безсоромник! – говорив Батіг до Хомути. – Уже сьомій кобилі на шию кидаєшся.

Опанував Леонід Куліш-Зіньків і таку непросту сатирично-гумористичну форму вираження думки, передачі свого ставлення до того чи того явища нашого життя, як **іронізми**. Вони здебільшого, як і слід було сподіватися, іменуються "кулешівками" або

"вишкварками з кулішу". Тут чи не найяскравіше проявляється одвічна селянська іронічна мудрість, якою, безперечно, автор наділений сповна: *"Сім разів відміряв і все ж зумів відрізати і для себе"*. Вам не траплялися подібні "умільці"? Та, мабуть, на кожному кроці! Або ще на улюблену автором тему: *"Ніхто стільки не може наобіцяти, як кандидат у депутати"*. Чи: *"У нас було стільки прем'єрів, що хоч створюй прем'єр-лігу"*. Який несподівано-делікатний, але й логічний перехід від одного до іншого поняття!

Не обходив він увагою і свого брата-літератора: *"Зібрав усю силу волі і... кинув писати"*. *"Не змігши вписатися в літературу – вписався у Спілку письменників"*.

На відміну від об'єкта свого кепкування, Леонід Куліш-Зіньків органічно вписався в українську літературу, то ж було б дивним, якби його не "вписали" у Спілку письменників. Сталося це в 1995 році, коли український гумор вже важко було уявити без його присутності, отож прийом у Спілку нічого не додав до вже здобутого визнання, хіба що став актом справедливості.

Збагачуючи жанрову палітру свого гумористичного обдаровання, письменник нерідко пропонував дорослому читачеві повідгадувати загадки, але не дитячі, про які мова ще буде, а **загадки для дорослих:**

Хто загадку відгадає:

– Без рук, без ніг, а роздягає. (Інфляція)

Є в мене книга, А в тій книзі – фіга.

(Ощадна книжка після знецінення грошей)

Без неї (тут нема великих див),

Ніхто на полювання не ходив. (Без пляшки)

Дотримання канонів жанру, точність деталі, парадоксальна непарадоксальність відповіді на поставлене запитання – ось ті художньо-виражальні прийоми, за допомогою яких досягається бажаний ефект. Є у Леоніда Куліша-Зіньківа й **описки-самописки**, як от: *"Видрані твори"*, *"Заочне мовчання"*, *"Первісна*

льодина", "Самомучитель гри", "Справа про розлучення" і т. п. – оригінальні, з глибоким смисловим навантаженням.

Уклав він і свій **тлумачний словник**, де "буквоїд – гумка", "мерзлий – суворий мер міста", "нотаріус – композитор", "пародія – парова машина".

Щоправда, в Леоніда Куліша-Зіньківа пародія таки і є **пародією**. В цьому жанрі він теж спробував себе, і не без успіху. Хоч не проста це справа, спародіювати іншого, щоб було дотепно, хай і уїдливо, але коректно, зберігши манеру письма автора. Тут для нього не було заборонених тем чи авторитетів, якщо бачив рядки, котрі годяться до перелицювання. Микола Вінграновський, Олег Головка, Всеволод Нестайко, Людмила Таран, Марія Влад, Йосип Струцюк, Петро Ребро, Богдан Чепурко та чи не усі рівненські поети потрапили в обійму спародійованих. І азм грішний не обминув того. На рядки "І пляшка почата, І серце на чатах" отримав:

*Вже друга почата,
І серце на чатах.
Поезія – мука, скажу.
Як рими не зрушу,
Признатися мушу,
За третьою вже побіжжу.*

... Завершуючи огляд гумористичних творів для дорослих, не можу не згадати й Кулішевих **бувальщин**, які прийшли до читача окремою книгою і явили нам непересічного інтерпретатора кумедно-повчальних історій, що сталися в окрузі в давніші й теперішні вже часи. От одна з них, "Принциповий голова", в конспективному переказі. Хтось зірвав червоного прапора із сільради. Сільський голова обурюється: "Хто посмів це зробити? Знайду – в тюрмі згною!" Уже в нові часи хтось зняв українського прапора із сільради. Той самий голова знову обурюється: "Хто посмів? В тюрму посаджу!"

Ще одна, вже побутова, придибенція. Ожеледиця. За десяток метрів попереду жінка бачить чоловіка з сіткою яєць. Майнула думка: "От як посковзнетесь, що буде!" І – мов наврочила. Дядько

падає. Підходить та жінка й запитує: "А що з вашими яйцями?" Дядько здивовано-хитро відповідає: "Та з яйцями наче нічого, от спина болить..." Придивляється жінка – це ж не той дядько. Той, із яйцями, як ішов, так і йде...

У 1999 році Леонід Куліш-Зіньків став лауреатом творчого конкурсу "Світ уцілів, бо сміявся", що його запровадила газета "Веселі вісті." І, як водиться поміж цеховиків-веселунів, отримав довічне звання "Живий класик" та непорушне дійсне членство у Партії любителів українського гумору. І – заслужено, скажу від себе і читачів. А за підсумками Всеукраїнського конкурсу "Байка-2001", оголошеного Міжнародною асоціацією гумористів і сатириків та редколегією часопису "Весела Січ", його визнано дипломантом. Цікаво, що серед дипломантів конкурсу зустрічаємо імена Петра Красюка та Лаврентія Нагорного.

ДЛЯ ДІТЕЙ І ПРО ДІТЕЙ

Визначення "поет-гуморист" хоч і відображає сутність письменницького таланту Леоніда Куліша-Зіньківа, але все ж не окреслює усієї його багатогранності. На погляд Петра Красюка, "сьогодні його ім'я стоїть поряд з такими відомими українськими дитячими письменниками, як Наталя Забіла, Валентин Бичко, Грицько Бойко, Віктор Кава, Всеволод Нестайко, Євген Шморгун та інші". Повторюся, що не випадково й перші його книжки були саме для найменших – "Горобці про літо мріють" ("Веселка", 1990), "Як горобчик рахував" ("Каменяр", 1990), "Тридцять три сороки" ("Веселка", 1992). Згодом завдяки старанням письменника і видавця Миколи Пшеничного декілька дитячих книжечок Куліша-Зіньківа вийшло в дубенському видавництві "Наш край". Затим вже з'явилися гумористичні збірки для дорослих. І якби постало питання чому віддавати перевагу – написаному ним для дорослих чи дітей, то я б вибрав друге. Хоча б тому, що пристойних гумористів у нас немало, а от письменників, що пишуть для дітей, та ще й гарних – таки обмаль. А що Леонід Куліш-Зіньків

саме такий – немає найменшого сумніву. Згадуваний уже поет і перекладач із Костроми В'ячеслав Смирнов писав: "Душа дитинства відкрита і зрозуміла не кожному літератору. І не кожен володіє доступним дівторі "чистим словом". У Леоніда Куліша-Зіньківа особливе обдаровання, унікальний таланти. І завидне працелюбство. Дітлахам України пощастило вірші нашого друга знати в оригіналі".

Його дитячим творам притаманні своєрідність поетичного мислення, ненав'язливе проникнення в психологію малечі, вміння побачити доколишність її очима при жвавій розповідній інтонації, безпосередності і щирості викладу матеріалу. Як от у вірші "Сонячний дощ":

*Сонце світить,
Дощ іде.
Хто таке ще
Бачив де?
Донечка всміхається:
– Сонечко вмивається!*

Автор умів закласти у вірш для дітей дидактичні мотиви без прямолінійної повчальності, сполучивши серйозне з гумористичним:

*Мама сварить
Доню Мишку:
– Ти псуєш
Навіщо книжку?
– Я з малюнка, –
Мовить та, –
Хочу вигризти Кота.*

Як і в гумористиці, у віршотворенні для найменших поет не зупинявся на якомусь одному жанрі, хай і опанованому до досконалості. Поряд із звичними за формою віршами він писав і скоромовки, у яких слова і звуки гармонійно сполучаються, переливаючись одне в одне, творячи чудову мелодію, що так легко сприймається дитиною:

*У проса горобчик
 Просину просив,
 А просо сказало:
 – Ще дід не скосив.
 Коли покладуть
 Мене коси в покоси,
 Хоч десять просинок
 У мене попросиш.*

Зустрічаємо в автора нерідко і скоромовки-загадки:

*Майструю
 Ранечком
 Хатинку
 З ганочком.
 Круглі дверцятка.
 Чия буде хатка?
 (Шпаківниця)*

Є і чотирирядкові чи й дворядкові загадки і загадки-добавлянки:

*Не стрибала я у воду,
 Не була на морі зроду,
 І самій тепер дивинка.
 Що морська я ніби ... (Свинка)*

Або ж хіба не корисно дитині ознайомитися з Кулішевою "Веселою граматиною", де поміж іншого є й такі міні – вірші:

*Каже він:
 – Поснідав ти?
 Варто посуд ВИ, МИ, ТИ
 (Займенник)*

Чи почитати акрозагадку:

*З сестричкою удвох
 Ми казочку читали.
 І вигукнули: "Ох!
 Його ми упізнали".*

А ще ж треба згадати лічилки й цикли віршенят, як от про "Дванадцять місяців", де доступними для дитини художніми

засобами передано характерні особливості кожного місяця – передано тонко, з чудовим звукорядом...

Шкода, що за браком місця доводиться відмовляти собі в задоволенні проілюструвати кожну висловлену думку, бо ж розповідати про дитячого вірша – все одно, що розхвалювати голодному смак тієї чи тієї страви. Залишається лише услід за рецензентом однієї з перших Кулішевих книжечок для дітей Михайлом Дубовим повторити: "Леонід Куліш уміє захопити дівчору і вчинками своїх героїв, і безпосереднім мажорним віршованим ладом, і простими (не спрощеними!) художніми засобами, і багатою мовною палітрою". Не випадково він в 2000 році за рукопис книжечки "Як сюди потрапив я?" став лауреатом премії імені Володимира Кобилянського, яку заснував Центр свободи слова.

Мелодика рядка Леоніда Куліша-Зіньківа спонукає багатьох музикантів до написання пісень на його тексти, як "дорослих", так і "дитячих".

Тісна співпраця єднала поета з покійним сарненським композитором Петром Мацковим, з яким створено пісні "А я старий холостяк", "Галоші", "Посіяла баба мак", "Отак мені не везе". З Віктором Торчиком написана гарна лірична пісня "Летять до вирію лелеки", з Петром Банацьким – "Як були ми козаками", з Володимиром Лепешком – "Калачі в печі печу". А Миколою Ведмедерею з Лозової, що на Харківщині, покладено на музику понад п'ятдесят його віршів, переважно дитячих. Бо вони й самі звучать, як музика:

*Танцювали зайчики
У гайку,
На сніжку біленькому
На сніжку.
Вибивали лапками
Гопака,
Хоч мела хурделиця,
Ще й яка!
Гарно побігайчики
Стриб та скік –
Зустрічали зайчики
Новий рік.*

Пісні друкувалися в газетах "Розкажіть онуку", "Вільне слово", "Дитячий садок", журналах "Малятко", "Пізнайко", у збірниках "Барвінчата", "Немає України без калини" та інших, виконуються в дитячих садках, на концертах.

І "дитячий", і "дорослий" гумор Леоніда Куліша-Зіньківа гарно подається і до декламування зі сцени, тому-то й часто звучить з вуст читців. А Михайло Кика, вчитель із сусіднього села Корост, отримав велику медаль і диплом лауреата першого Всеукраїнського фестивалю сатири і гумору, що проходив у Києві, за майстерне читання його сатиричної поеми "Тарас Бульба у Варшаві".

ПІДТРИМКА ІНШИХ, КРАЄЗНАВСТВО, ПУБЛІЦИСТИКА

Від згаданої Петром Красюком ще студентської рецензії на його збірку в періодиці з'явилося чимало відгуків Леоніда Куліша-Зіньківа на видане і навіть не видане іншими літераторами. Він уважно спостерігав за літпроцесом, що протікав в Україні й області, втручався в нього не лише своїми творами, а й оцінюючи написане кимось, з висоти свого письменницького досвіду і розуміння секретів поетичної творчості, чим допомагав уходженню в літературу молодій порослі. Видається, зокрема, незаперечною його роль в становленні кузнецовського поета Івана Сидорчика, чию творчість прослідковував від початків, відгукуючись в пресі на з'яву кожної його збірки. Ці рецензії – виважені, з доскіпливим аналізом авторового доробку, його знахідок і прихованих потенцій.

По-батьківськи ставився Леонід Куліш-Зіньків і до тих, хто лише пробував себе на цій стежі. Скажімо, в періодиці і, зокрема, у Львівському журналі "Дзвін" з'явилися публікації віршів молодієї поетки з Великого Вербчого – села, що неподалік від Кричильська, Мирослави Шершень, – і знаний в Україні письменник друкує на ці добірки захоплений відгук. З'являється збірка ще однієї землячки – Тетяни Корнійчук – і він відчуває потребу сказати й

про неї слово. А то в Києві видрукувано колективний збірник віршів вчителів України "Самоцвіти" – теж рецензує його. Глибоким проникненням у природу сатирично-гумористичної творчості характерна його публікація "З талантом не позиченим, а власним", присвячена старшому колезі по перу Петрові Красюку.

Часто Леонід Куліш-Зіньків виступав як оглядач віршів початківців. У цих публікаціях проглядається його вміння сказати навіть неприємні речі делікатно, не образити автора, адже з власного досвіду знає, як важливо не погасити, а підтримати іскру Божу в людині. І втішався, коли серед примітивного учнівсько-наслідувального писання вдавалося натрапити на щось варте уваги.

Якось із сусіднього села привела до нього мати свого хлопчину; "Зіновійовичу, будь ласка, почитайте його писанину. Якщо вона чогось варта – допоможіть, а коли ні – прямо так і скажіть." Простягає зошита. А там з двадцяти гуморесок половина – прекрасних. Аж засумнівався: чи твоє? Таки його. Допоміг надрукуватися в районній, в обласній газетах, у Києві у "Веселих вістях", "Порадниці".

Згодом приносить Василь Тітечко ще з півзошита гуморесок. Але на цей раз – заримованих анекдотів. "Е-е-е, ні, Василю, так справа не піде, поки що це не твоє, робити з анекдота гумореску. Давай-но пиши щось своє, із власного досвіду". Пише, друкується. Обласна письменницька організація прийняла його у свої ряди.

Як історик за фахом, людина, залюблена у свій край, Леонід Куліш плідно вивчав його минувшину, записав чимало переказів та легенд про походження назв довколишніх сіл, озер, боліт, лісових закутків, активно використовував усе те на уроках та в позакласній роботі. Зібраним матеріалом щедро ділився з колегами зі своєї та інших шкіл... Якби ж вдалося видати цей творчий доробок окремою книжкою, то вона стала б настільною для багатьох читачів, котрі цікавляться давниною, історією своїх поселень, родовими коренями поселян.

Не залишався байдужим Леонід Куліш-Зіньків і до примітних пам'яток інших країв. Чорнобильське лихо торкнулося своїм чорним крилом і Кричильська, й письменникові випадало більше десятка разів супроводжувати місцевих школярів на оздоровлення в інші області, не заражені (так принаймні вважається) радіонуклідами. Там не лише доглядав дітей, а й прилучав їх до місцевої природи, вартих уваги пам'яток історії і культури. Як результат цих поїздок – письменницькі роздуми, надруковані в різних виданнях. Так з'явилися подорожні враження під назвою "Стежками Довбуша. Гуцульські замальовки", "Літо в Косові", інші речі, які читаються з неослабним інтересом, розкриваючи перед нашою уявою чудові обшири рідної землі.

Часто такі подорожні нотатки переростали у пристрасні статті на захист чи то української мови, чи нашої історії. "Наче в іншій державі. З кримських вражень" – так озаглавив автор один зі своїх публіцистичних виступів після відвідин Криму. Про малу присутність українського в колишньому козацькому краї розповідається в публікації "Там, де шаблі викрешували волю", що з'явилася після його перебування неподалік Запоріжжя. Приватні відвідини колишнього села Обиходи, що на Коростенщині, яке вивезли на Вінничину після аварії на Чорнобильській АЕС, відгукнулися в серці поета такими сумовито-щемливими рядками:

*Потьмяніли вже очі дідові,
Навіть більше, ніж ордени.
Бо у серці – поля нуклідів
І нуклідів ясени.*

Звичайно ж, тривожило його не тільки те, що діялося на інших обширах України, а й у своєму краї, селі. І теж не мовчав, наражаючись нерідко на неприязнь начальства чи й оточуючих.

Самі не усвідомлюючи шкоди, яку наносять доквіллю, односельці по одній – по кілька вирізали липи, що обрамляли колишній колгоспний сад і де можна було під осінь назбирати навіть білих грибів (як дивувалися з цього колеги-письменники, що навідувалися до нього в гості!). Роздум з цього приводу "Коли дерева були великими", надрукований в одній з обласних газет,

думається, запав не в одну душу, змусив оглянутися, запитати в оточуючих і самого себе: "Що ж ми залишаємо по собі, люди?" Так само, як і публікація "Коли б могли плакати береги", де жваво, без надокучливого моралізаторства, але повчально викладено історію плюндрування пригоринських лук та озер. Вже навіть самі назви його публіцистичних виступів говорять самі за себе: "Громадянин починається з освіти", "Чи діти Тараса, а чи яничари?", "Великі проблеми маленького читача", "Вони потрібні Україні", "І біль, і смуток, і надія...".

Публіцистичні виступи Леоніда Куліша-Зіньківа з'являлися не лише в місцевій пресі, їх охоче друкували й поважні київські видання, що потверджувало виваженість й актуальність його думок і, звичайно ж, вправність та гостроту пера.

То хто ж він, Леонід Куліш-Зіньків? Поет-гуморист, автор дитячих віршів, пісняр, красзнавець, рецензент, публіцист? І те, і те, і те... А якщо одним словом – то письменник. Талановитий, працюючий, інтелігентний, якого не засмоктали в свою трясовину сільські будні, життєві негаразди, а вивищили. З повсякдення він черпав насагу для творення, пробуджував добрі начала в душах дорослих і малечі, некрикливим словом вчив любити свій край, свою землю, свій народ незрадливою любов'ю.

У 2007 його не стало. Проте продовжують виходити книги, щорічно у травневі дні в Кричильськ з'їжджаються шанувальники творчості поета, щоб взяти участь у святі, приуроченому дню його народження, кращим дитячим письменникам України вручається премія його імені. Його читають, про нього пам'ятають. Так і кортить додати традиційне: він живе поміж нас.

2002, 2010 рр.

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	3
Михайло Яцковський. У документах, віршах і листах	4
Тарас Боровець. Літературно-публіцистична діяльність.....	51
Андрій Кондратюк. Талант, не затребуваний суспільністю.....	101
Євген Шморгун. Письменник, видавець, громадський діяч.....	118
Петро Велесик. З прожитого і пережитого	133
Леонід Куліш-Зіньків. Для дітей і дорослих жартома і всерйоз	169

Літературно-художнє видання

БОРОВЕЦЬ Борис Тимофійович

ПОЛІССЯМ НАРОДЖЕНЕ СЛОВО

Літературні портрети

Редактор

Євген Цимбалюк

Верстка, дизайн

Віталій Власюк

Підписано до друку 27.08.2012 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсет.
Гарнітура «Times». Друк офсет. Ум. друк. арк. 11,39. Наклад 100 пр. Зам. 91.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi@mail15.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».